

SKÅS

2 • 2008

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA • SÄLSKAPET FÖR MEDeltidsARKEOLOG I FINLAND

SKAS

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA
SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND
TURUN YLIOPISTO 2007

Suomen keskiajan arkeologian seuran jäsenlehdessä julkaistaan tietoa yhdistyksen toiminnasta ja keskiajan arkeologiaan liittyvistä seminaareista ja tapahtumista. Lehdessä julkaistaan artikkeleita, kirja- ym. arvosteluja sekä muista keskiajan ja uuden ajan arkeologiaan liittyviä juttuja.

Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaitavaksi tarkoitettu aineisto päätoimittajalle viimeistään kuukautta ennen lehden julkaisupäivää. Tekstit toimitetaan CD-romilla tai sähköpostitse liitetiedostoina Microsoft Word- tai rtf- tiedostomuotoon tallennettuina ja ilman tekstiin tehtyjä muotoiluja. Pitkiin artikkeleihin liitetään alle 100 sanan englanninkielinen abstrakti.

Kuvat (viivapiirrokset, mustavalkokuvat, värikuvat ja diat) lähetetään joko alkuperäisinä jolloin ne palautetaan kirjoittajalle lehden ilmestymisen jälkeen, tai digitaalisena CD-romilla. Yksittäisiä kuvia voi lähettää liitetiedostona sähköpostissa vain erikseen sovittaessa. Mustavalkoiset viivapiirrokset lähetetään GIF-tiedostomuodossa ja valokuvat JPG- tai TIFF-muodossa. Kuvien tarkkuuden on oltava vähintään 300 pistettä tuumalle (dpi).

Lehden sähköpostiosoite on skas.lehti@netti.fi. Jäsenlehti ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

Julkaisija:

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry. Osoite: SKAS, c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto.

Päätoimittaja:

Dos. Georg Haggrén
Nurmilinnuntie 3 C 26, 02620 Espoo
Puh. 040-771 5640
georg.haggren@jippii.fi
georg.haggren@helsinki.fi

Taitto:

Maija Holappa
maija.holappa@helsinki.fi

Toimituskunta:

Henrik Jansson, puh. 040-571 13514,
henrik.jansson@helsinki.fi
Hannele Lehtonen, puh. 0400-537 670,
hannele-maria.lehtonen@pp.inet.fi
Mia Lempiäinen, puh. 0400-539 279,
mialem@utu.fi
Terhi Mikkola, puh. 050-582 2526,
terhi.mikkola@helsinki.fi
Marianna Niukkanen, puh. 040-732 9907,
marianna.niukkanen@nba.fi
Jussi-Pekka Taavitsainen, puh. 050-576 6187,
justaa@utu.fi
Tanja Ratilainen, puh. 040-579 9974,
tratilainen@yahoo.com
Hanna-Leena Salminen, puh. 050-584 5222,
hlsalminen@gmail.com

Kannen suunnittelu: Mikael Manninen. **Kannen ja seuran logo** (suunnittelu Markus Kivistö): Luusta valmistettu sakkinappula Kuusiston linnasta (Museovirasto). **Abstraktien kieliasun tarkistus:** Rodger Juntunen.

SKAS 2-2008

Pääkirjoitus

- 2 Metallinetsin – hyvä renki, mutta huono isäntä
Georg Haggrén

Tutkimuksia

- 3 Kalkkilaastin 14C-ajoituksen ongelmat – onko niistä ulospääsyä?
Markus Hiekkanen
- 19 Raaseporin läänin monetarisoituminen
Georg Haggrén

Kaupunkiarkeologian haasteet –seminaari 31.1.2008 (osa II)

- 29 Kaupunkiarkeologian nykytilasta ja kehityssuunnista
Marianna Niukkanen
- 34 Kaivauksen suunnittelusta, sopimuksesta ja yhteistyöstä
Aki Pihlman

Ajankohtaista

- 39 Kahdeksas Castella on rantautunut
Ulrika Rosendahl

Kirja-arvosteluja

- 40 Restaureringar som uttryck för synen på kulturarv
Eva Ahl-Waris
- 42 Savon historian lähteille. Maantarkastusluetteloita 1500- ja 1600-luvuilta.
Juha Ruohonen
- 49 Finlands svenska medeltid - äntligen i 2000-talstappning
Ulrika Rosendahl
- 51 Arvokas käsikirja keskiajan kivikirkoista
Visa Immonen
- 54 Hyödyllinen lisä keskiajan arkeologin käsikirjastoon
Georg Haggrén

Jäsenistölle

- 56 Seminaari Hämeen linnassa

PÄÄKIRJOITUS

Metallinetsin – hyvä renki, mutta huono isäntä

Metallinetsin on kaikille arkeologeille tuttu työväline, vaikkei sen käyttö kaivauksilla ja inventoinneissa ole Suomessa kovin laajaa. Muualta olemme saaneet kuulla kauhukertomuksia metallinilmaisijaharrastajista ja heidän aarteensinnästään. Esimerkiksi Gotlannissa ylilyönnit olivat niin pahoja, että harrastus kiellettiin siellä vuonna 1985. Vuodesta 1991 koko Ruotsissa metallinilmaisijaa on saanut käyttää ainoastaan erityisluvalla.

Suomessa metallinilmaisijaharrastajien määrä on tähän asti ollut suhteellisen pieni, mutta se on alkanut nopeasti kasvaa. Muutamat harrastajat ovat jo vuosia tehneet yhteistyötä arkeologien kanssa. Monesti löydöt ovat jääneet vähäisiksi. Työ vaatii kärsivällisyyttä, mutta toisinaan tulokset ovat olleet erinomaisia. Parhaita esimerkkejä on Hiittisten Kyrksundetin muinaisjäännösalue, mutta löytyy monia muitakin. Itse olen jo pitkään ollut kiitollinen alan harrastajien tarjoamasta avusta tutkimuskohteillani.

Yleinen kiinnostus keskiaikaa kohtaan on viime aikoina alkanut ohjata metallinetsin-harrastajia kylätonteille ja muille historiallisen ajan muinaisjäännösalueille. Arkeologien kanssa yhteistyössä tehty valvottu metallinetsintä on nytkin tuottanut hyviä tuloksia. Ikävä kyllä maastossa erottuu jälkiä myös luvattomasta ”piipparoinnista”, mistä vakavimpia esimerkkejä on **Veli-Pekka Suhosen** ja SKASin edellisessä numerossa esiin nostama

Helsingin Tapanilan tapaus, jossa luvattomat harrastajat keräsivät rahoja Museoviraston työmaalta. Toinen esimerkki tältä vuodelta on Suomen arvokkaimpiin kuuluvista keskiaikaisista muinaisjäännösalueista eli Turun Koroisista, jossa keväällä nähtiin tuntematon metallinetsijä työssään. Tällaiset tapaukset ovat jo selkeitä rikoksia muinaismuistolakia vastaan.

Useimmat metallinilmaisimen avulla kylätonteilta ja muilta historiallisen ajan kohteilta löytyvät esineet ovat tuoreehkoa rautaromua tai suhteellisen myöhäisiä rahoja, joiden tutkimuksellinen arvo ei ole kovin suuri, mutta niidenkin kerääminen vahingoittaa itse muinaisjäännöskohdetta – ja joukkoon voi aina eksyä myös tutkimuksellisesti arvokkaita helmiä.

Ongelmana on, ettei metallinetsin-harrastajille ole selviä ohjeita. Jopa arkeologian ammattilaisten keskuudessa on erilaisia näkemyksiä tästä harrastuksesta. Missä metallinilmaisijaa saa käyttää? Millaisista löydöistä pitää ilmoittaa? Harrastajat ovat tällaista ohjeistusta kaivanneet ja alkuvuodesta sitä jopa virallisesti Museovirastolta pyytäneet. Nyt viranomaiset ovat vihdoin heränneet ja ohjeistuksen suunnittelu on alkanut. Asialla on kiire! Toivottavasti meillä on jo ennen ensi vuoden kenttätölkautta käytettävissämme selkeä ohjeistus metallinilmaisijan käytölle. ♦

KALKKILAASTIN ¹⁴C-AJOITUKSEN ONGELMAT – ONKO NIISTÄ ULOSPÄÄSYÄ?

ABSTRACT

Problems of 14C-dating of mortar: is there any way out of them?

The aim of this article is to review and evaluate the dating of mortar by the 14C-method, a scientific method that was introduced in the 1960s. International enthusiasm was great during its first years, but cooled down in about the 1980s as problems accumulated. It was not easy to get the same results from mortar samples from different places in a building, of which the time of construction was known through building archaeological and e.g. documentary evidence. Also, when new dating was obtained from places previously dated, it tended to show different results.

The method was taken up anew in Finland during the 1980s and, even though the results were not much different than earlier, the method was thought to have possibilities, even by me. Since then it has been used chiefly in the Åland Islands, most recently by an international group of scholars led by Åsa Ringbom (hence the name Ringbom group). The main problem has been the same the whole time, while efforts have been made to resolve it. This work has not, according to the author, been convincing because of a lack of a

systematic approach, especially in regard to control of the 14C dates of the mortar. In this context, the most reliable scientific method for accomplishing this should be dendrochronology. The methodology of the group, choosing confirming dates from e.g. the furnishings of the churches, is futile. Also, there are other ways of trying to assure the readers of the validity and reliability of the method that do not stand critique. The author feels that the Ringbom group is not able to solve the problems. A new start with a clean slate is desirable. A long, hard process, with methodological strictness, is the only way out of the problems – if there is one.

JOHDANTO

Tämän kirjoituksen laatiminen ajankohtaistui muutamien kalkkilaastin ¹⁴C-ajoitusta edistävän ryhmän artikkelien takia. Ryhmään kuuluvat nykyisin ainakin **Jan Heinemeyer, Högne Jungner, Alf Lindroos, Thorborg von Konow, Niels Rud** ja **Åsa Ringbom**. Viime mainitun voi päätellä olevan hankkeen voimahahmo, kuten hän itsekin ilmoittaa.¹ Tämän kirjoittaja katsookin perustelluksi seuraavassa käyttää ryhmästä lyhyesti nimeä Ringbom-ryhmä.

Kirjoituksen tarkoitus on kriittisesti tarkastella ryhmän ehdottamaa ajoitusmenetelmää. Siinä otetaan esille piirteitä, joita kirjoittajan mukaan Ringbom-ryhmä ei ole ottanut huomioon ja jotka ovat kohtalokkaita menetelmän luotettavuuden ja käytettävyyden suhteen. Arvostelua tullaan kohdistamaan ryhmän tapaan käsitellä menetelmää ja kohdella henkilöitä, jotka ovat arvostelleet ryhmän keinoja ja tuloksia. Pidän tärkeänä esitellä näkemykseni menetelmästä keskustelun pohjaksi Suomen keskiajan arkeologian seuran julkaisusarjassa, jossa aihetta ei ole aikaisemmin käsitelty. Lukijoiden joukossahan on monia, jotka ovat tutkimuksissaan löytäneet muurattuja rakenteita tai ovat kohdistaneet tutkimuksensa kivirakennuksiin. Monesti niiden ajoitus kaipaasi kipeästi uusia keinoja.

KALKKILAASTIAJOITUKSEN HISTORIAN PÄÄPIIRTEITÄ

Orgaanisen aineen ^{14}C -ajoitusmenetelmä (radiohiiliajoitus) perustuu tunnetusti siihen, että jokainen elävä olio kerää elinaikanaan itseensä ilman hiilidioksidista paitsi pysyviä hiili-isotooppeja (^{12}C , ^{13}C) myös siinä olevia raskaampia hiili-isotooppeja, kuten ^{14}C . Olion kuoltua hiili-isotooppien kertyminen lakkaa. Radioaktiivisen ^{14}C :n määrä puolittuu tietyssä ajassa, ja tähän tietoon perustuu ^{14}C -ajoitus. Varsinainen ajoitusprosessi on toki erittäin monimutkainen, eikä siihen ole tarpeen mennä tässä. Menetelmä keksittiin 1940-luvun lopussa.²

Kalkkilaastilla muurattujen kivirakennusten, ja siten historiallisen ajan, erityisesti tällöin keskiajan, arkeologian ja rakennustutkimuksen kannalta ^{14}C -ajoitusmenetelmä muuttui erityisen kiinnostavaksi 1960-luvun alkupuolella. Silloin keksittiin, että myös kalkkilaasti kovettuessaan kerää samaa hiilidioksidia ^{14}C -isotooppeineen. Kun kovettuminen on tapahtunut loppuun, alkaa nytkin

^{14}C -isotoopin hajoaminen samojen periaatteiden mukaisesti kuin orgaanisessa aineessa organismin kuoleman jälkeen.³ Näin siis näytti olevan näköpiirissä keino ajoittaa iältään tuntemattomia tai ajoitukseltaan epävarmoja tai kiistanalaisia kalkkilaastilla muurattuja kivi- tai tiilirakennuksia tarvitsematta käyttäen kohteisiin suoraan kuulumattomia keinoja.⁴

Kalkkilaastiajoituksia tehtiinkin runsaasti 1960-luvulla ja 1970-luvun alkupuolella, vaikka jo alkuvaiheessa huomattiin ongelmia.⁵ Alun innostuksessa ei tulosten ristiriitaisuuksia ja niiden seurauksia kuitenkaan heti pantu merkille, mutta vähitellen kuitenkin huolestuttiin yhä enemmän ongelmista, joita oli vähintään kahdenlaisia. Ensiksikin otettaessa usean näytteen sarja yhdessä näytteenottotilanteessa saman rakennuksen eri osissa havaittiin ajoituksissa selittämättömiä eroja siitä huolimatta, että rakennusosat oli tulkitu luotettavin rakennusarkeologisin ja muin keinoin saman aikaan rakennetuiksi. Toiseksi havaittiin, että jos otettiin myöhemmin uusi näytesarja saman rakennuksen samoista osista, olivat ajoitustulokset monesti erilaisia kuin ensimmäisessä näytesarjassa. Lisäksi myös toisen näytesarjan tulokset saattoivat erota toisistaan, vaikka ne oli otettu samaan aikaan rakennetusta osasta tai rakennetuista osista. Muunkinlaisia ongelmia ilmeni, ja julkaistujen artikkelien määrän tarkastelun perusteella arvioiden kansainvälinen innostus menetelmään ja sen mahdollisuuksiin hiipui 1970-luvun lopulle tullessa.⁶

Suomessa nykyiseen tilanteeseen johtanut kehitys käynnistyi vuonna 1981, jolloin Ahvenanmaalla olevasta Kastelholman keskiaikaisen linnan rauniosta alettiin ottaa sittemmin laajaksi kasvanutta näytesarjaa. Tätä seurasi näytesarjan ottaminen 1980-luvun alkupuolella käynnissä olleiden kaivausten aikana Ahvenanmaan Kökarin fransiskaanikonventin raunioiden laasteista.⁷ Tuloksissa oli samanlaista kysymyksiä herättävää vaih-

telua kuin muissakin maissa oli aiemmin havaittu. Tämän totesivat myös kirjoittajat pitäen silti menetelmän kehittämistä yrityksen arvoisena, mikä oli mielestäni hyvä asia.

Osan näytetuloksista Kastelholman ja Kökarin tutkimusryhmän edustajat (tai muuttamat heistä) hyväksyivät, koska ne heidän mielestään voisivat vastata tulosta, johon humanistinen tutkimus oli aikaisemmin päätenyt tai joihin olisi perusteltua tulevaisuudessa päätyä. Jo tässä näkyi se menetelmän myöhemmässä suomalaisessa ja siitä monien vaiheiden kautta muotoutuneessa kansainvälisessä (Ringbom-ryhmä) kehityksessä mielestäni ongelmallinen piirre, että luonnontieteellisen menetelmän tulosten oikeutuksen ja oikeellisuuden ratkaisi ja ratkaisee käytännössä humanistisen alan tutkija omien humanistisen alan (taidehistoria, arkeologia jne.) menetelmiensä pohjalta.

Kastelholman ja Kökarin tuloksista ja tulkinnoista keskusteltiin seuraavina vuosina. Ongelmina pidettiin edellä mainittua ajoitusten voimakasta ja vaihtelua samoin kuin esimerkiksi epäuskottavan varhaista ra-

kennusaikaa osoittavia ajoituksia.⁸ Toisaalta Kökarin tuloksia otettiin vastaan myös tyytyväisyydellä.⁹ Oli vaikea olla huomaamatta tyytyväisyyden osasyiksi varsin varhaisia, jopa 1200-luvulle ulottuvia ajoituksia, joiden mukaan jo tuolloin olisi Kökarilla muurattu rakennuksia kivistä ja tiilistä. Näin varhainen kivirakentaminen on hyvin epäuskottavaa: Kökarin saaristo oli tuolloin korkeintaan harvaan asutettu.

Vuonna 1990 käynnistettiin Åsa Ringbomin (Åbo Akademi, Konstvetenskapliga institutionen) johdolla hanke *Ålands Kyrkor*, jonka tarkoituksena oli tuottaa Ahvenanmaan kirkkoista samanlainen sarja julkaisuja kuin oli vuosikymmeniä ollut tekeillä muualla Suomessa samoin kuin Ruotsissa, Tanskassa ja Norjassa.¹⁰ Hanke oli ja on kaikella tapaa kannatettava, kuten tämän kirjoittaja useissa yhteyksissä on todennut.¹¹ Sen piirissä otettiin myös huomioon luonnontieteellisten menetelmien käyttö ajoituksissa, mikä sekin oli ilahduttavaa, varsinkin kun ottaa huomioon, että hankkeen käynnistäjä oli pääalaltaan taidehistorioitsija, joka tuohon

Eckerön kirkko lounaasta. Etualalla näkyvä torni muurattiin 1460-luvun lopulla, kun taas sen takana oikealla oleva runkokuoli noin vuoden 1400 tienoilla. Asehuone eli eteinen muurattiin viimeiseksi vuoden 1500 tienoilla. Valok. kirjoittaja 2005.

Eckerön kirkko lounaasta. Etualalla näkyvä torni murattiin 1460-luvun lopulla, kun taas sen takana oikealla oleva runkokuone noin vuoden 1400 tienoilla. Asehuone eli eteinen murattiin viimeiseksi vuoden 1500 tienoilla. Hiekkanen 2007, hakusana Eckerö. Valok. kirjoittaja 2005.

asti oli kirjallisuusluettelon perusteella varsinaisesti ansainnut kannuksensa 1800-luvun arkkitehtuuritutkimuksen piirissä.¹²

Ålands Kyrkor -hankkeen käynnistyttyä sen toimesta alettiin kerätä muun muassa kalkkilaastinäytteitä kirjasarjassa ensimmäisenä julkaistaviksi aiotuista Hammarlandin ja Eckerön kirkkoista. Näin saadut tulokset ja niiden tulkinnat esitettiin Yorkin kansainvälisessä keskiajan arkeologian kongressin (1992) *Pre-Printed Papers* -julkaisussa ja myös muissa artikkeleissa. Niiden mukaan molempien kirkkojen runkokuoneet on murattu "suurella todennäköisyydellä"¹³ 1100-luvulla. Tuloksia tuki Ringbomin mukaan se, että ¹⁴C-näytteiden tulokset osoittivat "verraten vaakaata tilastollisuutta, mikä viittää siihen, että tulokset ovat luotettavia". Edelleen todettiin kalkkilaastin tekemisessä luultavasti käytetyn vain puhdasta hiekkaa, mikä kuitenkin hänen mukaansa on epätodennäköistä Ahvenanmaan maaperän kalkkipitoisuuden takia, tai sitten näytteiden preparointiprosessissa on

"lopullisesti onnistuttu eliminoimaan kalkkikiven häiritsevät jäljet". Lisäksi katsottiin, että kirkkojen muureissa olevien orgaanisten ainesten (puupalaset, lastut, rakennustelinepuut) ¹⁴C-ajoitus tuki kalkkilaastin ¹⁴C-ajoitusta. Hiukan myöhemmin (1994) esitettiin myös arkkitehtuuri- ja tyylihistoriallisia perusteluita, joiden katsottiin osoittavan esimerkiksi Hammarlandin runkokuoneen kuulumisen 1100-luvulle.¹⁴

Tämän artikkelin kirjoittaja analysoi kalkkilaastimenetelmää väitöskirjassaan 1994 samoin kuin *lectio praecursoriansa* pohjalta laatimassaan artikkelissa samana vuonna. Viime mainitussa esitetyn analyysin mukaan menetelmää "rasittavat useat virhelähteet, joiden laajuutta ja vaikutusta ei voi arvioida huolimatta päinvastaisista väitteistä. Tärkeimmät virhelähteet ovat tietämättömyys kalkkipoltossa jääneen polttamattoman materiaalin määrästä, kalkkisekoituksen epäpuhtaudet (orgaaninen aines, kalkkikivi), kalkkilaastin kemiallinen muutos muurissa ja

kalkkilaastin alkuperä. Edelleen on ajoitus-sarjoja rasittanut vaikeasti ymmärrettävä oskillointi, sattumanvarainen vaihtelu erillisten ajoitusten välillä, mikä on saattanut johtaa siihen, että tutkija on tahattomasti monien tulosten joukosta tullut valinneeksi sen, joka tukee omaa käsitystä. Tässä viitataan niihin tuloksiin, joita on julkaistu Hammarlandin ja Eckerön kirkoista."¹⁵

Näistä syistä johtuen tämän kirjoittaja katsoi, että kalkkilaastin ¹⁴C-ajoitusmenetelmä on käyttökelpvoton ainakin sen tuolloisessa tilassa. Ainoa mahdollisuus ja ulospääsytie ongelmasta olisi siksi *"alkaa systemaattisesti ottaa näytteitä sellaisista kohdista, jotka ovat ajoitettuja luotettavasti, kuten esimerkiksi muurilaasteista, jotka ovat välittömästi kosketuksessa muurin rakennusajalta peräisin oleviin dendrokronologisesti ajoitettuihin hirsiiin. Kun voidaan havaita, että hirsi ja siihen kiinnittynyt muurilaasti ovat samanaikaiset ja kun tunnetaan hirren ikä, voisi tulla mahdolliseksi kalibroida myös ¹⁴C-ajoitusten tulokset. Muutamien satojen tämänkaltaisten näytteiden perusteella voitaisiin päätä niiden tähän asti tuntemattomien syiden jäljille, jotka aiheuttavat virheitä."*¹⁶

Asiasta käytiin vielä pari puheenvuoroa, minkä jälkeen Ringbom ei enää ole väittänyt kalkkilaastin ¹⁴C-menetelmän ja orgaanisen aineen ¹⁴C-menetelmän osoittavan Hammarlandin ja Eckerön kirkkojen runkokuoneet muuratuiksi 1100-luvulla. Hän ei myöskään ole argumentoinut tämän ajoituksen puolesta arkkitehtuurityylillisin ja muiden humanistisen tutkimuksen argumentein.¹⁷

Sen sijaan Ringbom-ryhmä alkoi pitää menetelmän kannalta käännekohtana sitä, että se vuonna 1993 siirtyi käyttämään AMS-menetelmää (*Accelerator Mass Spectrometry*, kiihdytinmassaspektrometri), jonka ansioista yhteen näytteeseen tarvittavan hiilen – oli se orgaanisesta aineesta kuin kalkkilaastista saadun näyteaineen – määrä on tunnetusti

murto-osa aikaisemmasta. Myös aikaisempaa tiheäsilmäisempi seula otettiin käyttöön näytteitä separoitaessa samoin kuin katodiluminesenssi-menetelmä. Edelleen näytteiden hiilidioksidi jaettiin ensi alkuun kahteen, sittemmin useampaan osaan (*fraction*) tuoksen luotettavuuden parantamiseksi.¹⁸ Näytteitä on otettu mm. antiikin kohteista Portugalissa ja Italiassa, mutta varsinainen työ on tapahtunut *Ålands Kyrkor* -hankkeen piirissä.

TILANNE TÄNÄÄN

Näin ollaan päästy nykyiseen tilanteeseen. Sen analysoimisen aluksi on mainittava Ringbomin ryhmän tapa esitellä menetelmän tulokset kahdella tavalla toisaalta tiedeyhteisölle ja toisaalta muulle yleisölle. Niinpä on 1990-luvun alusta lähtien kaikissa vaiheissa todettu menetelmän olevan kehittämisen alainen ja tulosten alustavia joskin lupaavia. Samaan aikaan tulokset on kuitenkin esitetty siten kuin niissä ei olisi alustavan, epävarman tuloksen luonnetta.¹⁹ Kun tuloksia on kritisoinut metodologisesta ja muista näkökulmista, on Ringbom-ryhmä kieltäytynyt ottamasta kritiikkiä vastaan ja ilmoittanut sen tuotamien tulosten olevan oikeita. Myöhemmin se on kuitenkin esittänyt (tai jotkut sen edustajista ovat esittäneet) uusia tuloksia, jotka korvaavat aikaisemmin tiukasti puolustettuja tuloksia.²⁰ Tämän kirjoittajan mielestä tällaista menettelyä ei voi uskottavasti puolustaa, ja sitä on vaikea pitää muuna kuin kahdella tuollilla istumisena.

Toinen ongelma se, että ryhmä tai sen eriliset jäsenet antavat ymmärtää menetelmän sellaisenaan olevan teoreettisesti vahvalla pohjalla ilman, että humanistisen tutkimuksen tukea tarvittaisiin lainkaan. Silti käytännössä kaikissa Ringbom-ryhmän julkaisuissa kalkkilaastin ¹⁴C-tuloksia tuetaan ja ne oikeutetaan vetoamalla humanistisen tutkimuksen (enimmin taidehistorian ja arkeologian)

Sundin kirkko etelästä. Sen runkokuone muurattiin vuoden 1300 tienoilla, torni ja asehuone vuosisadan jälkipuoliskolla. Hiekanen 2007, hakusana Sund. Valok. kirjoittaja 2005.

temmin sen ajoitusta on dendrokronologisilla menetelmällä voitu tarkentaa 1250–1260-luvulle.²⁴ Kun nyt Ringbom-ryhmä on kalkkilaastimenetelmällä tulkinut saaneensa runkokuoneelle ajoituksen 1240–1295, todetaan *Ålands Kyrkor* -sarjan julkaisussa, että krusifiksin dendrokronolo-

tulkintoihin.²¹ Ryhmän tutkijoiden kirjoituksissaan antama viesti on se, että koska taidehistorioitsija tai joku muu humanistisen alan tutkija (*Ålands Kyrkor* -hankkeen osalta lähinnä Åsa Ringbom) on antanut tukensa tiettyille ¹⁴C-ajoituksille, ovat ne korrekkeja ja oikeita. Tämän kirjoittajan näkemyksen mukaan tällainen ajattelu on vaikeasti erotettavissa (tieteellisestä) opportunistista.²²

Tässä ei ole mahdollista käydä läpi kaikkia niitä mielestäni perustelemattomia tai huonosti perusteluja keinoja, joiden avulla Ringbomin ryhmä on katsonut osoittaneensa kalkkilaastiajoitusmenetelmän eri vuosina julkaisemansa tulokset oikeiksi. Siksi kirjoittaja esittääkin vain kaksi esimerkkiä; muita on runsaasti tämän artikkelin viitteiden kirjallisuudessa.

ENSIMMÄINEN ESIMERKKI: SUNDIN KIRKKO

Ahvenanmaan Sundin kirkossa on säilynyt komea triumfikrusifiksi, jonka on tyylhistoriallisin keinoin jo pitkään tulkittu olevan 1200-luvun jälkipuoliskolta.²³ Nyt-

ginen ajoitus *"tyydyttävällä tavalla on yhtenevä sen kanssa"*. Näin muodoin kirkon ajoitus voidaan Ringbominkin mukaan *"tarkentaa noin vuosiin 1250–1275"*.²⁵ Tässä siis käytetään kirkkorakennuksen puisen sisustuksen osaa paitsi vahvistamaan ja oikeuttamaan kalkkilaastiajoituksen tulos myös ajoittamaan kivikirkkorakennuksen runkokuone.

Huomattakoon tässä, että **Knut Drake** on pitänyt esitettyä rakennuksen ajoitusta *"aivan liian varhaisena"* pelkästään jo sillä perusteella, että näin Sundin kirkko olisi Ruotsin vanhin hallikirkko, jopa vanhempi kuin Strängnäsän tuomiokirkko, jossa on sama pohjaratkaisu.²⁶ Ottaen huomioon Ahvenanmaan perifeerisen aseman suhteessa yhteiskunnalliseen kehitykseen ja taloudelliseen tilaan Ruotsin mantereella on Draken huomautus varsin hyvin perusteltu.²⁷

Ringbom-ryhmän Sundin kirkon suhteen käyttämä ajoitusyhdistelmä on käsitykseni mukaan metodologisesti virheellinen siitä syystä, ettei ole mitään keinoa tietää, mistä raaka-aineesta (hirsistä vai kivistä) valmistettuun kirkkorakennukseen kyseinen krusifiksi liturgisen sisustuksen osaksi hankittiin. Se on

voitu hankkia kivikirkkoon, mutta yhtä hyvin kivikirkkoa edeltäneeseen puukirkkoon. Ongelmaan kiinnitti huomiota Drake arvostelussaan *Ålands Kyrkor* -sarjan 3. volyymista (*Sund och Vårdö*).²⁸ Tähän vastasi *Ålands Kyrkor* -hanketta lähellä oleva **Bo Ossian Lindberg** viitaten Åsa Ringbomin tulkintaan, ettei kyseinen varsin korkea krusifiksi olisi mahtunut puukirkkoon.²⁹ Lindberg ei kuitenkaan kerro, mistä hän on saanut väittämänsä tiedon Sundin kivikirkkoa edeltävän hävinneen puukirkon (tai edeltäneiden hävinneiden puukirkkojen) sisätilan sellaisesta korkeudesta, ettei krusifiksi mahtunut sinne. Käsitykseni mukaan tällaista tietoa ei ole olemassa, eikä sellaista tulla koskaan saamaankaan, sillä Sundin kivikirkkoa edeltänyt puukirkko on täydellisesti hävinnyt: sen sisätilan korkeutta ei voi mitata. Ringbom puolestaan arvelee, että kyseisen kaltaista suurta krusifiksia "*tuskin olisi hankittu yksinkertaiseen pieneen puukirkkoon*".³⁰ Hänkään ei ilmoita perusteita väitteelleen kivikirkkoa edeltäneen puukirkon sen enempää yksinkertaisuudesta kuin pienestä koosta. Ringbomin ja Lindbergin väitteet ovat vain toiveikkaita arvauksia. He muodostavat niistä argumentoinnin kivijalan ja saavat siten keinon kiinnittää krusifiksi kivikirkkoon.

Lisäksi on tärkeää huomata, ettei myöskään voida tietää, oliko krusifiksi hankittu Sundin kirkkorakennukseen juuri siinä yhteydessä kuin jokin tietystä rakennusaineesta (puusta tai kivistä) rakennettu kirkkorakennus oli äskettäin valmistunut. Se on nimittäin voitu hankkia tai saada lahjoituksena myöhemmin, rakennuksen oltua jo pitempään käytössä. Voi sanoa, että kaikki tulkinnot ovat vain tulkintoja, eivät vankkoja havaintoon palautuvia tosiasioita. Ne eivät perustu metodologisesti uskottavaan tieteelliseen menettelyyn.

Tässä Sundin esimerkissä Ringbom käyttää hyväkseen krusifiksin dendrokronologista ajoitusta paitsi osoittamaan kirkkorakennuk-

sesta otettujen ¹⁴C-kalkkilaastinäytteiden antamien tulosten oikeellisuutta myös vahvistamaan kalkkilaastimenetelmän luotettavuutta laajemmin. Tällaisia päätelmiä ei, kuten sanottu, voi tehdä, sillä ne perustuvat humanistisen alan tutkijan perusteettomaan tulkintaan siitä, että irtain sisustuksen osa ajoittaisi kivikirkkorakennuksen rakentamisen. On ilmeistä, että Ringbom-ryhmä tai ainakin osa sen jäsenistä tietää tämän, sillä se on kohdannut ongelman jo aikaisemmin. Esimerkiksi 1990-luvun alkupuolella *Ålands Kyrkor* -ryhmä ajoitti Eckerön kirkon tornin kalkkilaastimenetelmällä 1200-luvulle. Tämän sinänsä epäuskottavan ajoituksen oikeutusta ryhmä perusteli sillä, että tornissa riippuu edelleen 1200-luvun kirkonkello.³¹ Myöhemässä artikkelissa väitteestä peräännyttiin toteamalla, että kysymyksessä oli "*spontaani tulkinta*" (tämän ilmaisun sisältöä ei selitetty) ja että nyttemmin saadut uudet ajoitukset osoittivat tornin olevan 1400-luvulta.³²

Viime mainittu ajoitus epäilemättä pitääkin paikkansa, mutta tärkeintä tässä on se, että Eckerön tapauksessa Ringbom-ryhmä myönsi tosiasian: irtainta, suoranaisesti rakennuksen kivimuuriin kuulumatonta kohdetta (esim. kirkonkelloa tai puuveistosta) ei voi käyttää kyseisen kivrakennuksen ajoittamiseen eikä myöskään todistamaan kalkkilaastimenetelmän antamaa ajoitustulosta oikeaksi. Ringbom-ryhmä siis toimi siten, että se ensin hyväksyi irtaimen kohteen käytön tornin ajoitukseen ja kalkkilaastimenetelmän oikeellisuuden vahvistamiseen, koska kalkkilaastiajoituksen antama tulos oli suunnilleen sama kuin kirkonkellon ajoitus. Kun sitten saatiin uusia kalkkilaastiajoituksia, jotka poikkesivat huomattavasti kellon ajoituksesta, hylättiin viime mainitun käyttäminen ajoittamisessa kokonaan.

Kirjoittajan mielestä tämänkaltaisen menettely ei ole arkeologisen ajoittamisen (tässä tapauksessa rakennuksen) metodologian

kannalta perusteltua. Jotta humanistista ajoitusmenetelmää voisi pitää luotettavana ja perusteltuna, tulisi sen olla johdonmukaisesti käytettävissä. Ei ole asiallista käyttää menetelmää sen näyttäessä tukevan omaa ajoitustulkintaa, kun taas mielipiteen muuttuessa se hylätään.

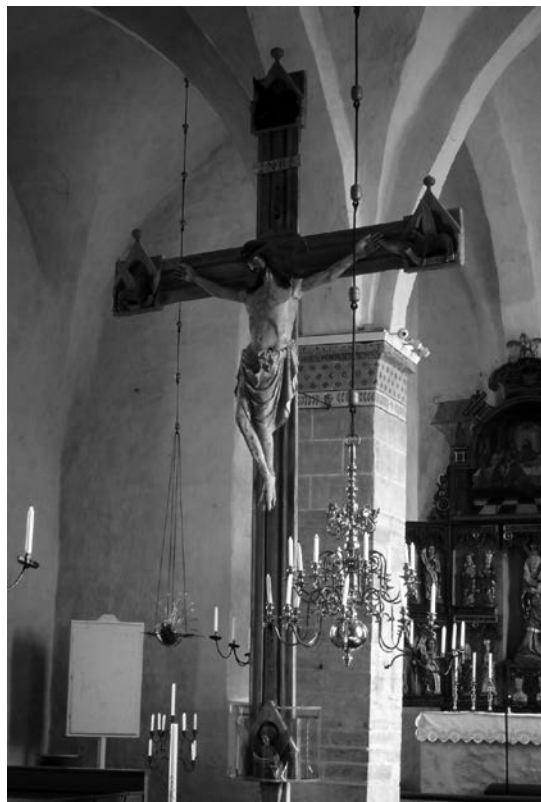
Kirjoittaja analysoi tämänkaltaisia kirkkojen ajoitusongelmia väitöskirjassaan 1994 päätyen tulokseen, jonka mukaan muureihin suoraan liittymätöntä sisustusta tai sen osia ei voi käyttää rakennuksen muuraamisajankohdan määrittelyyn. Toki on mahdollista monessakin tapauksessa esittää sellainen tulkinta, että esimerkiksi jonkin tietyn kirkkorakennuksen jokin tietty alttarikaappi (tai muu sisustuksen osa, kuten triumfikrusifiksi tai soittokello) on hankittu (tai se on saatu lahjoituksena) välittömästi rakennuksen tultua valmiiksi tai jopa osana rakennuksen kokonaissuunnitelman toteuttamista. Tästä voidaan sitten ehkä tehdä johtopäätöksiä rakennussuunnitelman kattavuudesta esimerkiksi sisustuksen hankkimisen osalta. Tämä kaikki kuitenkin edellyttää, että kumpikin, niin rakennus kuin alttarikaappi, on erikseen, itsenäisesti ja luotettavasti ajoitettu samaan aikaan kuuluviksi. Toisiaan ne eivät ajoita.³³

Ringbom-ryhmän edustama kalkkilaastiajoituksen kehittämisperiaate onkin kirjoittajan käsityksen mukaan nurinkurinen, sillä se, minkä pitäisi olla luonnontieteellisen kontrollin kohde onkin kontrolloija. Toisin sanoen kalkkilaastimenetelmä, jonka tulisi itsenäisesti ja riippumattomasti ajoittaa humanistisen tutkimuksen kohteita tuoden ulkopuolisen, riippumattoman ajoitusavun humanistien käytettäväksi, onkin ryhmän käytännössä alistetun humanistiselle (tässä taidehistorialliselle) ajoitukselle. Taidehistorian edustajan ajoitustulkinta siis *de facto* määrittää sen, onko jonkin tietyn rakennuskohteen kalkkilaastiajoituksen tulos oikea vai väärä.³⁴

Tämän kirjoittaja on artikkeleissaan pi-

tänyt ja pitää edelleen välttämättömänä sitä, että kalkkilaastin ¹⁴C-menetelmän saattaminen luotettavaksi ajoitusmenetelmäksi edellyttää metodologisesti kurinalaista, johdonmukaista kehittämis- ja testausjärjestelmää.³⁵ Olennaista on se, että kehittelytyö tehdään ensin ja vasta sen jälkeen – mikäli saavutukset ovat myönteiset – aletaan ajoittaa yksittäisiä kohteita. Ei ole perusteltua, että kehittelytyön aikana esitetyistä tuloksista pidetään, niiden saadessa kritiikkiä, jyrkästi kiinni (mutta hylätään ne saataessa uusia tuloksia). Kehittelytyövaiheessa kalkkilaastitulosten kontrolloinnin tulee tapahtua luotettavalla ja tarkalla luonnontieteellisellä menetelmällä. Tällaisena voi pitää nykyisellään vain dendrokronologiaa, jota tunnetusti käytettiin koko ¹⁴C-menetelmän kontrolloinnissa (kalibrointi).³⁶ Näin siirryttäisiin pois ryhmän tavasta, jossa enemmän tai vähemmän satunnaisesti yritetään ainakin näennäisesti kontrolloida menetelmän tuloksia humanistisilla menetelmillä, joista useimmat ryhmän käyttämistä ovat ilmeisen perusteettomia (ks. esimerkki Sundin kirkosta). Ringbomin ryhmä on Kalundborgissa 2007 pitämässään esitelmässä esittänyt, että peräti 80 % sen tekemistä ajoituksista on osoittautunut oikeiksi, kun ne on "testattu" edellä kuvatun kaltaisilla ja, kuten todettu, epäluotettavilla humanistisilla menetelmillä. Kun analysoi tilannetta kriittisesti, oikeiden tulosten määrä putoaa ehkä 10 ja 20 %:n välille, eikä silloinkaan voida tietää, onko kysymys pelkistä sattumista.

Kirjoittajan käsityksen mukaan kehittämisvaiheen kalkkilaastinäytteet tulee ottaa sellaisista laasteista, jotka ovat rakennusta aikanaan muurattaessa joutuneet vasten rakennustyön apurakenteina käytettyjä parruja ja hirsiiä.³⁷ On kyettävä osoittamaan, että nämä puut on kaadettu kivirakennuksen rakentamisen yhteydessä ja etteivät ne ole kuuluneet esimerkiksi johonkin aikaisempaan rakennukseen. Edelleen on perustavan tärkeää, että

Sundin kirkon triumfikrusifiksi 1250- tai 1260-luvulta. Hiekkänen 2007, hakusana Sund. Valok. kirjoittaja 2005.

näiden puiden kaatoikä voidaan dendrokronologisella menetelmällä ajoittaa laajimmillaan muutaman vuosikymmenen sisään.

Tällainen rigorigistinen toiminta ei ole helppoa muttei toisaalta mahdotontakaan; se vaatii paljon työtä. Edelleen tulee näytteenoton jälkeen kukin näyte analysoida pikkutarkasti myös näytteiden välisten erojen tunnistamiseksi. Tätä työtä ryhmä on tehnytkin, ja epäilemättä siinä ollaan osin oikealla tiellä, mutta systemaattisuus puuttuu. Kun näitä analyysia ja tehdään runsaasti ja vertaillaan keskenään, voidaan ehkä päästä niiden laastin sisäisten piirteiden jäljille, jotka aiheuttavat ristiriitaisuuksia ja epäuskottavia tuloksia.

Tämän kirjoittaja on monien muiden lailla tervehtinyt kalkkilaastin ^{14}C -menetelmän tervetulleeksi sillä perusteella, että sen avul-

la voitaisiin käyttää ajoittamiseen juuri sitä aineesta, muurattua kivi- tai tiiliseinää, joka halutaankin ajoittaa.³⁸ Näin ei siis tarvitsisi turvautua sellaisiin ajoitusmenetelmiin, jotka ovat sekundaarisia muuriseinään nähden. Nyt, yli 15 vuoden ajan Suomen Ahvenanmaalla tehtyjen tutkimusten jälkeen joutuu vakavasti kysymään, voidaanko muurin rakentamisen todelliseen ajoittamiseen sittenkään päästä yritettäessä ajoittaa sitä sen sisältämän kalkkilaastin avulla. Ringbomin ryhmä ja ennen heitä muut tutkijat ovat joutuneet tunnustamaan, ettei laasti ole "puhdasta", vaan siinäkin on elementtejä (kontaminaatteja), jotka aiheuttavat virheellisiä tuloksia. Näitä elementtejä on pyritty eliminoimaan niin kohteen valinnassa, näytteenottotilanteessa kuin laboratoriotyöskentelynkin aikana. Minkäänlaista varmuutta ei kuitenkaan ole saavutettu, kuten sekä epäuskottavat tulokset että yritykset niiden oikeellisuuden tukemiseksi metodologisesti perusteettomin keinoin samoin kuin jo hyväksytyjen tulosten hylkääminen osoittavat. Tämä mielestäni johtaa sellaiseen tulkintaan, että kalkkilaastin ^{14}C -menetelmä täytyy alistaa teoreettisesti samanlaiselle kritiikille kuin kaikki muutkin luonnontieteelliset ja muut menetelmät yritettäessä ajoittaa kivrakennuksia. Kalkkilaastiajoitus ei siis ole "*objektiivinen*" ajoitusmenetelmä, jollaiseksi sitä on luonnehdittu³⁹ vaan siihen tulee kohdistaa tiukka lähdekritiikki. Tietyllä tavalla myös kalkkilaastin ^{14}C -menetelmä on mielestäni sekundaarinen ajoituskeino.

Ringbom esittää tapahtumat kalkkilaastimenetelmän alalla Suomessa ikään kuin kysymyksessä olisi ollut johdonmukainen ja suunnitelmallinen kehittäminen.⁴⁰ Tätä on vaikea uskoa jo pelkästään mainitsemistani syistä: näytesarjojen tuloksia esimerkiksi Hammarlandista on julkaistu jopa kansainvälisellä foorumilla lopullisena.⁴¹ On vaikea keksiä perussyitä sille, että tällaista heittelevää toimintaa on harjoitettu. Perusteltua

lieneekin kysyä, miksi menetelmää ei ole kehitetty teoreettisesti uskottavalla tavalla ja systemaattisesti sekä rakennettu kehitystyö metodologisesti lujalle pohjalle.⁴² Minusta tuntuu, että menetelmään uskovilla on ollut liian kiire saada esittää "*objektiivisia*" ajoitustuloksia ja kun sitten metodologiaa ja tuloksia on kritisoitu, on saatettu joutua arvovaltakysymyksen kierteeseen

Menetelmällä oli vuoden 1990 tienoilla, siis sen Suomeen tuomisen aikoihin, takanaan pitkähkö kansainvälinen historia 1960-luvun puolivälistä alkaen, kuten edellä on todettu. Tuona neljännesvuosisadan aikana kokeiltiin satunnaisesti erilaisia korjausmenetelmiä periaatteessa briljantille mutta käytännön tutkimustyössä huonoksi havaitulle menetelmälle. Systemaattiseen työhön ei jostain syystä kuitenkaan ryhdytty. Tästä ilmeisen virheellisestä suhtautumisesta olisi voitu ottaa oppia Suomessa, mutta näin ei tehty ja tulos on pettymys.

TOINEN ESIMERKKI: VÅRDÖN KIRKON AJOITUS

Lopuksi on kirjoittajan käsityksen mukaan aihetta tuoda esiin se tapa, miten dendrokronologista ajoitusta, kalkkilaastiajoitusta ja kalkkilaastin sisällä olevan hiilen 14C-ajoitusta on käytetty ahvenanmaalaisen Vårdön kirkon ajoittamiseksi.

Taustaksi voi lyhyesti todeta, että jo 1970-luvulla pyrittiin ajoituksia tekemään kalkkilaastiin sen kovettuessa kapseloituneista orgaanisen aineen fragmenteista, lähinnä puusta jääneestä hiilestä.⁴³ Tulokset olivat hajanaisia, ja sittemmin on menetelmää testattu myös Ringbomin ryhmässä. Ne ovat ryhmän kontekstissa yleensä viitanneet siihen, että hiilimurusten ajoitusten hajonta on laaja, mutta että ne usein ovat vanhempia kuin kalkkilaastiajoitustulokset niitä ympäröivästä laastista.⁴⁴

Vårdön rakennustutkimuksen ja -arkeologian keinoin vaikeasti ajoitettavasta kirkkorakennuksesta – sitä on muutettu laajasti 1700–1800-luvulla⁴⁵ – on Ålands Kyrkor-ryhmä löytänyt yhden muuriin liittyvän hirren, joka ajoittuu dendrokronologisen analyysin perusteella 1470-luvulle. Tämän johdosta Ringbom katsoo, että "*kivikappeli olisi pystytetty keskiajalla eli 1470-luvun lopussa*".⁴⁶ Päätelmälle hän hakee tukea myös kalkkilaastin ¹⁴C-ajoituksesta, mutta toteaa tulosten kuitenkin olleen "*niin vaikeasti tulkittavia, että vaadittiin syvälle menevää analyysia*". Yhdessä "*kapseloituneen hiilimurusen kanssa ne näyttävät kuitenkin tukevan puulustoajoitusta*".⁴⁷

Kyseisen "*syvälle menevän analyysin*" ilmoittaa Ringbom viitteessään ryhmän jäsenen Alf Lindroosin tekemäksi ja julkaistuksi tämän väitöskirjassa (2005). Kun kyseisen väitöskirjan kohdan tarkastaa, ei löydy mitään merkkiä siitä, että väittelijä tai Ringbomin ryhmä olisi tehnyt minkäänlaista "*syvälle menevää analyysia*" kirkon kalkkilaastinäytteistä. Vårdön ajoitustuloksia käsitellään kirjassa vain muutamilla riveillä ja diagrammilla kuvateksteineen pohdittaessa kalkkilaastin sekoitesoran devitrifikaatiota. Siinä todetaan, ettei kyseisiä "*tuloksia kuitenkaan käytetty ajoitukseen lainkaan*" ja ettei "*tuloksia ole käytetty arkeometrisiin tarkoituksiin*".⁴⁸ Ringbomin väite, jonka mukaan hänen esittämänsä kirkon dendrokronologinen ajoitustulos (1470-luku) saisi tukea hänen väittämästään Lindroosin tekemästä "*syvälle menevästä analyysista*", ei siis pidä paikkaansa.

Vielä oudommaksi Ringbomin väitteen ja Lindroosin tekstikohdan suhde muodostuu kalkkilaastinäytteiden tulosten takia. Lindroos nimittäin ilmoittaa, että Vårdön ¹⁴C-kalkkilaastinäytteiden (näitä on yhteensä kolme) ensimmäinen fraktiot (eli "*increments*", joita ryhmä pitää kaikkein luotettavimpina⁴⁹) "*antavat luultavasti karkeat arviot*

kirkon iästä, mutta tuloksia ei ole käytetty arkeometrisiin tarkoituksiin". Nämä kolme tulosta sijoittuvat verraten lähelle toisiaan: 240 +/- 90 BP, 287 +/- 36 BP ja 319 +/- 43 BP (ryhmä ei edes ole pitänyt tarpeellisena kalibroida tuloksia).⁵⁰ Fraktion tulossarjan on siis vaikea uskoa tukevan Ringbomin väitettä, jonka mukaan "*syvälle menevä analyysi*" (jota ei siis ole edes tehty) tukisi "*dendrokronologista ajoitusta*" (1470-luku). Toisen fraktion nuorinkin tulos taas on 1100-luku,⁵¹ joten sitäkään tuskin voi käyttää tukemaan 1470-lukua kirkon rakentamisajaksi.

Olennaista tässä ei välttämättä ole se, ovatko saadut Vårdön kirkon ¹⁴C-kalkkilaastitulokset oikeita tai vääriä, ja jos ne ovat vääriä, niin kuinka paljon. Olennaista on se, että Ringbom käyttää niitä hyväkseen vetoamalla ryhmän toisen jäsenen Lindroosin tutkimukseen, joka ei millään tavalla tue Ringbomin

väitettä. Lisäksi hän väittää Lindroosin tehneen sellaista ("*syvälle menevä analyysi*"), mitä tämä viitteen osoittamalla sivulla ei ole tehnyt.⁵²

Vårdön kirkon ajoituksessa toimitaan tämän kirjoittajan mukaan muutenkin tieteellisen menettelyn kannalta kestävästi jopa kahdella eri tavalla. Kuten edellä todettiin, väitti Ringbom Lindroosin väitöskirjaan vedoten, että yhteen kalkkilaastinäytteeseen "*kapseloitunut hiilimurunen*" tukee kalkkilaastiajoituksen kanssa kirkon rakentamisajankohtaa 1470-luvulle. Näin ei ole. Ensikään kyseisen "*hiilimurusen*" BP-ajoitus on 394 +/- 41, joten sen suhteellisen todennäköisyyden painopiste sijoittunee karkeasti arvioiden 1500-luvulle – kalibroitua tulosta ei tässäkään ole ilmoitettu. Tulos ei anna hyvää tukea Ringbomin väitteelle. Toiseksi Ringbom-ryhmä itse on todennut, ettei kalkkilaas-

Vårdön kirkko etelästä. Rakennuksen vanhin, aivan keskiajan lopussa tai mahdollisesti jopa uuden ajan alussa muurattu osa näkyy kuvassa oikealla, ja se ulottui aikanaan oikealta (idästä) laskien kolmannen ikkunan kohdalle. Runkohuoneen länsiosa on vuodelta 1784 ja torni vuodelta 1805. Hiekkanen 2007, hakusana Vårdö. Valok. kirjoittaja 2005.

tiin jääneiden hiilifragmenttien tai muiden aineiden ajoitus yleisesti ottaen anna luotettavia tuloksia kivikirkon ajoittamisessa.⁵³ Lukija joutuu kysymään, miksi se tässä tapauksessa olisi yhtään sen luotettavampi. Miksi se Vårdössä kelpaa Ringbomin käytettäväksi?

Tämän kirjoittajan tulkinnan mukaan kyseinen Vårdön kirkon tapaus eri puolineen on esimerkki siitä, ettei kalkkilaastiajoitusmenetelmää (sen enempää kuin muitakaan menetelmiä) käytetä tieteellisesti perustellulla tavalla Ringbom-ryhmän ja Ålands Kyrkor-hankkeen piirissä. Kysymyksessä on pikemminkin joukko erilaisia opportunistisia keinoja, jotka vaihtelevat tilanteesta toiseen sen mukaan, minkälaisia tuloksia näytetään toivovan. Tästä syystä ryhmän väitteitä, joiden mukaan ¹⁴C-kalkkilaastituloksia testattaisiin metodologisesti korrektilla tavalla muilla, niin luonnontieteellisillä kuin humanististen tieteiden menetelmillä, ei voi pitää uskotavina. Myös väitteet, joiden mukaan nämä muiden menetelmien tulokset tukevat ¹⁴C-kalkkilaastituloksia, ovat suurimmaksi osaksi paikkansapitämättömiä, sillä niiden käytössä ei ole noudatettu tieteellisten perusteluiden periaatteita.

Todettakoon vielä Vårdön kirkon suhteen seuraava kiinnostava seikka: sekä ¹⁴C-kalkkilaastiajoitus että laastin sisään kapseloituneen hiilenpalan ajoitus viittaavat kivikirkon rakentamiseen uudella ajalla (1500-luvulla?) eikä keskiajalla, kuten Ringbom väittää ("1470-luku"). Vaikka kyseisen ¹⁴C-kalkkilaastiajoituksen luotettavuus hylättäisiinkin, kuten Ringbomin ryhmä muualla kuin Ålands Kyrkor-sarjan julkaisussa on tehnyt, on vaikea ohittaa laastin sisään kapseloituneen hiilenpalan myöhäistä ajoitusta. Jos nimittäin Ringbom-ryhmä todella, kuten väittää, on ottanut kalkkilaastinäytteet kirkkorakennuksen rakennusaikaisesta kalkkilaastista, ei hiilenpala voi olla ainakaan nuorempi kuin sitä ympäröivä kalkkilaastimassa. Jos siis hiilen-

palan suhteellisen todennäköisyyden painopiste on 1500-luvulla, eikä tästä pitäisi tehdä johtopäätös, jonka mukaan kirkkorakennus muurattiin vasta aivan keskiajan lopussa tai keskiajan jälkeen? Tällaista johtopäätöstä ei Ringbom siis kuitenkaan halua tehdä, vaan väittää hiilenpalan ajoituksen tukevan hänen ehdottamaansa kirkkorakentamisen ajoitusta 1470-luvulle.

Olkoon niin tai näin, on tietysti selvää, ettei yhden ajoituksen perusteella voi esittää ajoitusta, vaan tarvitaan useampia.⁵⁴ Tällöin on kyllä myös vaarallista takertua yhteen dendrokronologiseen näytteeseen ja ajoittaa sillä kirkkorakennus tietylle vuosikymmenelle, samalla kun pakottaa muut menetelmät tukemaan tätä ajoitusta. Kirjoittajan näkemyksen mukaan tässä menettelyssä tiivistyy paitsi Ringbomin suhde tieteen pelisääntöihin myös hänen pyrkimyksensä ajoittaa Ahvenanmaan kivikirkkorakennukset mahdollisimman vanhoiksi – piirre, joka tuntuu olevan punainen lanka hänen ensimmäisistä maakunnan keskiaikaisia kirkkoja käsittelevistä artikkeleistaan alkaen.⁵⁵

Tämän kirjoittaja tuntee pessimismii sen suhteen, voiko Ringbom-ryhmällä olla edellytyksiä kalkkilaastin ¹⁴C-ajoitusmenetelmän mahdolliseksi saattamiseksi luotettavaksi. Toivottavasti jonakin päivänä voidaan lähteä kehittämään tätä sinänsä lupaavaa ja käyttöön soveltuvaksi erittäin toivottavaa menetelmää puhtaalta pöydältä huolellisesti laaditun suunnitelman varassa ja kärsivällisesti. ♦

Markus Hiekkanen
mhiekka@utu.fi

Arkeologia
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

- Baxter, M. S. & A. Walton 1970. Radiocarbon Dating of Mortars. *Nature* 225.
- Berger, R. 1990. Early Medieval Irish Buildings: Radiocarbon Dating of Mortar. Proceedings of the Second International Symposium on ^{14}C and Archaeology, Groningen 1987. Ed. by W. G. Mook & H. T. Waterbolk. *PACT* 29.
- Berger, R. 1992. ^{14}C Dating of Mortar in Ireland. *Radiocarbon* 34:3.
- Carlsson, R. 1988. KS 5, öster om Norra längan och Östra längans norra del. Arkeologisk undersökning. Kastelholms slott, arkeologiska undersökningar 1982 och 1983. KS 1–KS 14. *Rapport. Museibyrån. Kastelholm* 1988:1.
- Carlsson, R. 1992 *Kastelholms slott 33/34 – en arkeologisk undersökning i sitt sammanhang*. C-uppsats. Institutionen för arkeologi, Uppsala universitet.
- Carlsson, R. 1993. Dateringen av Kastelholms slott. *Rapport. Museibyrån. Kastelholm* 1993:1.
- Carlsson, R. 1997. Ålands kyrkor – en kritisk recension. *Meta* 1997:2.
- Delibrias, G. & J. Labeyrie 1965. The Dating of Mortars by the Carbon-14 Method. *Proceedings of the 6th International Conference on Radiocarbon and Tritium Dating*. New York.
- Delibrias, G., M. T. Guillier & J. Labeyrie 1964. Saclay natural radiocarbon measurements I. *Radiocarbon* 6.
- Labeyrie, J., & G. Delibrias 1964. Dating of old mortars by the Carbon-14 Method. *Nature* 201.
- Drake, K. 2006a. Ny kunskap om Ålands kyrkor. *Nya Åland* 10.5.2006.
- Drake, K. 2006b. Litet mera om Sunds kyrka. *Nya Åland* 18.5.2006.
- Elfwendahl, M. 1990. Collaboration between Natural Sciences and Archaeology. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 23, Nos 1–2.
- Elfwendahl, M. & C. Åqvist 1987. KS 35 – stora borggården. Arkeologisk undersökning. Kastelholms slott, arkeologiska undersökningar 1985–1989. KS 30–KS 52. *Rapport. Museibyrån. Kastelholm* 1991:1.
- Elfwendahl, M. & Å. Jansson 1990. Mortar from the castle. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 23/1–2.
- Folk, R. L. & S. Valastro 1976. Successful technique for dating of lime mortar by carbon-14. *Journal of Field Archaeology* 3.
- Folk, R. L. & S. Valastro 1979. Dating of Lime Mortar by ^{14}C . Proceedings of the 9th Conference on Radiocarbon. Ed. by R. Berger & H. Suess. *Radiocarbon Dating*. University of California Press.
- Gustavsson, K. 1987. Kökars kloster – franciscanernas utpost i Östersjön. Medeltid på Åland. *Rapport RAÄ* 1987.
- Gustavsson, K. 1989. Hamnö, fardleder och vårdkaser. *Åländsk Odling* 1989.
- Gustavsson, K. 1990. Utgrävningarna vid Kökars kloster öppnar nya perspektiv på medeltiden i skärgården. *Skärgård* 1990.
- Gustavsson, K., P. Erämetsä, E. Sonninen & H. Jungner 1990a: Radiocarbon Dating of Mortar and Thermoluminescence Dating of Bricks from Åland. Proceedings of the Second International Symposium of ^{14}C and Archaeology, Groningen 1987. Ed. by W. G. Mook & H. T. Waterbolk. *PACT* 29.
- Gustavsson, K., H. Jungner, E. Sonninen & M. Nunez 1990b: New datings from the Franciscan convent of Kökar, Åland. 5th Nordic Conference on the Application of Scientific Methods in Archaeology, Stockholm 20 – 24 Sept 1990. *Abstract Publication*. Stockholm.
- Hale, J., J. Heinemeier, L. Lancaster, A. Lindroos & Å. Ringbom 2003. Dating Ancient Mortar. *American Scientist*, Vol. 91.
- Hale, John & Åsa Ringbom, 1998: Dating ancient plaster, mortar, and concrete: A new application of C-14 technology (Abstract). *American Journal of Archaeology* 2/1998.
- Heinemeier, Jan & Högne Jungner 1994 C-14 datering af mørtel. *Arkeologiska Udgrävninger I Danmark* 1994. København.
- Heinemeier, J., H. Jungner, A. Lindroos, Å. Ringbom, T. von Konow & N. Rud 1996. AMS ^{14}C -dating of lime mortar. *Radiocarbon* vol. 38/1.
- Heinemeier, Jan & Alf Lindroos 1997. ^{14}C -dating of lime mortar – Preparation of the sample, a challenge for the geologist and the mineral chemist. *Iskos* 11.
- Heinemeier, J., H. Jungner, A. Lindroos, Å. Ringbom, T. von Konow & N. Rud 1997. AMS ^{14}C dating of lime mortar. *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research B* 123.
- Hiekkanen, M. 1994a. Stenkyrkorna i Åbo stift under medeltiden. *Historisk Tidskrift för Finland* 1994.
- Hiekkanen, M. 1994b. The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku. A Systematic Classification and Chronology. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 101.
- Hiekkanen, M. 1995. Ålands medeltida kyrkor – en smal eller bred infallsvinkel. *Historisk tidskrift för Finland* 1/1995.
- Hiekkanen, M. 1997a. Keskiajan kivikirkot ja niiden

- dateeraus – ajankohtaistunut ongelma. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/1997.
- Hiekkanen, M. 1997b. Några ord om ^{14}C -datering av murbruk samt om bosättningskontinuitet på Åland. *Meta* 3/1997.
- Hiekkanen, M. 1998a. Finland's medieval stone churches and their dating – a topical problem. *Suomen Museo* 1997.
- Hiekkanen, M. 1998b. Keskiajan kivikirkkojen ajoituksesta. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/1998.
- Hiekkanen, M. 1998c. Problemen med ^{14}C -datering av murbruk. *Fornvännen* 1998.
- Hiekkanen, M. 1998d. Taideteosten ja rakennusten ajoitus. *Katseen rajat. Taidehistorian metodologiaa*. Helsinki.
- Hiekkanen, M. 1999. Problemet med murbruksdateringen. *Hufvudstadsbladet* 13.1.1999.
- Hiekkanen, M. 2003 (2. painos 2005): *Suomen kivikirkot keskiajalla*. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.
- Hiekkanen, M. 2004a. Kalkkilaastin ajoitusmenetelmä – arvio epäuskottavuudesta vahvistuu. *Tieteessä tapahtuu* 6/2004.
- Hiekkanen, M. 2004b. Kivikirkkokirjan kritiikistä Liliukselle. *Tieteessä tapahtuu* 2/2004.
- Hiekkanen, M. 2004c. Lähdeluettelojen ja kalkkilaasti-ajoituksen ongelmat. *Tieteessä tapahtuu* 4/2004.
- Hiekkanen, M. 2007: Suomen keskiajan kivikirkot. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 1117. Helsinki.
- Kankainen, T. 1999. Radiohiiliajoitusmenetelmä historiallisen ajan arkeologiassa. Historiallisen ajan arkeologian menetelmät. Seminaari 1998. *Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisu* 20.
- Lilius, H. 1997. The problem of dating our medieval churches. *Suomen Museo* 1996.
- Lindberg, B. O. 1998. Den pålitliga murbruksdateringen. *Hufvudstadsbladet* 23.12.1998.
- Lindberg, B. O. 1999. Murbruksdateringen. en pålitlig metod. *Hufvudstadsbladet* 3.2.1999.
- Lindberg, B. O. 2006. Drake och Sunds kyrka. *Nya Åland* 14.5.2006.
- Lindroos, A. 2005. *Carbonate Phases in Historical Lime Mortars and Pozzolana Concrete: Implications for ^{14}C -dating*. Department of Geology and Mineralogy, Åbo Akademi University.
- Lindroos, A., J. Heinemeier, Å. Ringbom, M. Braskén & Å. Sveinbjörnsdóttir 2007. Mortar dating using AMS ^{14}C and sequential dissolution: examples from Medieval, non-hydraulic lime mortars from the Åland Islands, SW Finland. *Radiocarbon* vol. 49/1.
- Lovén, C. 1997. Åsa Ringbom och Christina Remmer, Ålands kyrkor 1, Hammarland och Eckerö. (Rec.). *Fornvännen* 1997.
- Malone, C., S. Valastro Jr. & A. G. Varela 1980. Carbon-14 Chronology of Mortar from Excavations in the Medieval Church of Saint-Bénigne, Dijon, France. *Journal of Field Archaeology* 7.
- Pachiaudi, C., J. Maréchal, M. van Strydonck, M. Dupas & M. Dauchot-Dehon 1986. Isotopic fractionation of carbon during CO_2 absorption by mortar. *Radiocarbon* 28:2A.
- Ringbom, Å. 1988. Societetshusen i storfurstendömet Finland. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja – Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 92.
- Ringbom, Å. 1991. De åländska kyrkorna berättar. *Historiallinen Arkisto* 96.
- Ringbom, Å. 1992 Early Christianization of the Åland Islands? Medieval Europe 1992. *Religion and Belief. Preprinted Papers* Vol. 6. York.
- Ringbom, Å. 1993. Naturvetenskapliga dateringsmetoder och Ålands kyrkor. *Taidehistoriallisia tutkimuksia, Konsthistoriska studier* 14. Helsinki.
- Ringbom, Å. 1994. Dateringen av Ålands kyrkor. *Historisk Tidskrift för Finland* 1994.
- Ringbom, Å. 1995: Ålands kyrkor – svar till Markus Hiekkanen. *Historisk Tidskrift för Finland* 1995.
- Ringbom, Å. 1997. The churches of the Åland Islands and ^{14}C dating of mortar. *Papers of the 'Medieval Europe Brugge 1997' Conference* vol. 10 Edited by Guy De Boe & Frans Verhaeghe. Zellik.
- Ringbom, Å. 2004a. Markus Hiekkanen ja tieteilisyys. *Tieteessä tapahtuu* 3/2004.
- Ringbom, Å. 2004b. Ännu en gang Markus Hiekkanen. *Tieteessä tapahtuu* 5/2004.
- Ringbom, Å. & C. Remmer 1995. Hammarland och Eckerö. *Ålands Kyrkor* I. Mariehamn.
- Ringbom, Å. & C. Remmer 2005. Sund. *Ålands Kyrkor* III. Mariehamn.
- Sonninen, E., H. Jungner & P. Erämetsä 1985. Dating of Mortar and Bricks from the Castle of Kastelholm. Proceedings of the Third Nordic Conference on the Application of Scientific Methods in Archaeology, Mariehamn, Åland, Finland 8–11 October 1984. *Iskos* 5.
- Sonninen, E., P. Erämetsä & H. Jungner 1989. Dating of Mortar and Bricks: an Example from Finland. *Archaeometry. Proceedings of the 25 th International Symposium, Athens, May 1986*. Ed. by Y. Maniatis. Elsevier.
- van Strydonck, M., M. Dupas, M. Dauchot-Dehon, Pachiaudi & C. J. Maréchal 1986. The Influence of

Contaminating (Fossil) Carbonate and the Variations of ^{13}C in Mortar Dating. *Proceedings of the 12th International Conference on Radiocarbon Dating*, Trondheim, Norway. *Radiocarbon* 28:2A.

van Strydonck, M., M. Dubas, E. Keppens & M. Keppens 1989. Isotopic Fractionation of oxygen and carbon in lime mortar under natural environmental conditions. *Radiocarbon* 31:3.

van Strydonck, M., K. van der Borg, A. F. M. de Jong & E. Keppens 1992. Radiocarbon dating of lime fractions and organic material from buildings. *Radiocarbon* 34:3.

Stuiver, M. & C. S. Smith 1965. Radiocarbon Dating of Ancient Mortar and Plaster. *Proceedings of the 6th International Conference on Radiocarbon and Tritium Dating*. Pullman, Washington.

Taylor, R. E. 1987. *Radiocarbon Dating. An Archaeological Perspective*. U.S.A.

Wyrwa, Andrzej 2003: Datierung von Mörtel in architektonischen Objekten mittels ^{14}C -Methode. *EAZ, Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 2/2003.

LOPPUVIITTEET

1 Ks. Lindberg 1999; Ringbom 2004a, 35, 38.

2 Ks. hyviä yleisesityksiä aiheesta Kankainen 1999, 57–59; Renfrew & Bahn 2008, 141–149.

3 Kalkkilaastin kovettumisen kemiallisesta prosessista esim. Hiekkänen 1998d.

4 Näitä koskevista ongelmista ks. esim. Hiekkänen 1994b, 213–217.

5 Ks. esim. Labeyrie & Delibrias 1964, 234–238; Delibrias & al. 1964, 233–250; Malone & al. 1980, 329–343; Delibrias & Labeyrie 1965, 344–347; Folk & Valastro 1976, 203–208; Folk & Valastro 1979, 721–732. Lyhyt historiallinen katsaus, ks. Lindroos 2005, 1–2.

6 Ongelmista ks. Baxter & Walton 1970, 496–502; Stuiver & Smith 1965, 338–343; Pachiaudi & al. 1986, 691–697; van Strydonck & al. 1986, 702–710; Taylor 1987, 63–64; van Strydonck & al. 1989, 610–618; Berger 1990, 415–422; Berger 1992, 880–889; van Strydonck & al. 1992, 873–879; Hiekkänen 1997, 142. Osaa ongelmista eivät viitattujen artikkelien kirjoittajat havainneet tai he ohittivat ne merkityksellöminä tekijöinä.

7 Sonninen & al. 1989, 99–107; Sonninen & al. 1985, 384–389; Gustavsson & al. 1990a, 203–212; Gustavsson & al. 1990b.

8 Carlsson 1992, 50; Carlsson 1993, 108–115, 199–205, 224–225; Carlsson 1997; Elfwendahl 1990, 114–115; Elfwendahl & Jansson 1990, 131–136; Elfwendahl &

Åqwist 1987, 217.

9 Gustavsson 1987, 12–17; Gustavsson 1989, 117–133; Gustavsson 1990, 13–18.

10 Julkaisusarjat *Suomen Kirkot/Finlands Kyrkor*, *Sveiges Kyrkor*, *Danmarks kirker* ja *Norges Kirker*.

11 Esim. Hiekkänen 1995, 113; Hiekkänen 1998c, 142.

12 Ringbom teki muun muassa tohtorinväitöskirjansa Suomen 1800-luvun seuruuonerakennuksista. Ringbom 1988. Hänen julkaisu-uettelonsa ks. <http://web.abo.fi/fak/hf/konstvet/>.

13 Kirjoittajan suomenkielinen käännös tässä, kuten seuraavissakin lainauksissa.

14 Ringbom 1992, 145–148; Ringbom 1993, 27–32; Ringbom 1994, 465–470. Ks. tästä Christian Lovénin kritiikki koskien *Ålands Kyrkor* -hankkeen ensimmäistä volyy-mia Ringbom & Remmer 1995. Lovén 1997. Ks. myös Heinemeier & Jungner 1994, 23–40.

15 Hiekkänen 1994a, 441–442. Väitöskirjassa esitetty argumentointi ks. Hiekkänen 1994b, 215–216.

16 Hiekkänen 1994a, 442. Ks. myös Hiekkänen 2004c, 42. – Ringbom-ryhmään läheisesti liittyvä Bo Ossian Lindberg samoin kuin Åsa Ringbom ovat viitaten lainauksen sanaan "*kalibrera*" esittäneet, että tämän kirjoittaja olisi yrittänyt korvata ^{14}C -menetelmän dendrokronologiaan perustuvan ja maailmanlaajuisesti käytettävän kalibrintimenetelmän omallaan. Samoin on väitetty tämän kirjoittajan sanoneen, ettei kalkkilaastinäytteitä voi kalibroida samalla tavoin kuin orgaanisesta aineesta otettuja näytteitä, ja myös että ehdotukseni on "*absurdi*". Esim. Ringbom & Remmer 1995, 14; Lindberg 1998. Tämä ei pidä paikkaansa, kuten asiayhteydestä ja muista tämän kirjoittajan teksteistä (Hiekkänen 1995, 117; Hiekkänen 1998c, 56; Hiekkänen 1998a, 146–147; Hiekkänen 1999; Hiekkänen 2004c, 43) käy ilmi. Lindberg ja Ringbom ovat yrittäneet vaikuttaa lukijoihin samalla keinolla vielä senkin jälkeen, kun tämän kirjoittaja on oikaissut heidän väitteensä. Ks. esim. Lindberg 1999; Ringbom 2004a, 35. Henrik Lilius (Lilius 1997) lienee ymmärtänyt menetelmän väärin kutsuen sitä C-menetelmäksi. Ks. Hiekkänen 1998a, 145–147.

17 Hiekkänen 1995, 113–123; Ringbom 1995, 263–264.

18 Heinemeier *et al.* 1997, 487–495; Heinemeier & Lindroos 1997, 208–213; Hale *et al.* 2003, 130–137.

19 Esim. Ringbom & Remmer 1995, 161, 262; Hale & Ringbom 1998; Lindberg 1998; Ringbom & Remmer 2000, 246; Ringbom & Remmer 2005, 221, 297.

20 Kiinnostavasti Ringbom-ryhmä ei, kuten edellä todettiin, ole julkaisuissaan lainkaan viitannut Suomes-sa käytyyn keskusteluun ja debattiin. Ks. Hiekkänen 2004c, 42. Myös halventaviksi tulkittavia kommentteja

on esitetty, kuten esimerkiksi Åbo Akademin taidehistorian professori emeritus Bo Ossian Lindberg: "*Käsi sydämellä, Knut Drake: sinä et tiedä ehdottomasti yhtään mitään kalkkilaastin radiohiiliajoituksesta. Sama koskee hyvää ystävääsi Markus Hiekkasta, joka kymmenen-viidentoista vuoden ajan on johdonmukaisesti panetellut Åsa Ringbomia erityisesti ja kalkkilaastiajoitusta yleisesti.*" Lindberg 2006. Ks. keskustelun muut kontribuutiot Drake 2006a; Drake 2006b. Ks. myös Lindberg 1999 ja vastaus Hiekkänen 1999. Julkaisujani kalkkilaastiajoituksesta tai julkaisujani, joissa kalkkilaastiajoitusta käsitellään voi poimia bibliografiastani <http://www.hum.utu.fi/oppiaineet/arkeologia>.

21 Ks. myös Hiekkänen 1999.

22 Tämän kirjoittaja on huomauttanut asiasta aiemmin. Hiekkänen 2004a, 48–49. Ks. myös Hiekkänen 1995, 113–117 viitteineen.

23 Esim. Nordman 1965, 64–66.

24 Ringbom & Remmer 2005, 174–175, 221.

25 Ibid, 112.

26 Drake 2006a.

27 Ks. Ahvenanmaan saariston asemasta Keski-Ruotsin ja Lounais-Suomen välissä myös Hiekkänen 1995, 127–128.

28 Ks. Drake 2006a.

29 Lindberg 2006. Ks. Ringbom & Remmer 2000, 7.

30 Ringbom & Remmer 2005, 154.

31 Ringbom 1994a, 463–464. Ks. myös Lindberg 1999.

32 Ringbom 1994a, 467–468. Ks. myös Ringbom & Remmer 1995, 216, 256–257.

33 Hiekkänen 1994a, 437–441; Hiekkänen 1994b, 213–215. Tämä metodologinen tiukkuus on osaltaan joutunut ivan kohteeksi, ja sitä on luonnehdittu sanalla "*intuitiivinen*". Ks. esim. Ringbom 1997, 104.

34 Ks. tästä myös Hiekkänen 1997b, 56. Samanlaisia ongelmia tulee esiin myös Puolassa tehdyissä kokeissa, kun tarkastelee aiheesta kirjoitettuja artikkeleita. Ks. esim. Wyrwa 2003, 269–276 viitteineen.

35 Hiekkänen 1997b, 55–57; Hiekkänen 1998b; Hiekkänen 1998c; Hiekkänen 2004c. Tällaista järjestelmää on luonnehdittu sanalla "*käsittämätön*". Ks. Ringbom 2004b, 49.

36 Hiekkänen 1998a, 146–147.

37 Hiekkänen 1995, 117; Hiekkänen 1997b, 56; Hiekkänen 2004b, 50.

38 Ks. esim. Hiekkänen 1997b, 54; Hiekkänen 1998b, 354; Hiekkänen 1998c, 142–143.

39 Ks. esim. Ringbom 1995, 263; Ringbom 1997, 103.

40 Ks. esim. ilmaisia *Ålands Kyrkor* -sarjan volyyminen kalkkilaastiajoitusta käsittelevissä osuuksissa.

41 Ringbom 1992. Kritiikkiä tästä ks. esim. Hiekkänen 1997a, 66; Hiekkänen 1998a, 145–147; Hiekkänen 1998c, 142–143; Hiekkänen 2004c, 43.

42 Tätä kirjoittaja on kysynyt aikaisemminkin saamatta vastausta. Ks. Hiekkänen 2004b, 49–50.

43 Ks. esim. Berger 1990; Berger 1992 viitteineen.

44 Heinemeyer *et al.* 1997, 489; Ringbom 2004a; Lindroos *et al.* 2007, 61.

45 Ks. muutostöiden aiheuttamista ongelmista Hiekkänen 1994 s. 15, 17, 99, 140, 174, 192, 197, 238, 240; Hiekkänen 2007, 420–421.

46 Ringbom & Remmer 2005, 263.

47 Ibid.

48 Lindroos 2005, 55–56.

49 Ringbom 1997, 107; Lindroos *et al.* 2007, 47, 52, 61–63; Heinemeier *et al.* 1997, 488–491.

50 Lindroos *et al.* 2007, 66.

51 Ibid.

52 Ringbomin väittämää "*syvälle menevää analyysia*" Vårdön ¹⁴C-kalkkilaastinäytteistä ei ole muuallakaan Lindroosin väitöskirjassa, joten kysymys ei ole siitä, että Ringbom olisi vahingossa ilmoittanut väärän sivun viitteessään.

53 Heinemeier & Jungner 1994, 33; Heinemeier *et al.* 1996, 47; Lindroos *et al.* 2007 s. 61–62; Heinemeier *et al.* 1997, 491–492.

54 Ks. Hiekkänen 1994b, 216.

55 Ks. esim. Ringbom 1992; Ringbom 1993; Ringbom 1994; Ringbom & Remmer 1995; Ringbom & Remmer 2000; Ringbom & Remmer 2005. Ks. kirjan Ringbom & Remmer 1995 olevan kalkkilaastiajoitusosuden kritiikkiä Lovén 1997 (Ringbom "*saattaa uskottavuutensa peliin sekoittaessaan kalkkilaastiajoituksen Hammarlandin kirkon kuorin ajoitukseen*"). Ks. myös Hiekkänen 1998c.

RAASEPORIN LÄÄNIN MONETARISOITUMINEN

ABSTRACT

The establishment of the County of Raseborg on a monetary economy

During the Middle Ages, Scandinavia and Finland became established on a monetary economy. This process has previously been analyzed on the basis of historical sources and larger coin finds such as hoards and finds from parish churches. Recent excavations on medieval agrarian settlement sites have revealed a slowly growing amount in coin finds.

It seems that the inhabitants of western Uusimaa – the medieval County of Raseborg – were already using money during the thirteenth and early fourteenth centuries, but only on a small scale. After the 1370s when the castle of Raseborg was established, a great deal of the new taxes was paid in currency. At that time at the latest, the county can be seen on a monetary footing. Archaeologists, infrequently but recurrently, find coins from the period 1350-1520 – or the later Middle Ages.

JOHDANTO

Raha on pitkään ollut ihmisille erottamaton osa arkea. Rahan käyttö vakiintui Suomessa keskiajan kuluessa. Esihistoriallisella ajalla rahat punnittiin muun hopean tapaan, mutta vähitellen keskiajan kuluessa rahojen ostovoima alkoi määräytyä nimellisarvon mukaan. Ruotsin vanhimmissa 1200-luvun alkupuolelle ajoittuvissa maakuntalaeissa rahoista on vain satunnaisia mainintoja. Sen sijaan 1200-luvun lopun ja 1300-luvun alun maankuntalaeissa säädettiin yleisesti rahassa maksetuista sakoista. Kuningas **Maunu Erikipojan** maanlaki 1350-luvulta määrittä sakkoverotuksen pohjan aina vuoden 1734 lakiin asti. (vrt. Klackenber 1992, 182)

Kirjallisten lähteiden ohella numismatiikan tutkimusaineistoa ovat itse rahat. Arkeologiset rahalöydöt voidaan jakaa neljään ryhmään. Kätkölöydöt, joita on aiemmin kutsuttu myös aarrelöydöiksi, koostuvat yhdellä kertaa kätketyistä rahoista. Viimeisin keskiajalta peräisin oleva kätkölöydyt nousi manner-Suomessa päivänvaloon syksyllä 2004, kun Ulvilan kirkon vierestä löytyi 1474 hopeakolikkoa sisältänyt tinakannu vuoden 1400 vaiheilta. Yksittäislöydöt ovat nimensä mukaan yksittäin löytyneitä rahoja. Samalta paikalta tai tutkimusalueelta löytyneet yksittäiset rahat muodostavat puolestaan kertymälöydyt. Neljäntenä ovat erikseen hautojen rahalöydöt. (Vrt. Talvio 2005a; Talvio 2005b, 1)

Rakennuksen paalunsijasta löytynyt S-brakteaatti Espoon Kauklahdesta. Kuva Georg Haggrén.

Rahoilla on eri aikoina ollut pääsääntöisesti kolme funktiota. Rahat ovat ensinnäkin maksuvälineitä. Samalla ne toimivat arvonmittareina

eli niiden mukaan voidaan hinnoitella tavaroita ja palveluksia. Kolmas tärkeä funktio on arvon ja omaisuuden säilyttäminen. (vrt. Franzén 1998, 36.) Rahojen käytön tutkimuksessa kätkölöydöt tarjoavat läpileikkauksen tietynä aikana käytössä olleista rahoista, mutta kätköissä on monesti nimellisarvoltaan suuria vähän käytettyjä rahoja ja muita arvoesineitä. Kertymälöydöt tarjoavat monesti kätköjä paremman kuvan arkisesta rahankäytöstä. (Ks. Klackenberg 1992)

Vuonna 1992 ilmestyneessä väitöskirjassaan **Henrik Klackenberg** analysoi keskiaikaisen Ruotsin kirkoista talletettuja kertymälöytöjä. Tutkimus kattoi myös valtakunnan itäosan eli Suomen. Kirkoista kertyneet löydöt kuvastavat arkipäiväistä rahankäyttöä paljon paremmin kuin kätköt tai yhteiskunnan eliitin tuottamat asiakirjat. Klackenberg oli kiinnostunut erityisesti monetarisoitumisesta eli prosessista, jonka myötä kruunun kontrolloima rahavaluutta vakiintui osaksi yhteiskunnan taloutta. (Klackenberg 1992, 15) Klackenbergin tutkimusten mukaan monetarisoituminen alkoi Itä- ja Länsigöötanmaalla jo 1100-luvun lopulla, mutta varsinaisesti rahan käyttö yleistyi vasta 1200-luvun puolivälin jälkeen. Sveanmaalla monetarisoitumisprosessin alku sijoittuu vasta vuoden 1200 tienoilille. (Klackenberg 1992, 62–63, 100–101, 132). Suomen osalta Ahvenanmaa on erityisasemassa, sillä siellä rahan käyttö oli yleistä jo 1200-luvun alku-

puolella, kun taas mantereella varsinainen monetarisoituminen ajoittui vasta 1300-luvun alkuun. Erityisen merkittävä kehitys tapahtui juuri 1300-luvun alkupuolella ja vuosisadan lopulla myös sisämaan Häme ja Satakunta olivat monetarisoituneet. (Klackenberg 1992, 165–166)

Kun Henrik Klackenberg keräsi tutkimusaineistoaan, ei hänellä ollut juuri lainkaan käytettävissään maaseudun kylätonteilta eli talonpoikien arkisesta elämänpiristä talletettua löytöaineistoa. Keskiaikaisen maaseudun arkeologinen tutkimus oli ennen 1990-lukua Ruotsissakin ollut vielä siksi vähäistä, ettei löytöaineistoa ollut paljon kertynyt. (Klackenberg 1992, 98) Ainoita poikkeuksia olivat muutamat lähinnä upplantilaiset maaseutukohteet. (Klackenberg 1992, 71, 120, 125–126) On syytä painottaa, että keskiaikaiset rahat ovat niin pieniä ja huomaamattomia, että niitä löydetään uuden ajan kolikoihin verrattuna sattumalta hyvin harvoin.

Suomessa on 2000-luvun alussa tehty runsaasti keskiaikaisiin kylätontteihin keskittyvää tutkimusta erityisesti Uudellamaalla. Vuosi vuodelta on yksittäisiltä kylätonteilta alkanut kertyä rahalöytöjä, jotka täydentävät Klackenbergin kirkkoarkeologian pohjalta luomaa kuvaa. Yksittäislöydöistä on alkanut muodostua kertymälöytöjä. Yhdessä kylätonttien rahalöydöt muodostavat arvokkaan ja samalla jatkuvasti kasvavan lisän keskiajan tutkimukselle.

KESKIAIKAISEN RAASEPORIN LÄÄNIN RAHALÖYDÖT

Keskiaikaisia rahoja sisältäneitä kätkölöytöjä ei Länsi-Uudenmaan eli keskiaikaisen Raaseporin läänin alueelta tunneta kuin yksi. Se-

kin tehtiin jo 1420-luvulla! Tapahtumasta on säilynyt tieto, koska kätkön löytänyt talonpoika pakeni rahojen kera Tallinnaan. (Talvio 2005b, 5; FMU 1918) Kertymälöytöinä keskiaikaisia rahoja on kuudesta kirkosta eli Espoon, Kirkkonummen, Lohjan, Pohjan, Siuntion ja Tenholan kirkkoista. Vain kahdesta pitäjänkirkosta eli Inkoosta ja Karjaalta rahalöydöt puuttuvat kokonaan. Molempien restauroinnit ja niiden yhteydessä tehdyt kaivaukset ovat 1930-luvulta, jolloin ei kiinnitetty huomiota löytöjen talteenottoon. Kirkkojen rahalöytöjen osalta Raaseporin linnaläänissä kattavuus on Kastelholman linnaläänin jälkeen paras koko valtakunnassa. (Klackenberg 1992, 43–44) Yhteensä Raaseporin läänin kirkkoista on 1900-luvulla kaivausten ja korjaustöiden yhteydessä talletettu 139 keskiaikaista rahaa. (Klackenberg 1992; Talvio 2005b) Kirkkojen rahalöydöistä vanhin on Kirkkonummen kirkon lattian alta löytynyt gotlantilainen 1200-luvun raha. Rahojen selvä yleistyminen kirkkolöydöissä ajoittuu 1300-luvun jälkipuolelle.

Läntiseltä Uudeltamaalta on Raaseporin ja Karjaan Junkarsborgin linnoista kaivauksissa

talletettu yhteensä 42 keskiaikaista kolikkoa. Junkarsborgista on lisäksi kaksi mahdollisesti **Kristoffer II:n** aikaan ajoittuvaa rahaa (1320–1332), mutta ne ovat kadoksissa ja sen vuoksi laskettu ajoittamattomien joukkoon. Junkarsborgin muut kymmenen rahaa ajoittuvat yhtä lukuun ottamatta 1300-luvun jälkipuolelle. Raaseporin 30 rahaa ajoittuvat tasaisesti 1370-luvulta 1500-luvun alkuun. (Suhonen 2002; Talvio 2005b) Raaseporin kohdalla on syytä muistuttaa, että rahat ovat peräisin eteläisen esilinnan kaivauksista. Päälinnan tutkimukset ovat ajalta, jolloin keskityttiin linnan rakenteiden paljastamiseen eikä löytöjä juuri talletettu. (Suhonen 2002, 12)

Kirkko- ja linnakaivausten rahalöytöjä täydentää 12 kylätonttien kaivausten yhteydessä löytynyt rahaa. Jo vuoden 1950 tienoilla Lohjan Terveystalon alueelta talletettu kolikko voitaneen laskea kolmantenatoista rahana tähän joukkoon (Talvio 2005b).¹ Varhaisin rahalöydöistä on 1200-luvulle ajoittuva gotlantilainen penninki, joka löytyi tutkittaessa Inkoon kirkon eteläpuolelta löytynyt asuinpaikkaa vuonna 1997. (Jäkärä 1998; Jäkärä & Taivainen 2005) Rahoista kuusi on keski-

Taulukko 1. Raaseporin läänin kirkkojen keskiaikaiset rahalöydöt.

Kirkot	1200-l	1300–1350	1350–1400	1400–1450	1450–1520	ei aj.	Yhteensä
Espoo				3	11		14
Kirkkonummi	1	1	7	2	3		14
Lohja		4	15	22	48		89
Pohja			1				1
Siuntio					3		3
Tenhola			5	9		4	18
Yhteensä	1	5	28	36	65	4	139

Taulukko 2. Raaseporin läänin linnojen keskiaikaiset rahalöydöt.

Linnat	1200-l	1300–1350	1350–1400	1400–1450	1450–1520	ei aj.	Yhteensä
Junkarsborg			9	1	0	2	12
Raasepori			10	10	10		30
Yhteensä			19	11	10	2	42

Raaseporin Linnanmalmilta syksyllä 2008 löytynyt ruotsalainen brakteaatti. Kuvista näkyy selvästi brakteaattille ominaiset etu- ja takapuoli. Kuva Georg Haggrén.

aikaisen purjehdusreitit äärellä sijaitsevasta Tenholan pitäjään kuuluneesta Hangon kylästä. Tenholan Bonäsistä löytyi polttokenttäkalmiston tutkimusten yhteydessä jo vuonna 1969 tallinnalainen raha. (Talvio 2005b; Pekka Sarvas pers. comm.) Kaivausalue sijoittuu luultavasti Bonäsin keskiaikaiselle tonttimaalle. Toinen baltialainen raha löytyi kesälä 2008 Inkoon Bjursin Petarsin kylätontin kaivauksissa. (Henrik Jansson pers. comm.) Espoosta on 2000-luvun kaivauksissa löytynyt kolme keskiaikaista rahaa: yksi Kauklahden ja kaksi Mankbyn kylätontilta.

Kylätonteilta löytynyt keskiaikainen raha-aineisto ei ole järin suuri eikä sitä voi tilastollisesti analysoida. Sen sijaan on ilmeistä, että rahat muodostavat yhden selkeän vaikkakin vähälukuisen löytöryhmän maaseudun kylätonttien kaivauksilla. Hangon Hangon kylässä, Inkoon Petarsissa ja Prästgårdenin Kyrkäkerilla, Espoon Kauklahdessa ja Espoon Mankbyssä kaivausala on yltänyt useisiin satoihin neliömetreihin. Kaikissa on myös

kiinnitetty huomiota löytöjen tarkkaan talteen ottamiseen. Muut läntisellä Uudella Maalla tehdyt kylätonttien kaivaukset ovat olleet joko pinta-alaltaan vain muutamia kymmeniä neliömetrejä tai ne ovat sijoittuneet kylätonttien laidoille. On luultavaa, että rahalöytöjen määrä kasvaa, kun uusia isoja kaivauksia päästään tekemään.

On syytä korostaa, etteivät rahat ole erityisen yleisiä löytöjä myöskään keskiaikaisista kaupunkikerroksista, minkä Klackenbergin monesti toteaa. (Klackenberg 1992, 73–75, 98, 120–131.) Sama ilmiö on keskiaikaisten kaupunkien osalta todettu myös Englannissa. (Hinton 1990, 146, 185–186, 203.) Keski-ajalla rahat ovat olleet arvotavaraa, josta on pidetty huolta. Uuden ajan alun kaupunkikerroksissa tilanne on jo toinen. Esimerkiksi Helsingin Vanhastakaupungista löytyi 1990-luvun alun laajoissa kaivauksissa lähes 400 rahaa, joista pääosan muodostivat 1500-luvun lopun inflaatorahat. (Heikkinen 1994, 237–238.)

Taulukko 3. Raaseporin läänin kylätonttien keskiaikaiset rahalöydöt.

Kylätontit	1200-l	1300–1350	1350–1400	1400–1450	1450–1500	1500–1525	Yhteensä
Espoo			1	1		1	3
Inkoo	1		1				2
Lohja					1		1
Tenhola		3	2	1		1	7
Yhteensä	1	3	4	2	1	2	13

RAHOJEN ARVO JA RAHAJÄRJESTELMÄT

Keskiaikaisten rahojen arvon määrittäminen on monimutkaista. Ruotsin rahajärjestelmän perusyksikkö oli markka. Se jakaantui kahdeksaan äyriin, äyri kolmeen aurtuaan ja aurtua eli aurto edelleen kahdeksaan penninkiin. Yhdessä markassa oli siis 192 penninkiä. Pitkään lyötiin vain penningin rahoja, toisinaan myös puolen penningin ropoja. **Albrekt Mecklenburgilaisen** (1364–1389) aikana alettiin lyödä aurtuja. Äyrit ja markat olivat läpi keskiajan vain laskennallisia rahayksiköitä: äyriä alettiin lyödä vasta vuonna 1522 ja markkoja vuonna 1536. (Sarvas 1997)

Suomessa käytettiin 1200-luvulla runsaasti gotlantilaisia rahoja. Niiden käyttö väheni 1300-luvun loppua kohden. Kotimaisten ruotsalaisten rahojen ohella Suomessa ja varsinkin Uudellamaalla käytettiin erityisesti Tallinnassa ja Tartossa lyötyjä liivinmaalaisia rahoja. Gotlantilaisten ja liivinmaalaisen rahojen ns. Riian markkaan perustuva järjestelmä poikkesi hieman ruotsalaisesta. Se ei estänyt liivinmaalaisen rahojen käyttöä Suomessa. Rahojen arvoon vaikutti lisäksi inflaatio, kun rahojen hopeapitoisuutta toisinaan laskettiin. Aikalaiset olivat selvästi tottuneita käyttämään useita rahajärjestelmiä sekä yhdessä että erikseen. **Pekka Sarvas** on

Espoon Mankbystä kesällä 2008 löytynyt ruotsalainen aurto. Kuva Georg Haggren.

todennut, että "linjan Hankoniemi – Hämeen linna – Olavinlinna – Vuoksi eteläpuolisella alueella liivinmaalaiset rahat muodostivat kotimaisen rahan rinnalla toisen puolen joka-päiväisestä rahaliikenteestä". Jopa alueen veroista osa maksettiin liivinmaalaisessa rahassa. (Sarvas 1997, 57)

Mielenkiintoisen välähdyksen keskiajan lopun rahaolojen monimutkaiseen arkeen tarjoaa varsinaissuomalaisen Nynäisten kartanon tileissä olevat muistiinpanot vuodelta 1506. Ne koskevat joko kartanossa olevaa käteistä rahaa tai Henrik Guldsmedille suoritettua maksua.

*"Item gamble ortok xxxix
Item skillinge v mark
Item firike xlii mark
Item danskhvita och smapänningher
xxxviii och v öra och i ortok
Item ok cc mark f..." (RA C51:1)*

Rahaerä koostui siis 39 vanhasta aurrosta (= aurto eli 8 penninkiä), 5 markasta kilinkejä (= $\frac{1}{36}$ Riian markkaa), 42 markasta fyrkejä (= $\frac{1}{2}$ aurtoa eli 4 penninkiä), 38 (markasta?) 5 äyristä ja 1 aurrosta tanskalaisia valkopenninkejä (= 4 penninkiä) ja pikkupenninkejä (= kotimaisia penningin tai puolenpenningin brakteaatteja?) sekä 200 markan summasta, josta tarkempi määre on peittynyt musteeseen.

Erityisen suuri on liivinmaalaisen rahan osuus Raaseporin läänin kahden linnan rahalöydöissä, joissa Suomenlahden eteläpuolen osuus on 60 %. Kirkkolöydöissä liivinmaalaisen rahojen osuus on puolet. Kylätonttien löydöissä niitä on vain vajaa kolmasosa, mutta kokonaismäärä on niin pieni, että yksikin löytö vaikuttaa merkittävästi suhdelukuihin. Tällainen löytö olisi esimerkiksi talonpoikaiskylistä hieman poikkeavasta ympäristöstä, Pernajan pappilasta itäiseltä Uudeltamaalta

eli Porvoon läänistä talletettu neljästä Tallinnassa ja Tartossa lyödystä 1400-luvun rahasta koostuva tuore kertymälöytö (Palm & Pellinen 2002, 34–35).

Maalöytöinä talletetut rahat ovat yleensä nimellisarvoltaan pieniä kolikoita. (vrt. Klackenborg 1992, passim.) Sen sijaan ulkomaankaupassa käytettiin isoja rahoja, joista monet olivat ulkomaisia kultarahoja kuten guldeneja, nobeleita ja taalereita. Käytössä olleiden rahojen suhteellisen alhainen nimellisarvo aiheutti ongelmia rahaliikenteessä. Esimerkiksi pienimmän maanlain mukaisen normaalisakon eli 3 markan sakon maksamiseen tarvittiin kokonaista 576 penninkiä. Tämän joutui maksamaan esimerkiksi mustelmasta.

VEROTUS RAHANKÄYTÖN MITTARINA

Uudenmaan monetarisoitumista voidaan tarkastella myös verotuslähteiden kautta. Raaseporin linnaläänistä on keskiajalta säilynyt yksi veroluettelo vuodelta 1451 – sekin on enemmän kuin useimmista muista valtakunnan linnalääneistä. Tämä luettelo on Raaseporin linnanpäällikkö **Gregers Matssonin** todennäköisesti kuningas **Karl Knutsson Bondelle** laatima selvitys läänin rahassa kannettavista veroista. (FMU 2898, 2906) Verot on luettelossa eritelty pitäjittäin ja verokunnittain. Luetteloa on harhaan johtavasti kutsuttu margäld- tai markgäld-veron kanto-luetteloksi², sillä se käsittää myös muita rahana kannettuja veroja kuten verokunnittain

Taulukko 4. Raaseporin läänin kirkkojen keskiaikaisten rahojen alkuperä.

	1200-I	1300-1350	1350-1400	1400-1450	1450-1520	ei aj.	Yhteensä
Ruotsi		5	22	14	19		60
Tanska					6		6
Gotlanti	1			1			2
Liivinmaa			6	21	40		67
ei määritetty						4	4
Yhteensä	1	5	28	36	65	4	139

Taulukko 5. Raaseporin läänin linnojen keskiaikaisten rahojen alkuperä.

Linnat	1200-I	1300-1350	1350-1400	1400-1450	1450-1520	ei aj.	Yhteensä
Ruotsi ym.			12	2	2	2	18
Liivinmaa			7	9	8		24
Yhteensä			19	11	10	2	42

Taulukko 6. Raaseporin läänin kylätonttien keskiaikaisten rahojen alkuperä.

Kylätontit	1200-I	1300-1350	1350-1400	1400-1450	1450-1500	1500-1525	Yhteensä
Ruotsi		3	1	1			5
Tanska				1		2	3
Gotlanti	1						1
Liivinmaa			2		1		3
Preussi			1				1
Yhteensä	1	3	4	2	1	2	13

maksetut rahaverot, nautaverorahat, tervarahat ja ns. flöteverot sekä Raaseporin kaupungin ja myllyn veron. Kattava veroluettelo se ei kuitenkaan ole, sillä siitä puuttuvat kaikki ne verot, joita ei ole kannettu käteisenä rahana ("rede peningar").

Normaalisti osa rahaveroista muunnettiin käytännössä luontaistuotteiksi, mutta näin ei tehty Raaseporissa ainakaan vuonna 1451. Gregers Matssonin veroluettelo on syytä sijoittaa syntyäikansa poliittiseen historiaan. Syksyllä 1451 ja keväällä 1452 kuningas Karl Knutsson valmistautui sotaan Tanskaa hallinnutta **Kristian Oldenburgilaista** vastaan. Karl Knutssonin ja Ruotsin resurssit olivat tuntuvasti pienemmät kuin Tanskaa ja Norjaa hallinneella Kristianilla. Kuningas tarvitsi kipeästi linnalääniensä verotuloja pystyäkseen käymään sotaa. Erityisen merkittäviä olivat rahassa kannetut verot, sillä raha oli suhteellisen kevyttä kuljettaa ja sitä tarvittiin kipeästi niin sotilaiden palkkoihin kuin sotaa käyneen kuninkaan muihin menoihin. Tukholman linnassa 25 maaliskuuta 1452 päivätty kuitti osoittaa, että Karl Knutsson todella sai – talvesta ja kelirikosta huolimatta – veroluettelossa mainitut Raaseporin läänin rahaverot. Niiden nimellinen summa oli runsaat 1422½ markkaa. Kuninkaalle tilitetty raha-

määrä oli jopa tätä suurempi eli 1524 markkaa ja 44 kevyttä nobelia. (FMU 2906; Harrison 2002, 235–240.) Viime mainitut olivat kansainvälisessä kaupassa käytettyjä englantilaisia kultarahoja. Läänin tulojen kasvu selittyy kaupankäynnillä. Joko linnanpäällikkö Gregers Matsson on kantanut myös tullituloja tai – mikä ehkä todennäköisempää – hän on myöhempien voutien tapaan myynyt osan luontaisparseleina kannetuista verotuotteista esimerkiksi Tallinnaan ja saanut siten ulkomaankaupassa käytettyä valuuttaa, joka sitten tilitettiin linnaläänin rahaverojen mukana kuninkaalle. (vrt. Törnblom 1997, 100)

Vuoden 1451 veroluettelo osoittaa, että raha on ollut yleisesti käytössä Raaseporin läänissä 1400-luvun puolivälissä. Kuninkaalle tilitetty summa 1524 markkaa tarkoittaa laskennallisesti 292608 penningin kolikkoa. Raaseporin läänissä oli 1500-luvun puolivälissä vajaa 2500 taloa. (KA 3033) Tämä merkitsee sitä, että kukin talo joutui keräämään rahaveroa varten keskimäärin noin 120 penningin kolikkoa, lähinnä yksinkertaisia brakteaatteja. Ruotsissa rahaa lyötiin myös aurron eli kahdeksan penningin kolikkoina. Niillä maksettaessa talot tarvitsivat keskimäärin noin 24 aurron kolikkoa. Tallinnan ja Tarton artigit – sekä myös Turun kuusinaiset

Taulukko 7. Ritari Gregers Matssonin vuodelta 1451 laatiman selvityksen mukaisten rahaverojen pitäjittäiset summat. (FMU 2898) Inkoon, Espoon ja Tenholan summissa on keskiaikaiseen tapaan ilmoitettu paljonko luku jää vajaaksi

Inkoo	199 mk, paitsi 3 penninkiä (= 198 mk 189 penninkiä)
Karis	186 mk 10 aурtoa 2 penninkiä
Lohja	155 mk 17 penninkiä
Siuntio	132½ mk 4 aурtoa ½ penninkiä
Kirkkonummi	140 mk 2 äyriä 1 aурto 1½ killinkiä
Espoo	162 ½ mk, paitsi 6 penninkiä
Tenhola	234 mk 10 aурtoa, paitsi 2 penninkiä
Pohja	215½ mk 8 aурtoa 1 killinki
Summa	1422½ 8 aурtoa 2 penninkiä

Hangon Gunnarsängeniltä löytynyt, 1300-luvun lopulle ajoittuva preussilainen vierchen tarjoaa hyvän esimerkin keskiaikaisten rahojen hauraudesta. Kuva Georg Haggrén.

Brakteaatit ovat hyvin ohutta hopeapeltiä, minkä vuoksi ne ovat hyvin hauraita. Raaseporin Linnanmalmilta syksyllä 2008 löytynyt S-brakteaatti. Kuva Henrik Jansson.

Hangon kylästä löytynyt unioniajan lopun inflaatio-raha fyrk on lyöty paljon sitä isompia rahoja varten tarkoitettulla leimasimella, minkä vuoksi suuri osa kuvioista on jäänyt rahan ulkopuolelle. Esimerkiksi toisessa kuvassa erottuu vain kaksi Tanskan vaakunan kolmesta leijonasta. Kuva Georg Haggrén.

– olivat puolestaan kuuden penningin arvoisia, joten vastaavaan verosummaan kaivattiin 32 artigia tai kuusinaista. Vuosittain jo yksinomaan verotukseen tarvittujen rahojen määrä oli varsin suuri. Talonpojat käyttivät rahoja myös muihin tarpeisiin, mutta muutoin käsiteltyjen rahojen määriä voi tuskin edes arvaila.

Maakirjoiksi kutsuttuja tarkkoja talokohtaisia luetteloita Raaseporin läänin vuotuisesta verosta on säilynyt vasta vuodesta 1540 alkaen. (KA 2918, 2948) Kruunun verotus perustui pääasiassa kahteen veronlaskutapaan. Osa veroista kannettiin saman suuruisena joka talosta, mutta osa veroista pohjautui talon kantokykyyn verollepanon aikaan. Merkittävää on, että vuodesta 1540 alkaen säilyneiden voudintilien analysointi paljastaa, että maakirjoihin merkitty verollepano ei enää vastannut pitäjien ja talojen keskinäisiä vauraussuhteita. Verollepano oli selvästi tehty vuosikymmeniä aiemmin. Sen voidaan osoittaa ajoittuvan 1300-luvun lopulle eli aikaan, jolloin läntiselle Uudellemaalle perustettiin uusi kruunun keskuslinna. Raaseporin nopea ja määrätietoinen rakennuttaminen on edellyttänyt tehokasta ja toimivaa veronkantoa linnan alaisuuteen kuuluvassa läänissä. (Haggrén 2008, 51–52)

Verotuksen vakiintuminen on muuallakin Ruotsin valtakunnassa liittynyt linnojen rakentamiseen ja ylläpitämiseen. Esimerkiksi Öölannin verollepano 1280-luvun alussa liittyi Borgholmin linnan perustamiseen. (Lönnroth 1940 s. 134–171.; Söderberg 1996 s. 147.) Raaseporin läänin verollepano ja uudempien veromarkkojen synty voidaan ajoittaa **Bo Jonssonin** panttikauden ja **Tord Rörikssonin** päällikkyyyskauden alkuun eli 1370-luvun jälkipuolelle. Ilmeistä on, että vuoden 1451 luettelossa mainitut maaveroihin kuuluneet rahaverot ajoittuvat lähelle linnan perustamisaikaa eli 1370-luvun lopulle tai viimeistään 1380-luvulle. (Haggrén 2008,

51–52) Tällöin alueen on täytynyt olla varsin pitkälle monetarisoitunut.

YHTEENVETO

Henrik Klackenbergin kirkkolöytöjen pohjalta muodostama kuva eteläisen Suomen monetarisoitumisesta saa tukea Raaseporin läänin koskevasta aineistosta. Kirkkojen ja kylätonttien löytöjen perusteella rahaa on käytetty jo 1200-luvulla, mutta vasta 1300-luvun alkupuolelta rahalöytöjä on enemmän kuin yksittäin. Vuosisadan puolivälissä ja sen jälkeen rahan käyttö on ollut jo ilmeisen yleistä. Alueella kiersi ruotsalaisten ohella yleisesti Liivinmaalla lyötyjä rahoja, joita ei varsinaisen Ruotsin puolella käytetty juuri lainkaan.

Kun Raaseporin linnaa on 1370-luvulla alettu rakentaa, organisoitiin läntinen Uusimaa Raaseporin lääniksi, joka verollepantiin viimeistään 1380-luvulla. Tällöin rahaverot ovat muodostaneet oleellisen osan kokonaisverotuksesta. Vaikka osa rahaveroista on käytännössä maksettu luontaistuotteiksi vaihdettuna, on rahojen täytynyt olla yleisesti käytössä jo verollepanon aikaan. Tätä kuvaa tukevat myös maalöydöt niin kirkoista kuin kylätonteiltakin. ♦

Georg Haggrén
georg.haggren@helsinki.fi

Kulttuurientutkimuksen laitos, arkeologia
PL 59 (Unioninkatu 38F)
00014 Helsingin Yliopisto

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki: Uudenmaan voudintilit

Riksarkivet (RA), Tukholma: Medeltidshandlingar

Kirjallisuus

Finlands medeltidsurkunder (FMU) II, IV. Utg. af Reinh. Hausen. Helsingfors 1915, 1924.

Franzén, Bo: *Sturetidens monetära system. Pant eller penningar som information i köpstaden Arboga*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Economic History 29. Stockholm 1998.

Haggrén, Georg: *Köklax i Esbo. Arkeologiska undersökningar på en medeltida bytomt. Nordenskiöld -samlundets tidskrift* 65: 2005 s. 83–101.

Haggrén, Georg: Uudenmaan synty – Länsi-Uudenmaan keskiaika. *Kylä. Keskiaikaa Itämeren rannalla*. Espoon kaupunginmuseo 2008. s. 36–53.

Harrison, Dick: Karl Knutsson. En biografi. Historiska media. Lund 2002.

Heikkinen, Markku: Pihlajan varjossa – Talo tutkimuksen kohteena. *Narinkka 1994, Helsinki 1550-1640*. Jyväskylä 1994. s. 225–257.

Hinton, David A: *Archaeology, Economy and Society. England from the Fifth to the Fifteenth Century*. Routledge. London and New York 1990.

Jäkärä, Tiina: Kaivaus Inkoon kirkon vieressä. *SKAS* 1/1998. s. 8–11.

Jäkärä, Tiina & Taivainen, Jouni: Inkoon kuoppatalot – asumisen jälkiä 1100-1200-luvuilta. Suomen Museo 2004. Helsinki 2005. s. 5–12.

Kerckonen, Gunvor: *Västnyländsk kustbebyggelse under medeltiden*. Studier utg. av SLSiF CCCI. Helsingfors 1945.

Klackenberg, Henrik: *Moneta Nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige*. Lund Studies in Medieval Archaeology 10. Lund 1992.

Lönnroth, Erik: *Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige. Studier över skatteväsen och länsförvaltning*. Göteborgs högskolas årsskrift XLVI (1940:3). Göteborg 1940.

Palm, Jukka & Pellinen, Hanna-Maria: Historiallisen ajan maaseutuarkeologiaa Pernajassa. *Muinaistutkija* 3/2002. s. 29–46.

Sarvas, Pekka. Rahoista Suomessa Kalmarin unionin aikana. *Turku ja Kalmarin unioni – Pohjolan suurvalta ja heräävä leijona 1397–1521. Turun maakuntamuseon näyttelyesite* 24. Vammala 1997. s. 56–60.

Suhonen, V.-P: Kahden linnan aika – Länsi-Uudenmaan 1300-luvun lopun linnatilanne. *SKAS* 3/2002. s. 10–19.

Söderberg, Johan: *Sveriges ekonomiska och sociala historia. Medeltiden*. Arlöv 1996.

Talvio, Tuukka: Ulvilan aarre. *SKAS* 1/2005. s. 27–35.

Talvio, Tuukka: Uudenmaan rahalöydöt viikinkiajalta 1500-luvulle. *Merellinen perintömme – Vårt maritima arv* (CD-ROM). Toim. Henrik Jansson. Helsingin Yliopisto 2005(b).

Törnblom, Lena 1997: Näs kungsgård som en del av fögderiets ekonomi åren 1556–1562. *Perniö – Kuninkaen ja kartanoiden pitäjä*. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja XV. Helsinki. s. 91–104.

LOPPUVIITTEET

1 Tämän artikkelin kirjoittamisen jälkeen Snappertunan kirkonkylän ja Raaseporin linnan edustan Slottsmalmennin kaivauksilta löytyi yhteensä neljä 1300-luvun lopulle tai 1400-luvun alkuun ajoittuvaa rahaa. Niistä kaksi on ruotsalaisia, kaksi baltialaisia. Syksyn 2008 uudet löydöt eivät muuta artikkelissa esitettyä kuvaa monetarisoinnista.

2 Esim. FMU 2898; Kerkkonen 1945, 113.

Rahapaja kuvattuna Raphael Hollingsheadin teoksessa "Chronicles of England, Scotland, and Ireland" (1577).

LIITE 1. LÄNSI-UUDENMAAN KYLÄ-TONTTIENTEN KESKIAIKAiset RAHALÖYDÖT.

Rahat on ystävällisesti tunnistanut dos. Tuukka Talvio, Suomen Kansallismuseon Rahakammio.

Espoo, Kauklahti Saka 2003, KM Rahak. 2004020:2.

- Penninki, S-brakteaatti, Söderköping, Ruotsi. 1370–1380-l. (Haggrén 2005, 96).

Espoo, Mankby 2008, KM Rahak. 2004044: 1–2 (Tuukka Talvio 18.6.2008).

- Auroto, Tukholma. Erik Pommerilainen 1396–1439.

- Klippinki, Malmö tai Ruotsi. Kristian II (1518–20) tai Kustaa Vaasan lyöttämä ruotsalainen jäljitelmä (n. 1521–22).

Hanko, Hangon kylä, Gunnarsängen 2004, KM Hist. 2005024:72.

-Penninki, Ruotsi. Lagerqvist XXVI A. Magnus Eriksson n. 1320–1340. Kruunu ja leijona.

Hanko Hangon kylä, Gunnarsängen 2005; KM Rahak. 2006007:2–3.

- Penninki, Ruotsi. Lagerqvist XXVII A14. Magnus Eriksson 1340–1354. Kolme kruunua ja torni.

- Penninki, Ruotsi. Lagerqvist XXVII A. Magnus Eriksson 1340–1354. Kolme kruunua, keskuskuvio ei erotu.

Hanko Hangon kylä, Gunnarsängen 2006, KM Rahak. 2007005.

-Vierchen, Preussi. Saksalaisen ritarikunnan suurmestari Winrich von Kniprode (1351–1382) tai Conrad Zölner von Rottenstein (1382–1390).

Hanko, Hangon kylä, Lapsen puisto 2007, KM Rahak. 2007045:1–2.

1. Hvid, Malmö. Kristoffer Baijerilainen 1440–1448.

2. Klippinki, Malmö tai Ruotsi. Kristian II (1518–20) tai Kustaa Vaasan lyöttämä ruotsalainen jäljitelmä (n. 1521–22).

Inkoo, Bjurs, Petars 2008.

-Artig, Tartto. Dietrich III Damerov (1379–1400).

Inkoo, Prästgården, Kyrkäker 1997, KM Rahak. 97044.

-Penninki, Gotlanti. 1210/20–1260/70 (Pekka Sarvas 27.7.1997; Jäkärä & Taivainen 2005).

Lohja, Terveystalon tontti n. 1950, KM Rahak. 56034.

-Killinki, Tallinna, 1470-luku (Talvio 2005, 6).

Tenhola, Bonäs, Lillmalmsbacken 1969, KM Rahak. 2008048.

-Artig, Tallinna, 1363–1390 (Talvio 2005, 6).

KAUPUNKIARKEOLOGIAN NYKYTILASTA JA KEHITYSSUUNNISTA

SUOJELULINJAUKSIA JA INVENTOINTEJA

Suomen ensimmäiset arkistoidut kaupunkiarkeologiset havainnot ja löydöt tehtiin Turussa jo 1800-luvun lopulla. Antikvaarien kiinnostus koski aluksi pitkään lähinnä muurattuja rakenteita kuten keskiaikaisia kellareita sekä kirkollisten rakennusten raunioita. 1950-luvulta lähtien alettiin keskiaikaisissa kaupungeissa seurata satunnaisesti mm. putkikaivauksia sekä dokumentoida esiin tulevia rakenteita ja kaivantojen profileja. Varsinaisen ammattimaisen kaupunkiarkeologian voi katsoa saaneen Suomessa alkunsa 1970-luvun jälkipuoliskolla, ehkä oikeammin vasta 1980-luvun kuluessa. Ko. vuosikymmenellä Museovirasto ja Turun maakuntamuseo koostivat ja julkaisivat Keskiajan kaupungit -raporttisarjan Ruotsin Medeltidsstaden -projektin esikuvan mukaan (Hiekkänen 1981, 1983, 1988; Pihlman & Kostet 1986) ja Turun Mätäjärven korttelissa tehtiin kaivaukset, joissa hyödynnettiin luonnontieteellisiä menetelmiä moderniin tapaan (Kostet & Pihlman toim. 1989).

Suuret kaivaukset Turussa 1990-luvulla, ennen muuta Aboa Vetus -museon alueen ja Åbo Akademin tontin kaivaukset, avasivat lopullisesti arkeologien silmät kaupunkien kulttuurikerrosten tietovarannolle. Samalla otettiin käyttöön erityisesti kaupunkiarkeologiseen tutkimukseen soveltuvia menetelmiä, ja vastaan alkoi tulla myös aiempaa suurem-

pia haasteita (Seppänen toim. 2003). 1980- ja 1990-lukujen vaihteessa tutkimuskenttään tulivat mukaan myös Vaasa-ajalla (1520–1617) perustetut kaupungit lähinnä Helsingin Vanhassakaupungissa tehtyjen laajojen tutkimuskaivauksien myötä (Heikkinen 1989; Savolainen & Vainio toim. 1994; Spoof 1987; Kallio & Lipponen toim. 2005). 2000-luvulla tutkimuksen piiriin ovat nousseet vahvasti myös suurvalta-ajalla (1617–1721) perustetut kaupunkimme (Ylimaunu 2007).

Museoviraston vuonna 2000 tekemän määrittelyn mukaan muinaismuistolaki koskee ennen 1700-lukua perustettuja kaupunkeja ja niiden isoonvihaan (v. 1713–1721) mennessä rakennetulla alueella sijaitsevia säilyneitä kulttuurikerroksia kaupungin perustamisesta aina 1800-luvulle asti (Niukkanen 2004). Perusteluna on, että kaupunkien satoja vuosia jatkunutta muutosprosessia ja perusrakenteiden muotoutumista voitaisiin seurata mahdollisimman pitkällä aikavälillä. Käytännössä tutkimusresurssit joudutaan kuitenkin pääosin suuntaamaan tutkittavan alueen vanhimpiin kulttuurikerroksiin. 1700-luvun jälkipuoliskon ja 1800-luvun alkupuolen kerrostumien arkeologinen dokumentointi ainakin kohtalaita tarkkuudella on silti paikallaan kohteen maankäyttöhistorian ja arkeologisten prosessien ymmärtämiseksi. Muinaismuistolaki voi koskea myös nuorempia alueita (myös nuoremmissa kaupungeissa), jos kohteella on tutkimuksellisesti ja historiallisesti erityistä

Vuonna 1605 perustettu Oulu on noussut keskeiseksi kaupunkiarkeologiseksi tutkimuskohteeksi 2000-luvulla. Kaivaukset käynnissä virastotalon tontilla keväällä 2007. Kuva Marianna Niukkanen, Museo-virasto.

merkitystä. Tästä on esimerkkinä Ruotsinsalmen linnoituskaupungin alue nykyisessä Kotkan keskustassa.

Museoviraston käyttämä kaupunkiarkeologisten inventointien metodi kehitettiin 2000-luvun alussa, jolloin **Teemu Mökkönen** inventoi 15 Vaasa- ja suurvalta-aikaista Suomen kaupunkia viraston projektiin liittyen (Mökkönen 2000–2003; Ikonen & Mökkönen 2002). Vuonna 2007 inventoitiin samalla menetelmällä lisää kaupunkia (Hakanpää 2008; Kallio-Seppä 2007). Inventoinnin esitöissä vanhat 1600- ja 1700-lukujen kaupunkimittaukset asemoidaan paikkatieto-ohjelmalla tunnettujen vastin pisteiden avulla

nykyiselle kantakartalle ja digitoidaan. Potentiaalisen muinaisjäännösalueen rajauksena on 1700-luvun alkupuoleen mennessä rakennettu kaupunkialue riippuen siitä, minkä ikäistä kartta-aineistoa kaupungista on säilynyt. Lisäksi hankitaan kaupungin teknisestä virastosta tietoja kunnallisteknisistä linjoista, maanvaihtoista jne. sekä kootaan arkistoista tiedot aikaisemmista arkeologisista tutkimuksista ja dokumentoiduista kulttuurikerroksista. Apuna käytetään myös rakennusinventointeja. Maastotöissä käydään rajauksen sisäpuolinen alue silmämääräisesti läpi tontti tontilta kiinnittäen erityisesti huomiota rakennusten perustamistapaan, kellareihin ja tonteilla tehtyihin kaivutöihin. Tavoitteena on seuloa tonttien joukosta ne, joissa kulttuurikerrokseen ei todennäköisesti ole merkittävässä määrin kajottu. Myös katu-, tori- ja puistoalueet käydään läpi samalla periaatteella. Säilyneiksi arvioidut alueet luokitellaan kahteen kategoriaan:

1. Ik (punainen): todennäköisesti hyvin säilynyt ja tutkimuksellisesti erityisen mielenkiintoinen alue.
2. Ik (keltainen): mahdollisesti säilynyt ja tutkimuksellisesti mielenkiintoinen alue.

Inventointeihin ei ole sisällytynyt kaivaustutkimuksia. Arkistotietojen kokoamiseen ja silmämääräiseen tarkasteluun perustuva metodi on kuitenkin osoittautunut varsin toimivaksi sen perusteella, mitä todennäköisesti tai mahdollisesti säilyneiksi luokitelluilta alueilta on inventoinnin jälkeen tehdyissä arkeologisissa tutkimuksissa löytynyt. Menetelmää voisi kehittää edelleen ottamalla huomioon maaperän laatu sekä korkeustiedot, sillä kosteusolosuhteet ovat olennainen tekijä orgaanisen aineksen säilymisen kannalta. Hyvin säilynyt orgaaninen materiaali lisää kohteen tutkimuspotentiaalia sekä edellyttää arkeo-

logisten tutkimusten keskimääräistä parempaa resurssointia mm. konservoinnin osalta.

Suomen vanhimpien kaupunkien arkeologisten inventointien perustilanne on tällä hetkellä hyvä. Kokonaan inventoimatta ovat enää Uusikaarlepyy ja Kuopio¹. Lisäksi 1980-luvulla tehdyt Rauman, Naantalin ja Turun inventoinnit olisi aika päivittää käyttäen edellä kuvailtua menetelmää, jossa otetaan selkeästi kantaa rauhoitettujen kulttuuri-kerrosten oletettuun sijaintiin.

Museovirasto julkaisi vuonna 2004 tutkimuksen ja suojelun linjauksia ja pelisääntöjä ohjeistavan teoksen Kaupungit muinaisjäänneksinä – kaupunkiarkeologia Suomessa (Niukkanen 2004). Julkaisua jaetaan mm. rakennuttajille ja kaupunkien kaavoituksesta vastaaville tahoille.

TILASTOJA KAUPUNKIARKEOLOGISTA KENTTÄTÖISTÄ

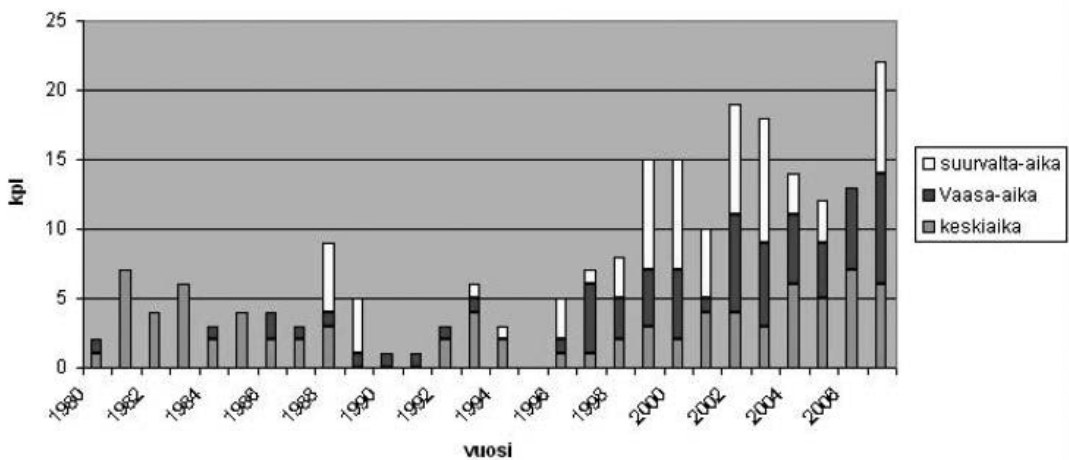
Museovirastoon ns. Hankerekisteriin on koottu perustiedot Suomessa tehdyistä historiallisen ajan arkeologisista kenttätutkimuksista.²

Rekisteri on viimeisten kymmenen vuoden ajalta käytännöllisesti katsoen kattava, mutta sitä vanhemmissa tiedoissa on jonkin verran puutteita – sitä enemmän, mitä kauemmas taaksepäin ajassa mennään. Rekisteri on epätäydellinen myös Turun maakuntamuseon tekemien pienempien kaupunkiarkeologisten kenttätöiden osalta.

Kaaviossa 1 esitetään kaupunkiarkeologisten tutkimusten lukumäärä ja jakautuminen eri-ikäisiin kaupunkeihin vuosina 1980–2007. Tilastossa ovat mukana ainoastaan profaanilla kaupunkialueella tehdyt tutkimukset, eivät siis esimerkiksi kirkkoissa, linnoissa ja linnoituksissa tehdyt kenttätöyt. Kaaviossa näkyy selkeästi kenttätöyhankkeiden määrän huomattava kasvu viimeisten kymmenen vuoden aikana sekä niiden laajentuminen koskemaan yhä nuorempia kaupunkeja. Keskiaikaisten kaupunkien tutkimus on silti pitänyt tasaisesti pintansa.

Kaaviossa 2 on esitetty tutkimusten lukumäärä kaupungeittain vuosina 1980–2007 sekä niiden jakautuminen erilaisiin kenttätötyyppeihin (valvonta, koekaivaus, kaivaus,

Tutkimusten jakautuminen eri-ikäisiin kaupunkeihin 1980-2007

Kaavio 1. Kaupunkiarkeologisten kenttätutkimusten jakautuminen eri-ikäisiin kaupunkeihin vuosina 1980–2007. Lähde: Museoviraston Hankerekisteri.

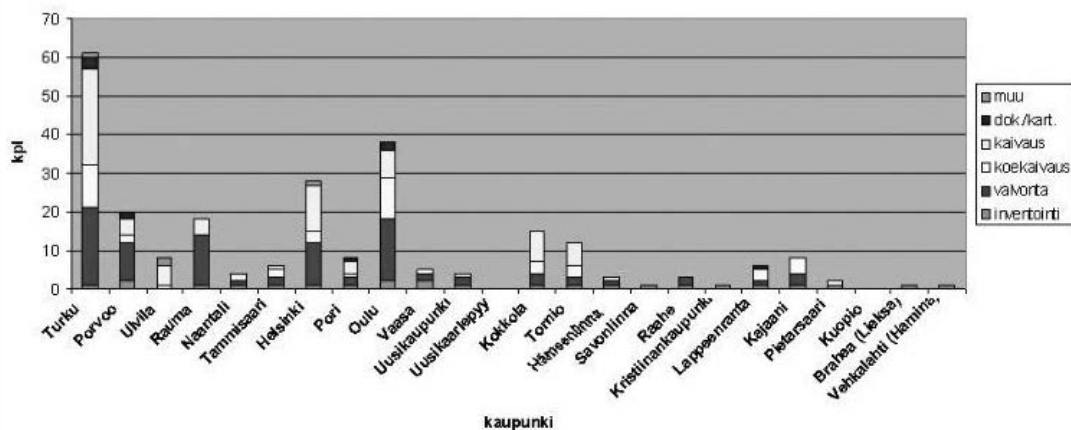
inventointi, dokumentointi/kartoitus, muu). Kaupungit on esitetty perustamisvuotensa mukaisessa ikäjärjestyksessä vanhimmaasta nuorimpaan. Ylivoimaisesti eniten tutkimuksia on tehty Suomen vanhimmassa kaupungissa Turussa – rekisteritietojen puutteellisuuksista johtuen pylvään kuuluisi todellisuudessa olla tätäkin korkeampi. Lukumääräisesti seuraavaksi eniten kaupunkiarkeologisia kenttätöitä on tehty Oulussa, Helsingissä, Porvoossa, Raumalla, Kokkolassa ja Torniossa. Kaavio ei kuitenkaan kerro tutkittujen alueiden laajuudesta tai käytettävissä olleiden resurssien mahdollistamasta tutkimuksellisesta laadusta. Esimerkiksi Oulussa kenttätöiden valtaosa on ollut valvontoja ja koekaivauksia, ja laajempia kaivauksia on ollut vain muutama. Monissa nuoremmissa kaupungeissa on tehty ainoastaan kaupunkiarkeologinen inventointi ja kenties jokin yksittäinen kenttätutkimus, mikä kertoo inventointien puutteellisesta huomioimisesta kaupungeissa sekä rakentamisen ja suojelun valvonnan ongelmista muinaismuistoalueella. Tilanne on heikoin Uudenkaarlepyyn ja Kuopion osalta, sillä niitä ei ole edes inventoitu.

Hankerekisterin perusteella maakuntamuseot ja museot ovat toteuttaneet reilut puolet vuosina 1980-2007 tehdyistä kaupunkiarkeologisista kenttätöyhankkeista. Museoviraston osuus on ollut noin 40 %. Yliopistot ja muut tahot ovat vastanneet yhteensä noin viiden prosentin tutkimusosuudesta.

KAUPUNKIARKEOLOGIAN HAASTEITA JA KIPUPISTEITÄ

Kaupunkien paksujen, täynnä rakenteita ja esinelöytöjä olevien kulttuurikerrosten perusteellinen arkeologinen tutkimus on hyvin kallista. Lisäksi arkeologikentän asettamat tutkimusten laatuvaatimukset kasvavat vuosi vuodelta. Rakennuttajien maksettaviksi koituvien tutkimuskustannusten ja -aikataulujen kohtuullisuus huomioon ottaen ei kaikkia tuhoutumassa olevia kaupunkiarkeologisia kulttuurikerroksia voida kuitenkaan tutkia kokonaisuudessaan parhain mahdollisin menetelmin, ja tuskin se olisi tieteellisestikään aina perusteltavissa. Priorisointia on tehtävä, ja tarvitaankin keskustelua siitä, millä tavalla käytettävissä olevat resurssit kohdennetaan.

Tutkimusten lukumäärän ja tyyppien jakautuminen kaupungeittain 1980-2007

Kaavio 2. Arkeologisten kenttätutkimusten jakautuminen kaupungeittain lukumäärän ja tutkimustyyppin mukaan vuosina 1980-2007. Lähde: Museoviraston Hankerekisteri.

Onko parempi tutkia pienempi alue hyvin kuin laaja alue vähemmän tarkasti – silläkin riskillä, että tutkimattomiksi jäävien tai valvonnan alla koneellisesti poistettavien kulttuurikerrosten osalta saatetaan menettää jotakin arvokasta?

Kaupunkiarkeologisista kenttätöistä noin 90 % on rakennuttajan kustannuksella tehtäviä valvontoja ja pelastuskaivauksia. Jos haluamme tehdä näillä kenttätöillä hyvää arkeologista perustutkimusta, ei sitä kuitenkaan voi maksattaa yksinomaan hankkeiden toteuttajilla. Mistä voisimme saada lisärahoitusta esimerkiksi kattaviin luonnontieteellisiin analyysihin, aineistojen tavallista raportointia pitemmälle meneviin tutkimuksiin sekä tulosten julkaisemiseen? Mistä tulisivat resurssit menetelmien kehittämiseen ja testaamiseen sekä projektihenkilöstön täydennyskouluttamiseen esimerkiksi digitaalisen mittauksen saralla? Mm. konekaivun valvontaan tarvittaisiin omia menetelmiä ja nopeita dokumentointitapoja.

Pelastuskaivausten hurskaan perusidean mukaan tuhoutuva muinaisjäännös dokumentoidaan mahdollisimman objektiivisesti ja aineisto arkistoidaan myöhempää tutkimusta ja analysointia varten. Tämä ajattelu on kuitenkin jossain määrin itsepetosta, sillä joka vuosi tulee uutta paremmin kaivettua ja dokumentoitua materiaalia, eikä vanhoihin, usein vaikeaselkoisina pidettyihin aineistoihin perehtyminen ole houkuttelevaa. Tärkeimmät tulkinnot kohteesta onkin tehtävä jo kaivauksen ja sen jälkitöiden yhteydessä. Lisäksi puhua jatkotutkimuksiin ja julkaisuprojekteihin olisi löydyttävä saman tien, ennen kuin uudet kenttätöet vievät tutkijat mennessään. Jotta pelastuskaivauksista saataisiin tutkimuksellisesti enemmän irti, tulisi ne integroida osaksi laajempia tieteellisiä tutkimusohjelmia. Ehdotukseni on, että yliopistojen, museoviranomaisten ja tieteellisten seurojen yhteistyönä hahmoteltaisiin esimerkiksi kolmen vuoden

välein ajankohtaisia tutkimuskysymyksiä ja -teemoja, joihin pyritäisiin fokusoitumaan myös pelastuskaivauksissa, ja tulokset koottaisiin teemoittain julkaisuiksi muutaman vuoden välein.

Raportointiongelmien ovat onneksi suurimmaksi osaksi jääneet 1980-luvulle, jolloin kaivauksia tehtiin usein virkavyönteä, eikä jälkitöihin ollut varattu erityisiä resursseja. Nykyään jälkitöiden jääminen kesken on harvinaista, joskin ne saattavat toisinaan pitkittyä eri syistä – useimmiten valtavan esinelöytömäärän ja konservointikapasiteetin riittämättömyyden vuoksi. Kaupunkikaivauksilta otetaan talteen valtavia määriä keskiajalta 1800-luvulle ajoittuvia esinelöytöjä, ja laajan kaivauksen löytöalanumeroiden määrä voi olla jopa kymmenissä tuhansissa. Löytöjen rankkaa karsimista kentällä tai jälkitöissä ei pidetä erityisen suotavana, sillä se vähentää aineiston tutkimusmahdollisuuksia jatkossa. Löytöjen käsittely, konservointi ja varastointi kysyvät kuitenkin huomattavia resursseja. Tulisikin laatia yhdessä kriteerit, joiden perusteella koelmiin otettavien ja "ikuisesti" säilytettävien löytöjen valikointi tapahtuu. Hävitetäänkö esimerkiksi eläinten luut analyysin jälkeen vai tulisiko ne säilyttää uusien tutkimuskysymysten ja -menetelmien varalta? Mistä rahoitus ja tutkijat arkistoissa ja varastoissa odottaville tutkimattomille kaupunkiarkeologiselle aineistolle?

Määritellyt ja dokumentiksi kirjatut laatukriteerit ja dokumentointiohjeistus ovat edellytys tasaiselle laadulle, tutkimusten vertailtavuudelle sekä kilpailuttamisen mahdollistamiselle. Yhteiskunnallista vaikuttavuutta voidaan pitää yhtenä kaupunkiarkeologisen toiminnan laadun mittarina. Vaikuttavuudella on eri kohderyhmiä kuten tiedeyhteisö, viranomaistaso ja ns. suuri yleisö. Viimeksi mainittu haluaa vastinetta verorahoilleen – tietoa, elämyksiä ja viihdettä, mutta arkeologien koulutus ei juurikaan sisäl-

lä tiedottamiseen ja median hallintaan liittyviä opintoja. Jotta arkeologiasta saataisiin uutinen, tarvitaan yleensä joko sensaatiomaisia löytöjä tai tutkijoiden ja rakennuttajien välinen konflikti, eikä kenttätutkimuksista vastaavalta arkeologilta välttämättä löydy eväitä tilanteen ohjaamiseen arkeologian kannalta positiiviseen lopputulokseen.

Julkisille paikoille on alettu jättää nähtäville kaivauksissa esille tulleita muurattuja rakenteita katettuihin vitriineihin (ns. showcase). Niiden tekniseen toteutukseen liittyy maamme ilmasto-oloissa paljon ongelmia, ja monesti ne ovatkin kalliita pettymyksiä, jotka eivät välttämättä juuri edistä kaupunkiarkeologian asiaa. Olisikin ehkä aika järjestää suunnittelijoiden, käyttäjien ja tutkijoiden yhteinen seminaari, jossa summattaisiin kertyneitä kokemuksia. Mitä edellyttäisi näyttävien puurakenteiden konservoiminen paikalleen? Kaupunkiarkeologian ikuisuusongelmana, kuten arkeologisten tutkimusten yleensäkin, on julkaisutoiminnan vähäisyys. Tutkimustulokset tulisi pyrkiä saamaan eri kohde-ryhmien saavutettaviksi tiedotusvälineiden, julkaisujen ja näyttelyjen kautta. Internetin käyttö tiedottamisessa ja tulosten ajantasaisessa julkaisemisessa on halpa ja suhteellisen vaivaton tapa, jonka hyödyntämisessä olemme vasta aloittelijoita. ♦

Marianna Niukkanen
marianna.niukkanen@nba.fi

Museoviraston rakennushistorian osasto
PL 169, 00511 Helsinki

KIRJALLISUUTTA

Heikkinen, Markku 1989: Helsinki. Vaasa-ajan kaupungit 1. Helsingin kaupunginmuseo. Helsinki.

Hiekkanen, Markus 1981: Porvoo / Borgå. Keskiajan kaupungit 1 / Medeltidsstaden 1. Museovirasto / Musei-

verket. Helsinki / Helsingfors.

Hiekkanen, Markus 1983: Rauma / Raumo. Keskiajan kaupungit 2 / Medeltidsstaden 2. Museovirasto / Museiverket. Helsinki / Helsingfors.

Hiekkanen, Markus 1988: Naantali / Nådendal. Keskiajan kaupungit 4 / Medeltidsstaden 4. Museovirasto / Museiverket. Helsinki / Helsingfors.

Kallio, Titta & Lipponen, Sanna (toim.) 2005: Historiaa kaupungin alla. Kaupunkiarkeologisia tutkimuksia Oulussa. Pohjois-Pohjanmaan museon julkaisuja 16. Pohjois-Pohjanmaan museo ja Museovirasto.

Kostet, Juhani & Pihlman, Aki (toim.) 1989: Turun Mätjärvi – Mätjärvi i Åbo. Turun maakuntamuseon raportteja 10. Turku.

Möckönen, Teemu 2000–2003; Ikonen, Tiia ja Möckönen, Teemu 2002; Kallio-Seppä, Titta 2007 ja Hakanpää, Päivi 2008: Kaupunkiarkeologisten inventointien raportit Museoviraston [www-sivuilla osoitteessa](http://www.sivuilla osoitteessa) <http://www.nba.fi/kaupunkiarkeologia>.

Niukkanen, Marianna 2004: Kaupungit muinaisjäänöksinä – kaupunkiarkeologia Suomessa, Ståderna som fornlämningar – stadsarkeologi i Finland. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 25.

Pihlman, Aki & Kostet, Juhani 1986: Turku / Åbo. Keskiajan kaupungit 3 / Medeltidsstaden 3. Turun maakuntamuseo / Åbo landskapsmuseum. Turku / Åbo.

Savolainen, Irma & Vainio, Sinikka (toim.) 1994: Helsinki 1550–1640. Narinkka, Helsingin kaupunginmuseon vuosikirja 1994. Helsinki.

Seppänen, Liisa (toim.) 2003: Kaupunkia pintaa syvemältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku.

Spoof, Leena 1987: Vanha Vaasa. Palossa säilynyttä kaupunkia – Gamla Vasa. Resterna efter branden. Vaasan kaupunkisuunnitteluvirasto. Vaasa.

Ylimaunu, Timo 2007: Aittakylästä kaupungiksi – arkeologinen tutkimus Tornion kaupungistumisesta 18. vuosisadan loppuun mennessä. *Studia archaeologica septentrionalia* 4. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys. Rovaniemi.

LOPPUVIITTEET

1 Vuonna 1653 perustetun mutta jo 1670-luvulla kirkonkyläksi kuituneen Kuopion kaupunkiarkeologista potentiaalia ei voitane nähdä erityisen merkittävänä.

2 Hankerekisterissä ovat mukana koekaivaukset, kaivaukset, arkeologiset valvonnat ja inventoinnit. Tarkastuskäyntejä ja pienimuotoisia dokumentointeja ei ole luokiteltu hankkeiksi.

KAIVAUKSEN SUUNNITTELUSTA, SOPIMUKSESTA JA YHTEISTYÖSTÄ

Kaupunkiarkeologiset kaivaukset, joiden perustana oli stratigrafiasidonnainen dokumentointi ja aineiston stratigrafiaan sidottu talteenotto, alkoivat Turussa Turun maakuntamuseon toimesta 1980-luvun alussa.¹ Samoihin aikoihin museo alkoi teetättää Joensuun yliopiston dendrokronologian laboratoriossa iänmäärittäviä kaivauksissa tallennetuista puunäytteistä. 1980-luvun alussa alkoi myös arkeologian ja luonnontieteiden yhteistyö. Kaivauksilla alettiin ottaa maanäytteitä mm. makrofossiilitutkimuksia varten ja myös osteologisen aineiston systemaattinen talteenotto alkoi². Viimeisen kymmenen vuoden aikana Turun maakuntamuseon kaupunkiarkeologinen toiminta on kasvanut voimakkaasti. Kaivaukset, koekaivaukset ja muu dokumentointi muodostavat tärkeän osan museon arkeologista toimintaa. Stratigrafista dokumentointia ja tietotekniikkaan perustuvia dokumentointimenetelmiä on kehitetty edelleen vuosien mittaan. Aineistomäärät ovat lisääntyneet vauhdilla. Massiivisten aineistojen hallitsemiseksi on rakennettu tutkimustietokantoja. Museon kaivaukset ovat olleet pelastuskaivauksia Varhainen Turku -hanketta lukuun ottamatta. Pelastuskaivausten määrä riippuu rakentamisesta, ja rakentamisen volyymi on suhdanneherkkää. Viime vuosia on leimannut rakentamisen ja yleensäkin maaperään kohdistuneiden töiden lisääntyminen Turussa vanhan kaupungin alueella. Viimeisten viiden vuoden aikana maakuntamuseo on

tehnyt yhden tai kaksi isoa kaivausta, samann verran koekaivauksia tai pieniä kaivauksia sekä pari muuta dokumentointia vuosittain. Viime vuonna kaupunkiarkeologisten hankkeiden henkilötövuodet olivat 8,5 vuotta ja tutkimuksien kustannukset olivat noin 285.000 euroa. Vuonna 2006 henkilötövuosia kertyi vähän enemmän ja rahaakin käytettiin vähän enemmän. Vuonna 2008 henkilötövuosimäärä ja rakennuttajien maksamat kustannukset tulevat olemaan suuremmat.

Viiden viimeisen vuoden aikana useimmat isot kaivaukset ovat liittyneet kaupungin omiin rakennushankkeisiin: Kaupunginkirjaston rakentamisen aiheuttamat kaivaukset vv. 2003–2005, Aurajoen länsi- ja itärannan korjauksiin liittyneet kaivaukset vv. 2007–2008 ja Brahenpuiston puiden uusimisen aiheuttamat kaivaukset v. 2008 sekä Varhainen Turku hankkeen tutkimuskaivaukset vv. 2005–2006. Suurin yksityisen rakennuttajan rahoittama arkeologinen kaivaus tänä aikana olivat ns. Tryckerihuset – rakennuksen kaivaukset v. 2006, Piispankadun ja Gezeliuksenkadun kulmatontilla.

Kaupunkiarkeologiasta on vuosien myötä tullut aiempaa tunnetumpaa. Se on tullut tutuksi rakentajille, päättäjille ja kaupunkilaisille. Kaupunkiarkeologisten tutkimusten tekeminen koetaan Turussa nykyisin itsestään selväksi. On arkipäiväistä, että maakuntamuseoon otetaan yhteyttä erilaisissa maaperään kohdistuvissa hankkeissa. Muutos on

suuri aiempiin vuosikymmeniin verrattuna. Tähän on aktiivisesti pyrittykin.

Viime tammikuussa pidetyssä "Kaupunki-arkeologian haasteet" seminaarissa pohdittiin mm. arkeologisten hankkeiden panos-tuotos-suhdetta ja priorisointia. Puhuttiin siitä, minkälaisia haasteita on kohdattu ja miten ongelmia on ratkaistu tai voitaisiin ratkaista resurssipulan paineessa. Kiinnitän tässä artikkelissa huomiota pariin asiaan, jotka liittyvät pelastuskaivauksen toimintaedellytyksiin. Ne koskevat kaivauksen suunnitteluprosessia, viranomaisen ja rakennuttajan välistä arkeologisia tutkimuksia koskevaa sopimusta sekä selkeästi jäsennellyn yhteistyön merkitystä. Käsittelen teemoja vain eräiltä osin, en lähde tarkastelemaan kaikkia niitä palasia, jotka noihin seikkoihin liittyvät. Artikkelini perustuu seminaarissa pitämäni esitelmään.

ARKEOLOGI MUKAAN JO RAKENNUSHANKKEEN SUUNNITTELUVAIHEESSA

Ennen kuin ollaan siinä vaiheessa, että arkeologisten pelastuskaivausten työmaa levittäytyy kentälle, on työtä kaivausten eteen tehty museossa jo hyvän aikaa. Kun suunnitellaan isompaa rakennushanketta sellaisella alueella, jossa maaperän kaivaminen vaatii arkeologisia tutkimuksia, on hyvä, jos arkeologi on mukana jo rakentamisen suunnitteluvaiheessa. Tätä tapahtuu Turussa kasvavassa määrin. Toisinaan maakuntamuseon arkeologi astuu kuvaan mukaan silloin, kun rakentamisesta on olemassa pitkälle tehty suunnitelmaluonnos ja halutaan tietää, mitä arkeologisia toimenpiteitä se tulee aiheuttamaan. Pidetään

palavereita rakennuttajan, rakennushankkeen joidenkin suunnittelijoiden ja arkeologin kesken ja keskustellaan suunnitelman vaatimista toimenpiteistä. Arkeologin osallistuminen voi alkaa myös jo hankkeen suunnittelun varhaisemmassa vaiheessa. Silloin maakuntamuseon arkeologi osallistuu rakennushankkeen suunnittelukokouksiin, joissa ovat mukana myös muiden alojen suunnittelijat. Molemmissa tapauksissa arkeologian tarpeet tulevat kyllä esille, mutta jälkimmäisessä tapauksessa erilaiset vaihtoehdot ja se, miten laajoja toimenpiteitä ne arkeologian osalta vaativat, nousevat tietysti varhemmin näkyville. Näkökannat tulevat ymmärretyiksi tai ainakin tiedostetuiksi puolin ja toisin jo alun alkaen. Tämä mahdollistaa vaihtoehtojen punnitsemisen ja valintojen teon, kun erilaiset vaihtoehdot ovat vielä auki. Informaatio välittyy suoraan. Koe-kaivausten tarve voidaan nostaa esille jo niin varhain, että niiden suorittaminen ja tulokset voivat palvella muutakin hankkeen suunnittelun osaa kuin vain arkeologiaa.

Keskustelu avaa eri näkökantoja ja mahdollisuuksia tehokkaammin kuin pelkkien suunnitelmien tai suunnitelmaluonnosten pohjalta annettavat lausunnot, jotka tietenkin ovat välttämättömiä viranomaistoimintoja.

Arkeologiset tutkimukset suoritetaan ennen varsinaisia rakennustöitä. Joskus ne jatkuvat vielä, kun samassa kohteessa alkaa

Turun maakuntamuseon kaivaukset Turun Brahenpuistossa v 2008. Kaksi kaivausalueita Brahenpuiston tuomiokirkon puoleisella reunalla. Kuvan keskellä on Kirkkokatua 1700-luvun asussaan. Rakennusten jäännöksiä on kadun molemmin puolin. Kuva: Turun maakuntamuseo/Päivi Repo.

rakentaminen jo tutkitulla alueella tai sellaisina töinä, jotka eivät aiheuta maaperän kaivamista. Suurissa hankkeissa ei ole epätavallista, että suunnitelmat joiltain osin muuttuvat hankkeen edetessä. Jokin viemäri kulkeekin toista reittiä, hissin ja sen myötä kaivettavan hissikuilun paikka muuttuu, tarvitaan vielä kellariin johtava luiska ja maahan upotettava suuri jätesäiliö jne. Arkeologin on hyvä osallistua rakennushankkeen työmaakokouksiin. Niissä voidaan mm. heti tuoda esille, jos muutokset aiheuttavat lisätutkimuksia ja jos aiheuttavat niin millaisia.

SOPIMUS ON TÄRKEÄ PAPERI

Kun suunnittelu on lopussa tai niin pitkällä, että arkeologisiin töihin vaadittavat tiedot ovat koossa, aloitetaan keskustelut sopimuksesta, joka koskee tehtäviä tutkimuksia. Arkeologin pitää viimeistään tässä vaiheessa tietää, mitkä ovat tulossa olevan kaivauksen elementit. Mitä erilaisia toimenpiteitä se tulee sisältämään. Hänen on pitänyt rakentaa tutkimuksesta ja sen etenemisestä kuva itselleen erilaisia vaihtoehtoja punniten käytettävissä olevien tietojen ja oman kokemuksensa perusteella. Kaupunkiarkeologisen kaivauksen aikataulua tai budjettia ei voi rakentaa järkevästi pelkkien neliömetrien tai kuutiometrien perusteella. Sopimuksen tulee olla selkeä. Turun maakuntamuseon tekemissä sopimuksissa ilmenee mm. ketkä ovat sopijapuolet, mikä on sopimuksen tarkoitus, mitä arkeologisia tutkimuksia suoritetaan, millaiset ne ovat ja mihin ne kohdistuvat, mitkä ovat rakennuttajan tehtävät, mitkä ovat museon tehtävät, kustannukset, aikataulut jne. Mitä kaikkia seikkoja sopimuksessa on, riippuu tietysti myös kohteesta. Aikataulut tai budjetti ovat tietysti tärkeitä, mutta tärkeää on myös, että sopimuksessa käy selkeästi esille työnjako: mitkä ovat museon tehtävät ja mitkä ovat rakennuttajan tehtävät.

KENTTÄTYÖ ON YHTEISTYÖTÄ, TUTKIMUSTIETOKANNAT VÄLTÄMÄTTÖMIÄ

Kenttätutkimus luo perustan jatkotutkimukselle. Siitä riippuu, miten aineistoa voidaan myöhemmin hyödyntää. Kaupunkiarkeologinen kaivaus perustuu stratigrafiseen dokumentointiin ja aineiston stratigrafiaan sidottuun talteenottoon. Turun maakuntamuseon kaivauksilla on usein neljästä kuuteen tutkijaa, vajaasta kymmenestä runsaaseen kymmeneen tutkimusapulaista (kaivajaa), konservattori ja konservointiapulainen. Kullakin on oma, etukäteen sovittu tehtävänsä: kuka toimii yksikkövastaavana, kuka huolehtii piirtämisestä, kuka runkomittauksista, valokuvauksesta, kuka huolehtii tietotekniikan toimivuudesta, kuka toimii löytövastaavana jne. Joillakin museon kaivauksilla on ollut myös PR-arkeologi, joka on vastannut mm. opastuksista, lehdessä julkaistuista ja yleisön nähtävillä olleista ns. viikon löydöistä, kaivausten jatkuvasti päivitettävän infotaulun teksteistä ja nettisivuista. Hankkeessa on siis monia tehtäviä ja vastuualueita. Tärkeää on selkeä, sovittu työnjako ja saumattomasti toimiva keskinäinen kommunikointi. Kentän ja konservoinnin tärkeä linkki on löytövastaavana toimiva tutkija³. Tarvitaan yhteistyötä museon väen kesken ja yhteistyötä kaivauksiin osallistuvien yhteistyökumppaneiden eli "rakennuttajan väen" kanssa. Rakennuttajan tehtävät on sovittu sopimuksessa. Nämä yhteistyökumppanit voivat huolehtia mm. maa-aineksen koneellisesta poistosta ja maa-aineksen kuljetuksesta, liikennejärjestelyistä, tarvittavista siirtolavoista, kaivantojen tuenasta, kaivantojen täyttämisestä ja kaivausalueiden aitauksista. Mm. yhteen sovitettavat aikataulut edellyttävät hyvää kommunikointia työn kuluessa. Tilanteiden seuranta, nopea reagointi muuttuviin tilanteisiin ja ennakointi ovat tärkeitä myös arkeologisilla kaivauksilla: missä mennään juuri nyt, mitä on odotet-

tavissa huomenna, ensi viikolla, ensi kuussa. Jokaviikkoiset työmaapalaverit kentällä, maakuntamuseon kaivauksilla perjantaisin, ovat kaikkien kaivausten normaalikäytäntöä. Kenttätöytöt ovat mitä suurimmassa määrin yhteistyötä.

Tutkimustietokannat ovat välttämättömiä suurten aineistojen hallitsemiseksi. Arkeologisten hankkeiden aineistot on tallennettu Turun maakuntamuseossa 1990-luvun lopulta alkaen projektikohtaisiin tietokantoihin. Museon tietokannat ovat ilmeisesti ainoa arkeologinen tietokantasovellus Suomessa, johon on sisäänrakennettu stratigrafinen tiedonhallinta. Se tapahtuu käytännössä siten, että tiedot esitallennetaan ja käsitellään ensin MatrixBuilder -ohjelman avulla ja siirretään sitten tietokantaan. Menettelyn etuna on mm. stratigrafisen matriisin tuottaminen⁴. Turun maakuntamuseon kaivauksilla vv. 2005–2006 (Varhainen Turku kaivaukset) sekä vuoden 2008 kaivauksilla oli kentällä olevista tietokoneista suora yhteys museon tutkimustietokantaan. Joistakin yhteyksiin liittyneistä hidadeista huolimatta kokemukset ovat selkeän positiivisia. Kirjaaminen kentällä suoraan tietokantaan nopeuttaa kaivauksen kokonaisuutyytöä.

LOPUKSI

Pelastuskaivaukset ovat yksi osa kaupunkiarkeologista toimintaa. Pelkästään kaivauksiin liittyy runsaasti tekemistä, suunnittelua, sopimista ja osallistumista ennen kuin ollaan edes niin pitkällä, että voidaan ruveta keräämään kokoon jonkin tietyn kaivauksen tutkijoita, konservaattoreja, tutkimusapulaisia (kaivajia) ja konservointiapulaisia. Osallistuminen vaatii läsnäoloa. Niihin kaupunkieihin, joissa kaupunkiarkeologista toimintaa halutaan olevan, pitäisi perustaa kaupunkiarkeologin virka tai toimi, jos sellaista ei siellä ennestään ole. ♦

Aki Pihlman
aki.pihlman@turku.fi

Turun maakuntamuseo
Kalastajankatu 4
20100 Turku

KIRJALLISUUS

Hyttinen, Marika, Kallio-Seppä, Titta & Oikarinen, Teija 2008. Konekaivun valvonnan erityiskysymyksiä ja haasteita - esimerkkinä Oulu. *SKAS 1/2008*, 25–31.

Pihlman, Aki 1988. Kaupunkiarkeologiaa Turussa – Muutamia maanläheisiä kommentteja arkeologisen aineiston edustavuudesta. Teoksessa Korkeakoski-Väisänen, K., Lähdesmäki, U., Nissinaho, A., Pihlman, S. & Tuovinen, T. (toim.). *Baskerilinja. Unto Salo 60 vuotta*, 131–136.

Saarinen, Riikka & Hirvilammi, Maarit 2008. Esinekonservoinnin haasteita Turussa. *SKAS 1/2008*, 32–37.

Tourunen, Auli 2008. Hukummeko luihin? *SKAS 1/2008*, 39–42.

LOPPUVIITTET

1 1970-luvulla kaupunkiarkeologinen dokumentointi Turussa oli pääasiassa erilaisten maansiirtotöiden seuranta ja seurantaan liittyvää dokumentointia. Se muistutti paljolti sitä dokumentointia, jota Marika Hyttinen, Titta Kallio-Seppä & Teija Oikarinen kuvaavat *SKAS:n* viime numeron (*SKAS 1/2008*) artikkelissaan (vrt esim. Pihlman 1988).

2 Systemaattinen tarkoittaa tässä sitä, että osteologinen aineisto otettiin talteen kaivetuista kerroksista/maayksiköistä maa-aineksen seulonnan yhteydessä. Auli Tourunen kaipasi *SKAS:n* viime numerossa (*SKAS 1/2008*, 40–41) vesiseulontanäytteitä maayksiköistä eli sitä, että osteologista aineistoa saataisiin talteen valituista maayksiköistä aiempaa tarkemmin. Tällaiseen systeemiin Turun maakuntamuseo siirtyi vuonna 2004. Valituista maayksiköistä alettiin ottaa perusseulonnassa löydetyn osteologisen aineiston lisäksi myös vesiseulannäytteitä, jotta saataisiin talteen myös pienempiä luunsiruja ja aineiston edustavuus nousisi.

3 Vrt. Saarinen, Riikka & Hirvilammi, Maarit 2008, 33.

4 Keskeinen henkilö tietokantojen kehittämisessä on ollut FT Tapani Tuovinen museon tutkijana. Tietokantoja kehitetään edelleen.

KAHDEKSAS CASTELLA ON RANTAUTUNUT SUOMEEN

CASTELLA MARIS BALTICI 8. THE PROCEEDINGS OF A SYMPOSIUM HELD IN TURAIDA LATVIA ON 5–9 SEPTEMBER 2005. EDITED BY ANDRIS CAUNE AND IEVA OSE. ARCHAEOLOGICA MEDII AEVII FINLANDIAE XIII. INSTITUTE OF THE HISTORY OF LATVIA PUBLISHERS. RIGA 2007. 178 s. ISBN 978-9984-9924-5-7. ISSN 1236-5882

Castella Maris Baltici- sarjan uusi teos on nyt saatavilla. Andris Caunen ja Ieva Osen toimittamaan teokseen on koottu Latvian Turaida-linnassa 5–9.2005 järjestetyn konferenssin aiheet. Kahden vuoden välein pidettävän kansainvälisen tapahtuman luennoitsijat ja osallistujat ovat Itämeren alueen linnoihin erikoistuneita tutkijoita Itämeren maista ja muualta Euroopasta.

Castella Maris Baltici 8:n teemana ovat varhaisten tuliaseiden ajan linnat 1400- ja 1500-luvulla. Kirjassa esitellään 18 esitelmiin perustuvan artikkelin lisäksi konferenssin retkikohteita kolmessa artikkelissa. Julkaisu on hyvin kansainvälinen, edustettuna on sekä suomalaista, ruotsalaista, tanskalaista, venäläistä, latvialaista, liettualaista, puolalaista, tšekkiläistä että saksalaista linna-tutkimusta. Kirja on tuttuun tapaan sekä englannin- että saksankielinen. Englanninkieli-

sissä artikkeleissa on saksankieliset abstraktit ja saksankielisissä vastaavasti englanninkieliset abstraktit.

Julkaisua voi tilata SKASin kautta, ja julkaisu on myös myynnissä SKASin tulevilla seminaareilla. Kirjan hinta on 25 €. ♦

CASTELLA MARIS BALTICI 8

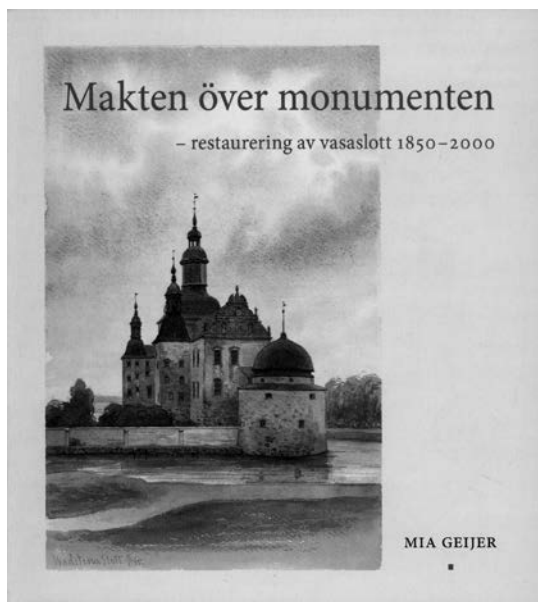
RESTAURERINGAR SOM UTTRYCK FÖR SYNEN PÅ KULTURARV

GEIJER, MIA 2007. MAKTEN ÖVER MONUMENTEN – RESTAURERING AV VASASLOTT 1850–2000. NORDISKA MUSEETS HANDLINGAR 132. STOCKHOLM. ISBN 978-91-7108-517. 269 s.

Mia Geijers doktorsavhandling i arkitekturhistoria vid kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm granskades för snart ett år sedan. Hennes forskning fokuserade på restaureringarna av vasaslotten från år 1850 till 2000 för att visa hur monumenten behandlats som nationellt kulturarv – och hur synen på kulturarv därmed förändrats under decenniernas lopp. Avstampet 1850 utgår från påbörjandet av restaureringar av Vadstena slotts vallar – en röd tråd i texten, eftersom den sista åtgärden där färdigställs år 1999 (som därför bildar en

slående bakre gräns i tid för avhandlingens tematik). I Finland är man rädd att behandla det som kunde benämnas som "samtidshistoria", men under 2000-talet har man inom svensk historiografisk forskning i stigande grad tagit i betraktande också vad som hänt under perioden 1970–2000. Geijer hänvisar också till liknande forskningar, som granskar aspekter av den svenska historie-, arkeologi- och konsthistoriens historia från 1800-talet till i dag: **Ulf Zanders** avhandling från år 2001 och diverse forskning i historiebruk vid Linköpings universitet, som ofta även behandlar det senaste sekelskiftets synvinklar på de teman, vars ursprung ofta kan ses starta i det sena 1800-talets nordiska samhälle (s. 28; Zander 2001 och t.ex. Aronsson 2004).

I Geijers avhandling presenteras den debatt som pågått gällande monumentvården, här med en särskild tonvikt på några vasaslott, och restaureringsteori och praktik som berörs av kulturpolitiska riktlinjer eller synen på kulturarv. Hon försöker ge svar på vilka aktörer som varit inblandade i denna debatt och granskar särskilt hur den syns i offentligheten. Under 1800-talet inverkade den tyska historiesynen och den franska monumentvården även på den svenska forskningen, vilket även syns i synen på – och praxis gällande – slotten. De vasaslott som tagits upp som exempel här är Vadstena, Gripsholm, Kalmar, Örebro, Uppsala, Linköping och Västerås. De finländska slotten har lämnats därhän med en

hänvisning till **Anna Ripatti** vid Helsingfors universitet, som håller på att färdigställa en avhandling om dem (Ripatti 2007). Det kommer att bli synnerligen intressant att jämföra den svenska synen på slotten under samma period med den finländska.

Geijer har utmejslat olika perioder i synen på de granskade vasaslotten – perioder som även delvis kan ses sammanfalla med liknande tendenser i Finland (se t.ex. Valkeapää 2000): 1890–1920, då slotten var uttryck för tidens kulturhistoriska intressen som även stod att finna i de svenska museerna Skansen, Natioanlmuseet och Kulturen i Lund; 1920–1940, då ett byråkratiserat samhälle med intresse för historiska jubileer tog slotten i bruk; 1940–1970, då man särskilt ville lyfta fram slottens folkbildande historiska roll i det nya "folkhemmets" Sverige samt perioden 1970–2000, då man var intresserad av nya restaureringsprinciper för att återställa en del tidigare restaureringsmissar samt svara mot det nya, populära intresset för historia i periodens slutskede. Under perioden 1890–1920 blev slotten nationella minnesplatser och de drar också till sig en ökad publik i en begynnande turism. Fornminnesföreningarna var aktiva aktörer under denna tid. Under Mellankrigstiden började kulturminnesvården organiseras och de statliga ämbetsmännens och experternas roll ökade. Efter 1950-talet förstatligades kulturminnesvården och den pedagogiska rollen blev alltmer markant. Samtidigt påverkade kulturpolitiska riktlinjer i allt högre grad i beslutsfattandet kring restaureringarna. Sedan det nya uppsvinget för historia i samhället har kravet på besöksvänlighet även påverkat restaureringarna – en strävan efter större "upplevelsevården" har aktualiserats. I flera av vasaslotten residerade statliga myndigheter och arkiv under 1900-talet – fortfarande t.ex. i Vadstena. Men exempelvis i Linköping beslöt man under den senaste perioden att satsa på den historiska

sidan och gjorde slottet till museum. Aktörer här var landshövding **Björn Eriksson** och biskop **Martin Lind** (s. 180) – dessa personer kom att aktivt påverka även andra former av bruk av historia i samhället under denna period, då de båda blev aktörer också i det stora Birgittajubileet år 2003 (se t.ex. Lindaräng 2007: 115–124).

I sin avslutning kan Geijer alltså konstatera att slotten blir "uttryck för en officiell syn på historiens och byggnadskonstens utveckling i Sverige" (s. 187), dvs. fysiska uttryck för historiesynen. Hennes avhandling blir härmed även en i raden av väsentliga verk man bör beakta då man granskar den historiska, konsthistoriska och arkeologiska forskningshistorien gällande medeltiden och början av nya tiden i sin nordeuropeiska kontext. ♦

Eva Ahl-Waris,
eva.ahl-waris@helsinki.fi

fil.mag. doktorand i historia,
Helsingfors universitet

REFERENSER

- Aronsson, Peter 2004: Historiebruk – att använda det förflutna. Lund.
- Lindaräng, Ingemar 2007: Helgonbruk i moderniseringstider. Bruket av Birgitta- och Olavstraditionerna i samband med minnesfiranden i Sverige och Norge 1891-2005. Linköping Studies in Arts and Science No. 392. Linköpings universitet.
- Ripatti, Anna 2007: "The Architect Jac. Ahrenberg and Studies on Turku Castle at the Turn of the 20th Century", Renja Suominen-Kokkonen (ed.) *The Shaping of Art History in Finland*. Taidehistoriallisia tutkimuksia 36. Helsinki.
- Valkeapää, Leena 2000: Pitäjänkirkosta kansallismonumentiksi. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 108. Helsinki.
- Zander, Ulf 2001: Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte. Lund.

SAVON HISTORIAN LÄHTEILLE.

Maantarkastusluetteloita 1500- ja 1600-luvuilta.

ALANEN, TIMO (TOIM.) 2004. JOHAN HABERMANIN MAANTARKASTUSLUETTELO PIEN-SAVOSTA 1620-LUVULTA. KOTIMAISTEN KIELTEN TUTKIMUSKESKUKSEN JULKAISUJA 131. 498 s. OvH. 29 €.

ALANEN, TIMO (TOIM.) 2006. SÄÄMINGIN JA RANTASALMEN MAANTARKASTUSLUETTELO VUOSILTA 1562-1563. KOTIMAISTEN KIELTEN TUTKIMUSKESKUKSEN JULKAISUJA 143. 457 s. OvH 29 €.

ALANEN, TIMO (TOIM.) 2008. LARS RÖÖSIN PIEN-SAVON VEROLLEPANOMAAKIRJAN TILUSSELITYKSET VUOSILTA 1643-1646. KOTIMAISTEN KIELTEN TUTKIMUSKESKUKSEN JULKAISUJA 150. 405 s. OvH 29 €.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus on muuttaman viime vuoden aikana tehnyt mittavan kulttuuriteon julkaisemalla useita Savon 1500- ja 1600-lukuja käsitteleviä veroluetteloita. Tähän mennessä lähdejulkaisuja on ilmestynyt kaikkiaan kolme. Näistä *Johan Habermanin maantarkastusluettelo Pien-Savosta 1620-luvulta* ilmestyi vuonna 2004. Tätä seurasi vuonna 2006 *Säämingin ja Rantasalmen maantarkastusluettelo vuosilta 1562-1563*. Kotuksen uusiin lähdejulkaisuihin on kuluneena vuotena painosta ilmestynyt *Lars Röösin Pien-Savon verollepanomaakirjan tilusselitykset vuosilta 1643-1646*.

Kunkin julkaisun johdanto-osuuden on laatinut FT **Timo Alanen**. Hän on myös vastannut kaikkien mainittujen teosten toi-

mittamisesta sekä mm. nimiasujen normalisomisesta. Habermanin sekä Säämingin ja Rantasalmen maantarkastusluettelot löytyvät nykyisin myös sähköisinä editioina Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Kaino-aineistopalvelusta (<http://kaino.kotus.fi>).

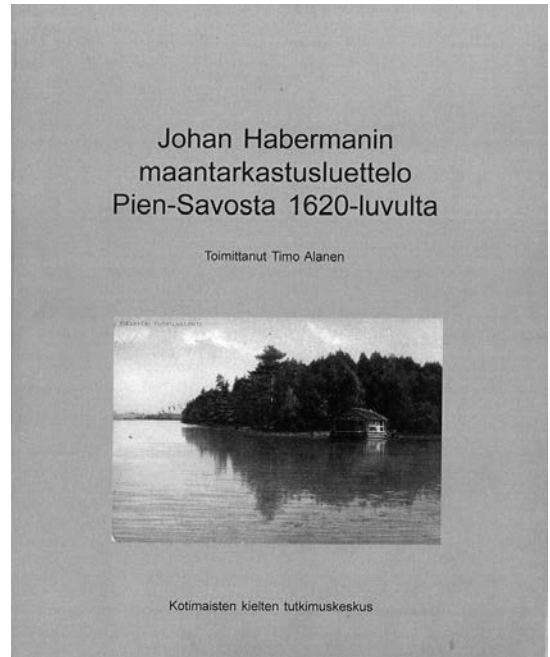
Nyt julkaistut aineistot on alkujaan laadittu verotustarkoitusta varten. Maakirjojen historia ulottuu uuden ajan alkuun, Suomessa 1530-luvulle, kun keskiaikaista yhteisöllistä verojärjestelmää muutettiin yksilöllisempään suuntaan; yksittäisiä verovelvollisia pyrittiin verottamaan omistustensa mukaan. Savon ensimmäinen maakirja on vuodelta 1541. Koska Sisä-Suomen maatalous perustui tuolloin pääasiassa kaskiviljelyyn, virkamiesten oli otettava huomioon tämä muusta valtakunnasta poikkeava viljelystapa veroluetteloita laatiessaan. Tästä syystä Savossa ryhdyttiin muokkaamaan maakunnan oloihin maakirjoja paremmin soveltuvia maantarkastuskirjoja tai -luetteloita, joihin merkittiin verovelvollisten nimet ja asuinpaikat sekä omistukset ja niiden laajuus. Koska kaskia viljelivät taustaltaan vaihtelevat ryhmät tai yhteenliittymät, kuten useamman talollisen yhtymät, näille arviokunnille määrättiin viljelysten tuottoarvon perusteella veroluku. Verovelvollinen saattoi kuulua osakkaana moneen eri arviokuntaan. Savoa käsittelevän ensimmäisen maantarkastusluettelon laatiminen on aloitettu ilmeisesti aivan 1550-luvun lopulla. Kaikki alkuperäiset luettelot eivät ole säilyneet, mutta niistä on

käytettävissä myöhemmin laadittuja kopioita. Osa Savon 1500- ja 1600-luvun maantarkastusluetteloista on nyttemmin siis saatavilla myös painettuina lähdejulkaisuina.

SÄÄMINGIN JA RANTASALMEN MAANTARKASTUSLUETTELO

Julkaisussa on mukana Savon vanhimpien 1500-luvun maantarkastusluetteloiden vuosi-
na 1562–1563 laaditut Säämingin ja Rantasalmen vanhojen pitäjien alueet. Julkaisussa on käytetty Kansallisarkistossa säilytettävää myöhempää käsikirjoitusta VA 6345b, joka on laadittu ilmeisesti autioiden tutkinnan yhteydessä vuonna 1588. Tätä kopiota onkin luonnehdittu vanhimmaksi ja luotettavimmaksi, jota "pitäisi käyttää eritoten kielitieteelliseen ja historialliseen tutkimukseen".

Luettelossa on yhteensä mainittu noin 6000 paikan- ja 1500 henkilön nimeä. Julkaisuun on merkitty tietoja sekä alueen verotettavista tiluksista että niiden omistajia. Myös arviokuntien veroluku on merkitty. Julkaisun mukaan maantarkastusluettelo käsittelee alueita nykyisen hallintojaon perusteella Kerimäeltä, Punkaharjulta, Sulkavalta, Puumalasta, Ruokolahdelta, Rantasalmelta, Enonkoskelta, Heinävedeltä ja Varkaudesta (sekä tähän nykyisiin kuuluvasta Kangaslamista). Tarkennuksena mainittakoon, että mukana on myös Savonranta kokonaisuudessaan sekä osia Savon puoleisesta Liperistä, joka tarkasteluajankohtana kuului Kerimäen pitäjään (esim. Mielonen 1993:162–163). Toisaalta taas Ruokolahden kylä ei julkaisusta löydy, mikä onkin luontevaa, sillä kyseinen pitäjä oli erotettu Jämskeltä jo 1570-luvulla ja kuului hallinnollisesti Viipurin Karjalaan ja Jämsken kihlakuntaan. Sekaannuksen on saattanut aiheuttaa nimien samankaltaisuus sekä Ruokolahden että Pien-Savon alueilla, joista mainittakoon esimerkkinä maakirjassa useaan otteeseen vilahtava Ruokolahden kylä

nykyisen Kerimäen kirkonkylän eteläpuolella; lisäksi Laamalalla viitataan vanhaan Puumalaan eikä nykyisen Ruokolahden kylään.

HABERMANIN MAANTARKASTUS- LUETTELO 1620-LUVULTA

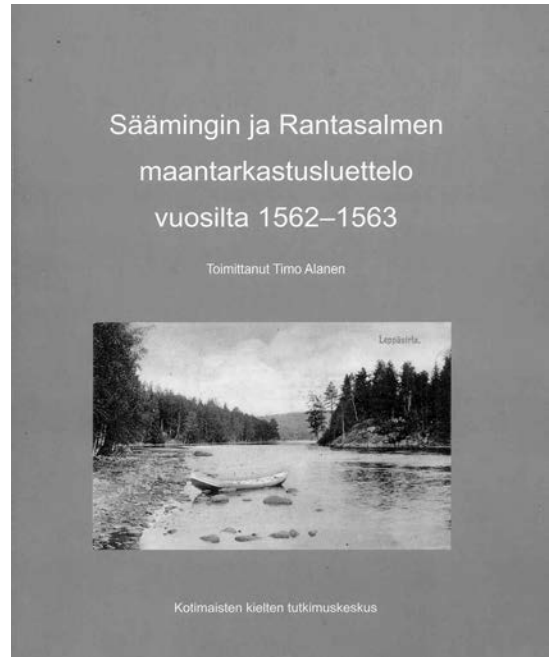
Habermanin maakirja perustuu vouti **Johan Henrikinpoika Habermanin** eli **Kaurasen** vuonna 1626 laatimaan Pien-Savon maantarkastusluetteloon. Työn pohjana oletetaan olleen edellinen, 1560-luvulla laadittu veroluettelo, jonka alkuperäiskappale on sittemmin hävinnyt. Ainakin osa Habermanin maakirjassa mainitsemista paikannimistä ja muista tiedoista polveutuu siis välillisesti 1500-luvun puolivälin tilanteesta.

Luettelo on säilynyt vain Pien-Savon kihlakunnasta eli Savon linnaläänin pohjois- ja itäosista. Habermanin maakirja pitää sisällään nykyrajojen mukaan pääosin Savonlinnan ympäristön ja Pohjois-Savon pitäjien maita. Luettelossa on mainittu omistuksia Tavinsalmen, Iisalmen, Rantasalmen ja Säämin-

gin vanhoista hallintopitäjistä; Suur-Savon eli esimerkiksi Mikkelin tai Juvan kyliä ei julkaisussa siis ole lainkaan mukana. Oletettavasti Haberman on laatinut samankaltaisen mutta myöhemmin kokonaan hävinneen luettelon myös Suur-Savosta. Nyt julkaistun Pien-Savon luettelon alkuperäiskappaleestakin on jonkin verran sivuja kadoksissa Säämingin ja Rantasalmen hallintopitäjien osalta.

Maantarkastusluetteloon on arvioitu käytössä olleet pellot, niityt ja kaskimaat niiden viljelyn ja tuottoisuuden perusteella. Myös kalavedet on huomioitu, mutta vain osasta pitäjiä. Erikoisena "tavallisiin" maantarkastusluetteloihin verrattaessa on pidettävä tämän tiettyjä tarkentavia yksityiskohtia. Esimerkiksi kaskimaista on mainittu niiden tuotto sekä luonnehdittu paikan puustoa ja kasken kiertoaika. Kyseessä ei siis ole vanhan 1560-luvun maakirjan uudistettu laitos, vaan Haberman on aktiivisesti kerännyt uutta aineistoa maantarkastusluetteloaan varten. Aikaansa nähden erikoista on myös se, että arviokunnat on merkitty kylittäin, mistä syystä kylännimet on muista Savon veroluetteloista poiketen myös tarkasti mainittu.

Koska Habermanin maakirja on laadittu ensisijaisesti täyttämään verotustehtävää, käsittelee luetteloissa ilmenevä keskeinen nimistöaineisto, henkilönnimien lisäksi, pääasiassa siis verotettavia kaskia, niittyjä ja peltoja. Paikannimiä on Habermanin maakirjassa mainittu noin 7000 ja henkilönnimiä 3000. Erityisen arvokkaina Alanen pitää maakirjan Pohjois-Savoa koskevia merkintöjä, sillä perinteisen näkemyksen mukaan alue on asutettu vain hieman maantarkastusluettelon laatimista aikaisemmin 1500-luvulla. Alanen näkeekin seudulla muuta Savoa runsaammin suhteellisen nuorta nimistöä, kuten kaskimaiden ja niittyjen sijaintia selventäviä nimien tarkennuksia, lähinnä ilmansuuntien nimityksiä. Hän arvelee nimiselvennysten syyksi kaskien suhteellisen nuoren iän ja

sitä koskevan nimistön kehittymättömyyden ja vakiintumattoman käytön. Kasket olisi yksilöity selittämällä paikka suhteessa muihin keskeisiin luonnonpaikkoihin. Kuitenkin esimerkiksi kaskien nimiä ja tilusten puukoostumuksia vertailemalla alueen nimikäytäntö on aikaisemman tutkimuksen perusteella osoittautunut jokseenkin vakiintuneeksi (Niiranen & Turunen 1991:28–29). Vastaavia tarkentavia nimityksiä esiintyy myöhemmissä 1660-luvun veroluetteloissa runsaasti myös Etelä-Savon alueella (julkaistuna esim. Pelkonen 1902:311–357). Nimeämistavan takana saattaakin olla pinta-aloiltaan laajojen maakappaleiden selventävistä määritteistä, joita on tarvittu omistusten rajojen käsittämiseksi.

Habermanin maantarkastusluettelo on julkaistu jo aikaisemmin, vuonna 1991 (Niiranen et al. 1991). Kyseinen Snellmanin instituutin sarjaan kuuluva julkaisu keskittyi tarkasteluosioissa lähinnä kaskiviljelyn moniin muotoihin. Lähteenä esitetty varsinainen maakirja oli puutteellinen, sillä siitä puuttui runsaasti alkuperäisen maakirjan folioita ja

Lars Röösin Pien-Savon
verollepanomaakirjan tilusselitykset
vuosilta 1643–1646

Toimittanut Timo Alanen

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus

se oli toimitettu suoraan vaikeaselkoisista mikrofilmeistä. Nyt ilmestyneessä versiossa nämä mainitut puutteet on tiedossa olevin osin korjattu. Kriittinen lukija hankkii käyttöönsä luonnollisesti molemmat kappaleet.

RÖÖSIN MAAKIRJAKARTAT JA
TILUSSELITYKSET 1640-LUVULTA

Maanmittari **Lars** eli **Lorens Röös** nimitettiin Savonlinnan läänin maanmittariksi vuonna 1643. Jo seuraavana vuonna Röös kartoitti monien Pien-Savon aliseen kihlakuntaan kuuluvien pitäjien kylien tiluksia. Hanke liittyi osin edellä esitetyn Habermanin maantarkastusluettelon uusimiseen. Röösin verollepanomaakirja tunnetaan erityisesti kartoitustyöstä eli Savoa käsittelevistä geometrisista maakirjoista eli ns. maakirjakartoista.

Röösin maakirjaan sisältyy kyliä vanhojen Säämingin, Kerimäen, Sulkavan ja Puumalan pitäjien eli lähinnä nykyisten Savonlinnan, Kerimäen, Punkaharjun, Sulkavan ja Puumalan alueilta. Vaikkei tätä julkaisussa mainita-

kaan, hallinnollisten rajojen muutoksista johtuen joitain kyliä on mukana myös nykyisten Liperin ja Enonkosken kunnista sekä nimettyjä maa-alueita myös Savonrannasta. Kartoissa ja tilusselityksissä on mainittu hakemiston sivuilta laskettuna noin 4600 paikan- ja 4800 henkilönnimeä.

Röösin kylätasoja kuvaavat kartat luonnehtivat näkyvällä tavalla Etelä-Savon maankäytön historiaa ja sisältävät, tarkkuuden tosin vaihdellessa, varsin informatiivista ja hyödynnettävissä olevaa paikkatietoainesta. Tämä maakirjakarttojen perinteinen ja näkyvin osa on lähes kokonaan sivuutettu tässä esiteltävässä lähdejulkaisussa. Nimittäin varsinaisista kartoista eli "karttapinnoista" on julkaisuun poimittu vain erisnimiä sisältävä aines ja esimerkiksi tavanomaiset maanlaatua tai -lajia koskevat maininnat on jätetty kokonaan pois, sillä "ne ovat varsin vakio-muotoisia eivätkä juuri sisällä paikannimiä". Karttojenkin julkaisua olisi puoltanut lähdejulkaisun mieltäminen laajemmaksi kuin vain nimistöhistoriaa tukevaksi toimitukseksi.

Varsinaisiin karttoihin sisältyvien merkintöjen ohella - paikannimiä näissä on vähän - huomattava osa alkuperäisten maakirjakarttojen informaatiosta sisältyy tilusselityksiin. Tässä Alasen toimittama teos madaltaa yksityiskohtaisen tutkimuksen kynnystä huomattavasti, sillä esimerkiksi arkeologien kyky hallita vanhoja asiakirjoja – vanhoista käsialoista puhumattakaan – lieenee melko rajallinen.

Suurin osa lähdejulkaisun sisällöstä onkin peräisin maakirjakarttojen selitysosista. Mukaan otetut tekstit on kuitenkin poimittu valikoiden: painettuna ovat pääasiassa paikannimet sekä ilmaukset, joissa on käytetty paikannimistöä. Lisäksi on huomioitu autioitumista käsittelevät maininnat, veroluvut ja tilusten sijaintia osoittavat ilmaukset. Osaa ilmeisen mielenkiinnottomista virkkeistä on kuitenkin katkottu tai muutoin lyhennetty.

Mainittuja ratkaisuja on tietysti kokonaisuuden kannalta ihmeteltävä. Tutkijalle nimittäin koituu runsaasti ylimääräistä vaivaa puuttuvia osioita etsiessään, sillä varsinaiset kartat, tilusselitykset ja muut tekstinkatkelmat on käytävä läpi joko Kansallisarkistossa säilytettävistä alkuperäisistä maakirjakartoista, niiden mikrokorttikopioista tai heikkolaatuista digitaalikuvista www-sivustojen kautta. Mainituista puutteista johtuen lähdejulkaisun kokonaisvaltainen käyttö jääkin vain yritykseksi. Parhaimman hyödyn teoksesta saakin esimerkiksi tulostamalla tai tallentamalla verkosta kopioidut maakirjakartat lähdejulkaisun ohkeen käytettäväksi.

Ilman tässä käsiteltävää lähdejulkaisuakin on Röösin kartoista ollut helposti poimittavissa mm. kymmenittäin autioituneita tonttimaita. Nyt pelkästään kursorisella selailullakin nykykirjaimin laadituista tilusselityksistä paljastuu monia mielenkiintoisia seikkoja, kuten runsaasti sekä suoria mainintoja että viitteitä vanhoista asumista, jotka eivät varsinaisissa karttakuvissa erotu.

MITTAVA LÄHDEAINEISTO

Edellä esiteltyjen julkaisujen sisältämä aineisto on laaja. Yhteensä teoksissa on esitetty noin 18000 savolaista paikannimeä ja noin 9000 henkilönnimeä eli etunimeä, lisänimeä, patronyymiä tai sukunimeä. Aivan näihin lukuihin ei käytännössä suoraan päästä, sillä sama nimi saattaa esiintyä luetteloissa useaan otteeseen, etenkin jos suuri maa-alue on kuulunut monen arviokunnan hallintaan. Lisäksi samat nimet esiintyvät vakiinnuttuaan luonnollisesti samaa aluetta käsittelevissä eriaikaisissa maakirjoissa ja etenkin kartoissa sama paikannimi voi esiintyä useilla eri lehdistä. Julkaisuissa esiintyvät nimet, sekä henkilön- että paikannimet, on jokaisessa teoksessa, kuten myös näiden www-julkaisuissa, järjestetty aakkoselliseksi hakemistoiksi.

Nimet on hakemistoissa esitetty kirjoitusasuisten ohella myös normaalistetussa muodossa: normaalistettu asu ei kuitenkaan tarkoita nimen nykymuotoa, vaan Alasen mukaan "mahdollisimman tarkoin alkuperäisen nimiasun säilyttävää kirjoitustapaa". Ratkaisu on tuonut mukanaan joitain ongelmia, sillä esimerkiksi osa nimistöä on hämärtynyt niin paljon, että normaaliasun tavoittaminen on ollut vaikeaa tai jopa mahdotonta. Kuten Alanen oikein toteakin, paikallistuntemus olisi helpottanut joidenkin ongelmallisten paikanimien selvittämistä. Nimien hienovarainen normaalistaminen on tuonut hankaluuksia myös vanhan kirjoitusasun ja nykynimistön välille. Julkaisuja käytettäessä paikkoja ei siis pidä lähteä etsimään nykyaikaistettujen nimien perusteella, vaan aina on syytä tarkastaa myös nimien alkuperäisasut. Paikkojen tunnistamiseksi myös nimien nykymuoto, etenkin vakiintuneiden asutusnimien kohdalla, olisi voinut olla esillä normaalistetun asun rinnalla tai lisäksi.

Joka tapauksessa painetun aineiston käytettävyys on aivan eri luokkaa kuin alkuperäiskäsikirjoituksia mikrofilmeiltä kelattaessa. Verkkoversioissa haku- ja selausominaisuudet ovat painettuja vieläkin kätevämpiä, mutta toimitusten sähköisiin editioihin en tässä tarkemmin puutu.

Paikannimien normaalistamista ei ole standardoitu, joten saman paikan nykymuotoon muutettu nimiasu saattaa vaihdella eri teosten välillä. Esimerkiksi Säämingin Haukiniemen kylässä 1560-luvulla esiintyvän *kolija saren* on Alanen normaalistanut *Kuolijasaareksi*, mutta samaa maakappaletta tarkoittava maininta *Kolia saarj* on Röösin tilusselityksissä 1640-luvulta päätynyt nykyasuun *Koljasaa-ri*. Nykyisin kai puhuttaisiin Kuoliosaaaresta, vaikkakin kyseisellä kohteella tarkoitettaneen Haukivedessä Haukiniemen edustalla sijaitsevaa tämänhetkistä Kalmonsarta.

Toki kolmen lähdejulkaisun yhteensä noin

1360 tekstisivuun mahtuu virheitäkin, jotka teosten laajuuteen nähden vaikuttaisivat kaiken kaikkiaan varsin vähäisiltä. Osittain erehdykset selittyvät alkuperäislähteiden luku- ja tulkintavirheistä. Esimerkiksi Kerimäen (nyk. Liperin) Kaatamossa on mainittu olleen paikka nimeltä *hapa maa* ja sitä myöten paikannimen kirjoitusasu on normaalistettu Haapamaaksi; kyseinen nimi näyttäisi kuitenkin Röösin kartassa olevan muodossa *Hapa wara* eli nykyinen Haapa- eli Haapovaara (MHA c1 150, KA). Osin kyse taas lienee kirjoitusvirheistä, joita on julkaisuihin pääs- syt pujahtamaan takakannen tekstejä myöten. Huolimattomuutena voidaan pitää erään Rantasalmen neljänneskunnan nimenä mainittua Keriharjaa; vakiintunut nimitys on Keriharju. Suurimmasta osasta virheitä olisi välttytty viimeistelyvaiheessa oikoluvulla ja käymällä alkuperäiskäsikirjoitukset (vielä) kertaalleen läpi.

Muutamat häilyvät nimimuodot johtunevat alkuperäislähteiden kopioinnin yhteydessä tapahtuneista virheistä ja aikakausien vakiintumattomasta ortografiasta. Esimerkiksi Habermanin luettelossa Rantasalmen Putkisalmen Putkisalalon omistuksiin kuulunut *Lahen wihtarinwäjlmaa* on normaalistettu muotoon Lahenvihtarinvälimaa. Omituinen paikannimi selittyy sillä, että kyseessä on kahden Vihtarijärven välinen kannas eli Kahdenvihtarinvälimaa, kuten paikka on Rantasalmen 1560-luvun maantarkastusluetteloon oikein merkittykin.

Normaalistetuissa nimiasuissa havaituista virheistä voi ilmoittaa teosten toimittajalle, sillä korjaukset voidaan ottaa huomioon lueteloista ylläpidettävissä sähköisissä laitoksissa – käytettävyyden kannalta on toivottavaa, että aineiston päivityksistä pidetään yksityiskohtaista luetteloa myös paperiversioita varten.

Julkaisujen taitto on jopa asiakirjalähteiksi hyvin pelkistetty, ja tätä myöten kaikkien

niteiden sisältö ja ulkoasu ovat melko selkeitä. Ratkaisu on käytetty aineistokokonaisuus huomioiden toimiva, joskin leipäteksti on varsin huomaamatonta ja etenkin alkupe- räisten folioiden sivujärjestystä on vaikeaa seurata. Pienillä korostuksilla, sisennyksillä, tiiviimmällä taitolla ja kirjasintyypejä vaihtelemalla näihin monistemaisiin nidoksiin olisi saatu jonkin verran lisää luettavuutta käytettävyyden tästä juurikaan kärsimättä. Etenkin Röösin maakirjakarttojen osalta yksinkertainen taitto on valikoivan sisällön ohella valitettavaa, sillä vähällä vaivalla ja pienin lisäyksin julkaisusta olisi saanut edustavan, Savon 1600-luvun historiaa, varsinkin sen maankäyttöä ja verotusta, valaisevan kokonaisvaltaisen lähdejulkaisun. Kyse lienee ollut pitkälti toimitustyöhön käytettävien resurssien määrästä.

Koska teokset ovat lähdejulkaisuja, ei nimistöä tai aineistokokonaisuuksien laajempaa sisältöä ole töissä juurikaan ryhdytty analysoimaan. Eräänlaisena tulkintana voidaan tosin pitää em. nimiasujen normaalistamista.

Luetteloiden verotusluonteesta ja laatimisajankohdista johtuen paikannimistön enemistö koostuu erilaisista luontonomistä. Luetteloihin on kuitenkin päätynyt runsaasti myös kulttuurinimistöä. Tätä asutukseen, viljelyk- siin tai muuhun ihmistoimintaan liittyvää nimistöä on aikaisemmin hyödynnetty eritoten pitäjakohtaisissa paikallishistorioissa, muttei kovinkaan syvällisesti tai systemaattisesti.

Kaikkiaan Savoa käsittelevät uuden ajan alun maantarkastus- ja tilusluettelot tarjoavat monia mahdollisuuksia erilaisiin tarkasteluihin. Julkaisuista on takakansien tekstien mukaan hyötyä etenkin nimistön- ja kielen- tutkijoille, historioitsijoille, asutushistorian tutkimukselle sekä luonnon- ja maiseman- tutkijoille. Runsaan henkilönimistön myötä kyseessä on lisäksi arvokas lähdeaineisto sukututkijoille. Mainituista potentiaalisista käyttäjäryhmistä huolimatta kaikissa esitel-

lyissä teoksissa kyse on kuitenkin ensisijaisesti nimistöntutkijan nimistöntutkijoille (tai laajemmin kielitieteilijöille) tekemistä lähdejulkaisuista.

Mainitsemana on kuitenkin jäänyt, että Kotuksen lähdejulkaisut ovat myös arkeologisen tutkimuksen käyttökelpoisia apuneuvoja. Savon keskiaikaisten kylätonttien inventointeja odoteltaessa mainittakoon esimerkkinä hävinneeseen asutukseen ja muuhun ihmis-toimintaan viittaavia määriteosia, kuten sanoja *autio* ja *vanha* sekä *aitta*, *riihi*, *sauna*, *pirtti*, *maja* ja *kota*, esiintyy nimistössä varsin runsaasti erilaisten *hauta-*, *rauta-* ja *terva-* nimien ohella. Myös mytologista tai mytologiseksi tulkittavaa nimistöä on mukana, näistä erityisen runsaina mainittakoon klassiset *hiisi*-nimet monine variantteineen. Näiden sijaan kirkollinen toiminta heijastuu paikkojen nimissä vain harvoin ja esimerkiksi kirkkomatkoihin liittyvä perinteinen nimistö loistaa lähes kokonaan poissaolollaan. Hautauksiin liittyvinä on luetteloissa kuitenkin mainittu lukuisia *kalma* ja *kuolio* -nimisiä paikkoja.

Nimistöstä voi olettaa olevan todellista apua erityisesti alueen historiallisen ajan muinaisjäännöksiä selvitettäessä, vaikkei kaikkien luetteloissa heijastuvien mikrotoponyymien tarkka paikantaminen nykykartoilta suoraan onnistuisikaan. Erityisen käyttökelpoista aineisto on eri syistä kadonneen asutuksen selvittämisessä. Nimistöstä saanee myös viitteitä paikannettujen muinaisjäännösten iän määrittelyyn. Etenkin 1500-luvun paikannimistöä on mahdollista käyttää apuna myös varhaisen keskiajan ja miksei jopa rautakautisten kohteiden paikantamisessa.

Savon verotus uusittiin perusteellisesti 1660-luvulla. Tulevaisuudessa ehkä tämänkin aikakauden maantarkastusluettelot ovat Kotuksen julkaistavien töiden hankelistalla. Jonkinasteista jatkoa on julkaisutyölle jo luvattu: Röösin laatiman verollepanomaakirjan yh-

teyteen ei ole liitetty alkuperäisen maakirjan alkua, jossa on kopio käsitellyn alueen vuoden 1561 maakirjasta. Ainakin tämä osuus on tarkoitus kuitenkin julkaista myöhemmin erikseen – toivottavasti tällä kertaa kokonaan ilman poistoja. Toivoa sopii, että myös jatkossa saadaan täydennystä Savon muihin varhaisiin 1500-luvun maakirjoihin. ♦

Juha Ruohonen
juha.ruohonen@utu.fi

Arkeologia
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Kaino – Kotuksen aineistopalvelu <<http://kaino.kotus.fi/>>

Kansallisarkisto (KA), Maanmittaushallituksen kartta-arkisto (MHA)

Alanen, Timo (toim.) 2004. Johan Habermanin maantarkastusluettelo Pien-Savosta 1620-luvulta. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 131.

Alanen, Timo (toim.) 2006. Säämingin ja Rantasalmen maantarkastusluettelo vuosilta 1562–1563. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 143.

Alanen, Timo (toim.) 2008. Lars Röösin Pien-Savon verollepanomaakirjan tilusselitykset vuosilta 1643–1646. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 150.

Mielonen, Asko 1993. Vanhan Kerimäen historia Osa: 1, 1. Enonkosken, Kerimäen, Punkaharjun ja Savonrannan historia vuoteen 1865. Jyväskylä.

Niiranen, Timo & Saloheimo, Veijo & Turunen, Matti 1991. Habermanin maakirja. Snellman-instituutin B-sarja 24. 2. painos.

Niiranen, Timo & Turunen, Matti 1991. Savon kaskivouti Kauranen. Niiranen, Timo & Saloheimo, Veijo & Turunen, Matti. Habermanin maakirja. Snellman-instituutin B-sarja 24. 2. painos. 5–37

Pelkonen, Antero 1902. Entisajan muistoja Rantasalmen kihlakunnasta. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja XII.

FINLANDS SVENSKA MEDELTID - ÄNTLIGEN I 2000-TALSTAPPNING

TARKIAINEN, KARI 2008. SVERIGES ÖSTERLAND. FRÅN FORNTIDEN TILL GUSTAV VASA. SVENSKA LITTERATUTSÄLLSKAPET I FINLAND, HELSINGFORS 2008/BOKFÖRLAGET ATLANTIS, STOCKHOLM.

Kari Tarkiainen, som tidigare har gett ut det tvådelade verket *Finnarnas historia i Sverige*, har svängt på kompassen, och betraktar nu den svenska historien Finland i boken *Sveriges Österland - Från forntiden till Gustav Vasa*.

Fil. Dr. Tarkiainen, tidigare riksantikvarie och generaldirektör för arkivverket i Finland, har åtagit sig en väldig uppgift; att skriva den svenska närvarons historia i Finland från forntiden till **Gustav Vasa** är en utmaning som innebär en balansgång på ett antal av historieforskningens tvistefrågor, svårdefinierade etniska och kulturella begrepp, samt en frågeställning som ohjälpligen är starkt färgad av nationella och språkliga ideologier och kontroverser.

Med tanke på den svåra uppgiften är det skönt att kunna konstatera att Tarkiainen verkar vara rätt person för att gripa tag i utmaningen. Med sin gedigna kunskap om både forskningshistorien och det ursprungliga källmaterialet lyckas han med konststycket att samla det brokiga forskningsläget till en helhet som efter ett drygt sekel av spretiga teorier äntligen finns koncentrerat inom två pärmar.

En av bokens starkaste sidor är redogörelsen för den politiska historiens framfart. Tarkiainen rör sig smidigt och analytiskt över

de geografiska områden som senare skulle bli två nationalstater - utan att projicera dagens nationsgränser och -begrepp på den situation som rådde under medeltiden. Det här syns redan i bokens titel, dagens Finland var Sveriges Österland, en del av riket. Österlandet växte ihop med den tidiga kristna furstestaten redan i samband med det svenska rikets uppkomst och den östra landsdelen var aktivt med och formade det Sverige som uppstod under den historiska tidens första sekel.

Men boken behandlar mycket mer än den politiska historien. Tarkiainen ser den svenska närvaron i ett vitt perspektiv, förutom den

svenska maktstrukturen tar han upp den finlandssvenska allmogens uppkomst, den etnologiska och folkloristiska kulturhistorien samt diskuterar språkförhållandena inom kyrkan och frälseståndet. Själva språkens historia glöms inte heller bort, och Tarkiainen ger också ortnamnsforskningen mycket utrymme i sin bok. Tarkiainen framstår som väl insatt i språk- och namnhistoriska frågor, och rör sig tvärvetenskapligt över historieforskningens gränser till andra humanistiska kulturvetenskaper.

Likaså har arkeologin använts som en hjälpvetenskap för att redogöra för den svenska närvaron i Finland. Den arkeologi som Tarkiainen använder sig är dock kulturhistoriskt präglad och avgränsar sig strikt till förhistorien, med syfte att förklara de folk- och kulturströmmar som nått Finland. De etniska fallgropar som Tarkiainen snyggt parerar då han beskriver den politiska historien, klarar han inte av att värja sig för i den arkeologiska genomgången av förhistorien. Det breda perspektivet på begreppet svenskhet leder till att han inte gör en tillräckligt tydlig åtskillnad mellan det Sverige som uppstår under medeltiden och skandinaviska folk som levde i en helt annan verklighet under förhistorisk tid. Trots att bokens tyngdpunkt i övrigt ligger på medeltiden, har medeltidsarkeologiska forskningsresultat inte beretts plats i det här verket. Då Tarkiainen rakt ut skriver att han anser arkeologiska fynd vara "stumma" känns det som om han har missat en hel generation av postmodern arkeologi, som ser den materiella kulturen som meningsbärande och aktivt förmedlande. Är inte just den svenska

tidens fornlämningar med sina monumentala borgar och kyrkor ett ypperligt verktyg för att förstå rikets expansion i den svenska tidens Finland?

Trots dessa arkeologiska besvikelser kvarstår intrycket av en välskriven helhet som grundar sig på gedigen historieforskning. Tarkiainen visar sina läsare förtroende, då han låter oss bekanta oss med olika forskares ståndpunkter utan att utelämna obekväma åsikter eller komma med alltför tvärsäkra påståenden om hur saker låg till. Även om han uppger sina åsikter i omstridda frågor som Nöteborgsfredens gränsdragning eller finlandssvenskarnas ursprung, bygger han upp sina argument väl, och ger läsaren utrymme för egna tankegångar. Denna respektfulla inställning gentemot läsarna gör boken till en tankeväckande och givande läsupplevelse. Framför allt är det en bok som för den allmänna historieskrivningen om den svenska tiden in i ett perspektiv som motsvarar 2000-talets historiesyn i forskarkretsar, och inte en dag för tidigt.

Boken *Sveriges Österland*, är den första delen i en planerad serie om Finlands svenska historia, utgiven av Svenska litteratursällskapet i Finland och finansierad av en rad betydande finlandssvenska fonder inom ramen för projektet *Svenskt i Finland - en lång historia*. ♦

FM Ulrika Rosendahl
ulrika.rosendahl@espoo.fi

Museilektor, Esbo stadsmuseum

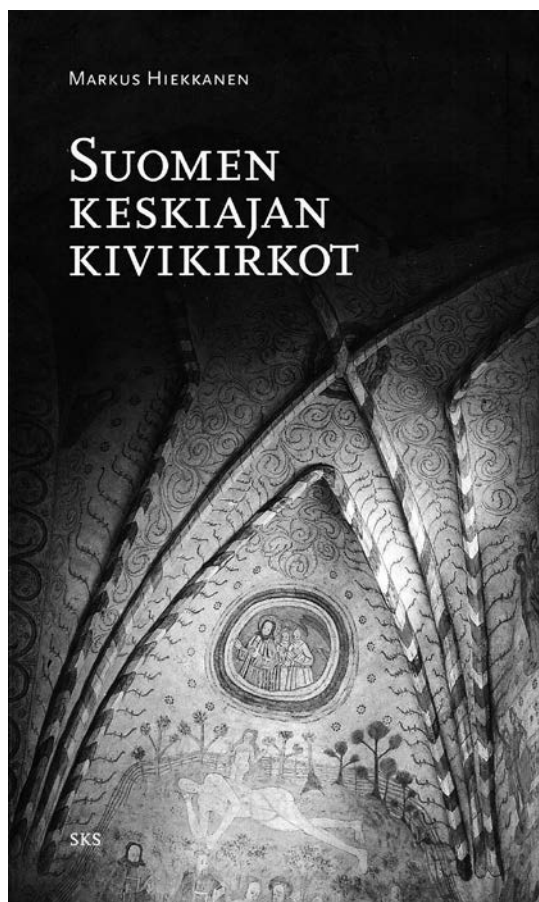
ARVOKAS KÄSIKIRJA KESKIAJAN KIVIKIRKOISTA

HIEKKANEN, MARKUS 2007. SUOMEN KESKIAJAN KIVIKIRKOT. (SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN TOIMITUKSIA 1117.) HELSINKI: SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA. ISBN 978-951-746-861-9. 650 s.

Markus Hiekkanen on Suomen johtavia kirkkoarkeologeja, ja hänen uusin teoksensa on kattava esittely kaikista Suomen 104 keskiaikaisesta kivikirkosta, niiden arkkitehtonisesta historiasta, sisustuksesta ja ehtoollisvälineistä keskiajalla. Siten kirja on synteesi Hiekkasen tähänastisesta työstä kirkkojen parissa.

Alun 50-sivuisen johdantoluvun jälkeen seuraa kirkko kirkolta etenevä esittely, jossa kirkot on järjestetty aakkosjärjestykseen paikkakunnittain kahdeksan historiallisen maakunnan mukaisesti. Yksittäisten kohdekuvausten pituus vaihtelee tavallisesti kahdesta kuuteen sivuun, mutta erikoiskohteet saavat tilaa enemmän. Turun tuomiokirkon käsittely kattaa 24 sivua ja Naantalin luostarikirkon kymmenen. Kaikki kirkkoesittelyt sekä johdantoluku noudattavat samaa peruskaavaa Tekstin ohella jokaista kirkkoa on kuvattu pohjapiirroksella sekä lukuisin väri- ja valokuvin, jotka lähes kaikki ovat Hiekkasen itsensä ottamia.

Hiekkanen toteaa johdantoluvussa, että *Suomen keskiajan kivikirkot* on eräänlainen aineistojulkaisu viitisen vuotta sitten julkaisulle teokselle *Suomen kivikirkot keskiajal-*

la (2003, toinen painos 2005). Siinä esitetyt tulkinnot keskiaikaisista kirkonmenoista ja kirkkotilan käytöstä sekä muutoksista pohjaavat nyt painoasun saaneeseen aineistoon. Esikuvia tai pikemminkin edeltäjiä tälle teosparille on Suomessa osoitettavissa vain yksi, ja sekin 120 vuoden takaa. **Emil Nervander** julkaisi kaksi Kansanvalistusseuran toimit-

tamaa ohutta vihkosta *Kirkollisesta taiteesta Suomessa keski-aikana* vuosina 1887 ja 1888. Niissä Nervander esitteli käsityksensä maamme keskiaikaisten kirkkojen kronologiasta ja kulttuurihistoriasta. **Juhani Rinne** sisällytti pääteokseensa *Turun tuomiokirkko keski-aikana* 1–3 (1941–1952) pohdintoja kirkollisista menoista ja liturgisista käytännöistä, mutta pääasiallisesti keskiaikaisten kirkkojen tutkimus keskittyi Nervanderin jälkeen yli sadan vuoden ajan tyylillisiin ja ajoituksellisiin seikkoihin. Kulttuurihistoriallinen ulottuvuus unohtui, vaikka Hiekkasen tutkimuksillaan osoittaa, ettei kronologiaa ja arkkitehtonisia kysymyksiä voi irrottaa laajemmasta keskiajan kulttuurin ja liturgisen elämän tuntemuksesta.

Suomen keskiajan kirkkoja on kyllä käsitelty vajavaisiksi jääneissä sarjoissa *Finlands kyrkor* I–II (1912, 1930) ja sen seuraajassa *Suomen kirkot – Finlands kyrkor* 1–21 (1959–1998), mutta keskeneräisyytensä ja laajempien ajallisten rajojensa takia niitä ei voi verrata Hiekkasen käsikirjaan. Yhtä lailla huonoja vertauskohteita ovat sellaiset tarkoituspäilytään erilaiset ja tieteilisiltä lähtökohdiltaan kunnianhimmottomammat yleisesitykset kuten **Carolus Lindbergin** *Suomen kirkot: Maamme kirkkorakennuksia käsittelevä tietoteos* (1934) tai vaikkapa tuorempi *Suomen kirkot ja kirkkotaide* 1–2 (1978–1980).

Hiekkasen teoksen johdantoluku sekä jokainen kirkkoesittely alkaa historiallisten tietojen läpikäynnillä, mikä hiippakunta- tai seurakuntatasolla tarkoittaa kristinuskon omaksumista, kirkollisten instituutioiden perustamista ja niiden vaiheita. Lisäksi Hiekkasen liittää esihistoriallisen ajan viimeiset vaiheet ja asutushistorian osaksi kirkollisen historian jatkumoa. Jatkumo on usein tutkimuksessa mainittu ilmiö, mutta sitä on harvemmin analysoitu yhtä yksityiskohtaisesti tai ainakaan järjestelmällisesti. Historiallisten

taustojen selvitys päättyy kivikirkkoja edeltävien puukirkkojen sijainnin ja lukumäärän pohdintaan. Hiekkasen argumentoi johdantoluvussa, että toisin kuin useimmiten on ehkä ajateltu, ennen kivikirkkoa paikalla ei ole sijainnut todennäköisesti vain yksi puukirkko, vaan nykyistä rakennusta on saattanut edeltää useita puukirkkosukupolvia. Sukupolvien määrän täsmällinen arviointi on vaikea tehtävä, mutta esimerkiksi kivikirkossa säilyneiden sitä vanhempien puuveistosten kronologiset ryhmät voivat antaa vihiä puukirkkojen määrästä ja iästä.

Taustojen selvittämistä seuraa itse kivikirkon tai yksittäisten kivistä pystytettyjen kirkkosien esittely ja ajoitus uusimpien tuloksien mukaisesti. Kirkkojen ikääminen perustuu Hiekkasen vuonna 1994 julkaistuun väitöskirjaan *Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku*, jossa luotuun kronologiaan on tosin tullut joitakin korjauksia ja täsmennyksiä. Kirkkojen jako kolmeen kronologiseen ryhmään on edelleen ajankohtaista. Vanhimmat kirkot kuuluvat Ahvenanmaalle, jonne rakennetun ensimmäisen ryhmän kirkot ajoittuvat vuosiin 1270–1420. Vanhinta vaihetta seuraa kaksi myös mantereen kirkkoja sisältävää ryhmää. Niistä ensimmäinen ajoittuu vuosiin 1420–1495 ja toinen 1495–1560. Monet nuorimman kivikirkkoryhmän pyhäköistä jäivät kesken reformaation viedessä kirkolta ja seurakunnilta taloudelliset edellytykset rakennushankkeiden loppuunsaattamiseen. Reformaatiolla oli tätäkin pidempiaikaisia vaikutuksia, sillä uudelleen kivikirkkoja ryhdyttiin rakentamaan Suomessa 1620-luvulla, ja keskiaikaisen rakentamisen volyyymi saavutettiin vasta niinkin myöhään kuin 1800-luvulla.

Hiekkasen väitöskirjan julkaisemisesta lähtien kivikirkkojen merkittävästi nuortuneet ajoitukset ovat herättäneet kovaäänistäkin arvostelua, mutta sekä humanistisia että uusia luonnontieteellisiä menetelmiä yhdistelevää,

tieteellisesti pitävää Hiekkasen ajoitusten kritiikkiä ei ole vielä esitetty saati vaihtoehtoista kattavaa kronologiaa luotu. Tyyllillisen analyysin ja dendrokronologisten ajoitusten ohella Hiekkasen ikäykset perustuvat sarjaan perusteltuja väittämiä kivikirkkojen rakentamisen olosuhteista ja etenemisestä – niiden pystytys oli suunnitelmallisempaa ja lyhytkestoisempaa kuin vanhemmissa tulkinnoissa on oletettu.

Kivikirkon ja sen osien kuvailun ja ajoituksen jälkeen Hiekkanen siirtyy kirkon sisälle siirtäen huomion ensiksi sen keskiaikaisiin kalkkimaalauksiin ja sitten sisustukseen. Kunkin kirkon kalkkimaalauksista Hiekkanen esittelee pääosan, mutta kaikkia ei ole ollut mahdollista ottaa mukaan. Parhaiten kalkkimaalauskuvaudet avautuvat paikanpäällä kirkossa, pelkästään luettuna niiden kokonaisuuden hahmottaminen on sängen hankalaa. Maalauksia seuraa kuvaus kiinteistä sisustuksen osista, kuten lasimaalauksista, alttareista ja muurikomeroista, minkä jälkeen huomio keskittyy kirkon keskiaikaiseen irtaimen esineistöön: kastealtaisiin, puuveistoksiin ja ehtoollisvälineistöön. Kunkin kirkon esittely päättyy niihin muutoksiin, joita kirkko ja sen sisustus kokivat siirryttäessä keskiajalta uuteen aikaan, sekä tärkeimpiin muutoksiin uudella ajalla.

Suomen keskiajan kivikirkot -teokseen on onnistuttu puristamaan kaikki oleellinen aineisto kirkoista tai ainakin se on saavutettavissa erittäin runsaiden viitteiden ja kattavan lähdeluettelon avulla. Kirjan loppuun on koottu vielä pieni sanasto, henkilöhakemisto sekä hakemisto paikannimistä ja yhteisöistä. Teokseen mahdollisesti kohdistuva kritiikki kohdistunee kahteen pääkysymykseen. Ensinnäkin siihen, onko aineisto kattava: mitä on jäänyt tai unohtunut pois, ja toiseksi siihen, kuinka aineistoa on tulkittu: onko mahdollista esittää toisenlaisia, paremmin perusteltuja tulkintoja?

Aineiston kattavuuden arviointi on hankalaa, sillä ei ole olemassa toista yhtä laaja-alaista työtä suomalaisista keskiajan kirkoista, ja luultavasti maassamme ei tällä hetkellä ole toista tutkijaa, joka hallitsisi yhtä kattavasti erilaisia kirkkoihin liittyviä aineistokokonaisuuksia. Tiukemmin rajautuneisiin aineistoihin sen sijaan on olemassa erikoistuneita asiantuntijoita. Oma tietämykseni liittyy kirkolliseen metalliesineistöön, ja sen pohjalta kaikki olennainen aineisto on esitelty Hiekkasen teoksessa, vaikka siitä voidaan osoittaa pieniä asiavirheitä. Keskiaikaisten suitsukeastioiden määrän Hiekkanen toteaa Suomessa olevan seitsemän, mutta jos lasketaan kaikki kirkoissa ja museokokoelmissa olevat esineryhmän edustajat, luku on 12 – niiden kaikkien osalta ei tosin tunneta, mistä suomalaisesta kirkosta ne on museokokoelmiin saatu. Toinen erhe koskee Naantalın keskiaikaisen luostarikirkon ehtoollismaljaa ja -lautasta, joiden lahjoittajana pidetään **Jöns Buddea**. Lautanen on kuuluisa siihen kaiverretusta birgit-talaismunkin kuvasta, ja esine mainitaankin Hiekkasen tekstissä. Mutta toisin kuin hän toteaa – monien aiempien tutkijoiden ohella – lautasen parina oleva malja ei ole kadonnut, vaan sen varsi on osa kultaseppä Hans Meijerin 1600-luvulla ensimmäisen kerran uudistamaa ja kirkossa edelleen säilytettävää ehtoolliskalkkia. Tämänkaltaiset virheet ovat kuitenkin pieniä verrattuna teoksen kokonaisuuteen ja laajuuteen. Näin suureen työhän väistämättä jää puutteita, minkä Hiekkanenkin johdannossaan tunnustaa.

Hiekkasen teosta lukiessaan ei voi välttää ajattelemasta, kuinka paljon tutkittavaa keskiajan kirkoissa vielä onkaan. Rakennusajoitusten lisäksi monet Hiekkasen teoksessa esitetyt tulkinnot maalauksista, veistoksista ja sisustuksen muista elementeistä ovat vanhoja väitteitä korjaavia tai täysin uusia, ja ne perustuvat muun muassa moderneihin luonnontieteellisiin ajoituksiin. Hiekkasen

argumentit ovat loogisia, perusteltuja ja uskottavia, mutta käsikirjan luonteen vuoksi yksittäisiä aihepiirejä ei ole voitu tyhjentävästi analysoida. Tutkimus tarvitsisikin uudistetut kokonaisesitykset muun muassa kirkkojen kalkkimaalauksista ja puuveistoksista. Tämän vuoksi kirjassa esitettyjen väitteiden ja ajatusten arvostelu, jos sille on perusteita, vaatii esittäjältään ensiksi varsin kattavaa perustutkimusta.

Hiekkasen laaja käsikirja sopii keskiajasta kiinnostuneelle matkailijalle, ja sen kanssa vierailusta vanhassa kirkossa tuleekin

antoisa. Keskeinen teos on myös keskiajan kirkkoja tutkivalle, oli kyse sitten pro gradu -tutkielmaansa valmistelevastakin opiskelijasta tai pidemmälle ehtineestä asiantuntijasta. ♦

Visa Immonen
vialim@utu.fi

Arkeologia
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

GEORG HAGGRÉN

HYÖDYLLINEN LISÄ KESKIAJAN ARKEOLOGIN KÄSIKIRJASTOON

RUNDBERG, JONAS & HOLMBERG, KJELL: SVENSKA VIKINGATIDA OCH MEDELTIDA MYNT PRÄGLADE PÅ FAST-LANDET. STUDIA NUMISMATICA UPSALIENSIA 3. UPPSALA UNIVERSITETS MYNTKABINETT 2008. 131 s.

Rahat muodostavat numismatiikan keskeisen tutkimuskohteen, mutta ovat myös arkeologeille tärkeitä esineitä. Rahat ovat löytöjä, jotka voidaan ajoittaa tarkasti, monesti jopa vuoden tarkkuudella. Kokonaan eri asia on tietysti se, kuinka pitkään rahat ovat olleet kierrossa ja käytössä. Jokaisen historiallisen ajan arkeologin on syytä perehtyä rahanlyöntiin ja -käytön alkeisiin.

Keskiajalla Suomessa käytettiin pääasiassa ruotsalaisia mutta myös gotlantilaisia ja balti-

alaisia rahoja. Kustaa Vaasan ajasta 1800-luvun alkuun täällä käytettiin normaalisti vain ruotsalaisia rahoja. Tämän ajanjakson ruotsalaiset rahat esitteleviä teoksia on useita. Arkeologin on helppo löytää käsikirja rahojen alustavaa tunnistamista varten. Keskiaikaisten rahojen osalta tilanne on toinen. Kattavin ruotsalaisten rahojen katalogi on **Lars O. Lagerqvistin** *Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt* vuodelta 1970, joka on ollut jo pitkään loppuun myyty. Harmillista on, että teoksesta on hyvin vaikea löytää Suomesta käsiinsä edes lainakappaletta. Keskiaikaisten ruotsalaisten rahojen tunnistaminen ja rahaoloihin perehtyminen on tämän vuoksi ollut käytännössä hankalaa.

Tilannetta korjaa Uppsalan yliopiston julkaisema uusi katalogi, jossa kuvataan yliopiston rahakabinetin (Myntkabinett) kokoelmissa olevat viikinkiaikaiset ja keskiaikaiset ruotsalaiset rahat. Julkaisu kattaa mantereen rahanvalmistuksen. Myös gotlantilaiset rahat oli aluksi tarkoitus sisällyttää samaan teokseen, mutta niiden runsaslukuisuuden vuoksi ne julkaistaan erikseen. Suomalaisessa lukijassa kirjan otsikko herättää epäilyksen ovatko Turussa lyödyt rahat mukana. Pelko osoittautuu turhaksi, sillä perusteellinen teos kattaa nyky-Ruotsin ohella myös valtakunnan itäosassa lyödyt rahat, ja mm. Erik Pommerilaisen lyöttämät turkulaiset abot saavat kirjoittajilta aivan erityistä huomiota osakseen.

Teoksessa on lyhyt kronologinen johdanto, jota seuraa varsinainen luettelo-osa. Rahaa lyöttäneiden kuninkaiden ja muutamien yksittäisten piispojen ja jaarlien käsittelyssä esitellään lyhyesti heidän hallituskautensa numismaattisesta näkökulmasta. Johdanto tarjoaa oikotien rahanlyönnin historiaan Ruotsissa alkaen Olof Skötkonungin Sigtunassa noin vuodesta 995 lähtien lyöttämistä rahoista Sten Sture nuoremman valtionhoitajakauden loppuun eli vuoteen 1520.

Luettelossa on kuvattu vain Uppsalan yliopiston rahakabinetin omiin kokoelmiin kuuluvat rahat. Tämän johdosta monet varhaiset ja hyvin harvinaiset rahat puuttuvat joukosta. Näitäkin puutteita rahakabinetti pyrkii aktiivisesti täydentämään, joten tulevaisuudessa kokoelman aukot todennäköisesti vähenevät. Suomalaisen kenttäräkeologin kannalta puuttuvat rahat eivät ole erityisen oleellisia; meille tärkeämpiä ovat sydän- ja myöhäiskeskiajan rahat, joita monesti kuuluu tärkäläisiin kaivauslöytöihin.

Kirjan kuvitus koostuu **Jonas Rundbergin** ottamista korkeatasoisista mustavalkokuvista. Osa rahoista on hieman epäselviä, mikä johtuu kokoelmissa olevan kappaleen kulu- neisuudesta tai leimauksen huolimattomasta

kohdistamisesta. Tästä huolimatta katalogi tarjoaa oivan lisän keskiajan räkeologin käsikirjastoon. Kustakin katalogissa esitellystä rahasta kerrotaan lyhyesti perustiedot. Ajoituksen kannalta on ongelmallista se, että katalogitiedoissa tyydytään hallituskausiin. Joidenkin rahojen – mm. Maunu Eerikinpojan pitkän kauden (1319–1363) aikana lyötyjen penninkien – osalta kirjan johdanto tarjoaa joitain tarkennuksia rahojen ajoituksiin.

Myöhäiskeskiaikaisista brakteaateista teoksessa esitellään vain päätyypit. **Brita Malmer** on Lagerqvistin teoksen ilmestymisen jälkeen vuonna 1979 julkaissut myöhäiskeskiaikaisia penninkejä koskevan väitöskirjansa, jossa hän täsmensi ja korjasi näiden vaikeasti ajoitettavien pikkurahojen ajoituksia. Malmerin väitöskirja on huomattavasti Lagerqvistin teosta helpommin saatavilla ja sen avulla pääsee perehtymään brakteaattien saloihin.

Studia Numismatica Upsaliensia on varsin tuore julkaisusarja. Sen ensimmäinen osa ilmestyi vuonna 2006. Vuonna 2008 sarja ehtii osaan 7. Tämän perusteella meidän on lupa odottaa gotlantilaisten rahojen kokoelman ilmestymistä jo lähitulevaisuudessa, kenties jo ensi vuonna.

Keskiaikaisten rahojen tunnistaminen vaatii suurta asiantuntemusta. Räkeologi pystyy käsikirjojen avulla monesti alustaviin tunnistuksiin, mutta niiden varmistamiseksi on syytä aina kääntyä Kansallismuseon Rahakammion ja erityisesti yli-intendentti **Tuukka Talvion** puoleen. ♦

Georg Haggrén
georg.haggren@helsinki.fi

Kulttuurientutkimuksen laitos, räkeologia
PL 59 (Unioninkatu 38F)
00014 Helsingin Yliopisto

SOSIAALINEN ARKEOLOGIA ESINEIDEN KAUTTA

**Seminaari Hämeen linnassa
perjantaina 21.11.2008 klo 9.00–16.00**

OHJELMASSA MUUN MUASSA:

Janne Harjula: *Kaupunkilaiset kengissään:
arkeologiset jalkineet ja niiden yhteisölliset heijastumat.*

Visa Immonen: *Maallinen hopea kirjoissa ja kätköissä:
lähdeaineistojen eroista ja yhtäläisyyksistä 1500-luvun Suomessa.*

Riikka Tevali: *Keskiaikaista keramiikkaa Egelskärin hyllyltä.*

Tutustuminen linnassa esillä olevaan Leijona ja Kotka
- Autonomian aika Suomessa 1809–1917 -näyttelyyn.

Päivitetty seminaariohjelma seuran kotisivuilla www.utu.fi/skas. Seminaari on avoin kaikille kiinnostuneille. Seminaarin hinta on 20 euroa, opiskelijoilta 15 euroa. Hintoihin sisältyy lounas ja kahvi sekä pääsy Leijona ja kotka -näyttelyyn. Maksu suoritetaan seminaaripäivänä Hämeen linnassa. Osallistujia pyydetään ilmoittautumaan 14.11.2008 mennessä sihteeri Maija Helamaalle sähköpostilla osoitteeseen mkhela@utu.fi tai puhelimitse numeroon 0400-262 162. Erityisruokavaliosta pyydetään kertomaan seminaariin ilmoittautumisen yhteydessä. Turusta lähteville on mahdollisuus edulliseen yhteiskuljetukseen. Meno-paluuhin- ta riippuu osallistujien lukumäärästä. Yhteiskuljetukseen ilmoittaudutaan kuten seminaariin.

Seuran sääntömääräinen syyskokous pidetään Ryijysalissa seminaarin lounas-
tauolla klo 12.00.

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA –SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI IN FINLAND RY.

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry. on toiminut keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimuksen edistämiseksi vuodesta 1990 ja on Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsen.

Seuran tarkoituksena on edistää keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimusta ja korkeakouluopetusta. Seura järjestää seminaareja, vierailuluentoja, opintomatkoja ulkomaille ja kotimaahan, ottaa kantaa ajankohtaisiin arkeologisiin kysymyksiin ja harjoittaa julkaisutoimintaa.

Seuran jäseneksi otetaan keskiajan ja uuden ajan arkeologiasta kiinnostuneita henkilöitä. Jäseneksi voi ilmoittautua kirjallisesti seuran osoitteeseen (SKAS, c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto.) tai sähköpostilla seuran puheenjohtajalle (yhteystiedot alla).

Jäsenmaksu on 18 € vuodessa, opiskelijoilta 12 €. Erikseen tilattuna lehden vuosikerta on 20 €. Irtonumeron hinta on 5 €.

Osoitteenmuutoksista pyydetään ilmoittamaan seuran sihteerille (yhteystiedot alla).

Seuran kotisivut ovat osoitteessa <http://org.utu.fi/muut/skas>.

Puheenjohtaja:

Vt. Prof. Markus Hiekkänen
markus.hiekkanen@helsinki.fi
markus.hiekkanen@pp.inet.fi

Varapuheenjohtaja:

Anna-Maria Vilkuna
anna-maria.vilkuna@netsonic.fi

Sihteeri:

Maija Helamaa
mkhela@utu.fi
Hovioikeudenkatu 4 B 36
20500 Turku
Puh. 0400-262 162

Rahastonhoitaja:

Hanna-Leena Salminen
Puh. 050-584 5222
hlsalminen@gmail.com

ISSN 1445-0334

DIGIPAINO

Uniprint 2008

